

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний заклад
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

На правах рукопису

Шаповал Анна Сергіївна

УДК: 82.0 + 008+81-115

**ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА МОВНОЇ
ОСОБИСТОСТІ ПЕРСОНАЖА ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ (на матеріалі
романів Перл Бак «Імператриця» та Павла Загребельного «Роксолана»)**

Спеціальність 10.02.15 – загальне мовознавство

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник:
доктор філологічних наук, професор
Корольова Тетяна Михайлівна

Одеса – 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
 РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОВНОЇ	
ОСОБИСТОСТІ	
1.1. Лінгвокультурологічні основи мовознавчих досліджень мовної особистості.....	11
1.2. Мовна особистість як міждисциплінарна проблема.....	25
1.3. Персонаж художнього тексту як мовна особистість.....	31
1.4. Мовна картина світу в мовленнєвій діяльності персонажів художніх творів.....	59
Висновки до розділу 1.....	68
 РОЗДІЛ 2. ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ТА МОТИВАЦІЙНО-	
ПРАГМАТИЧНИЙ РІВНІ ОРГАНІЗАЦІЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ...	
2.1. Індивідуальні мовленнєві особливості персонажа художнього тексту як відображення вербально-семантичного рівня мовної особистості	70
2.2. Еволюція номінацій персонажа як функціонально-змістовий маркер ідентифікації суб'єкта.....	83
<u>2.3. Мотиваційно-прагматичні особливості номінації персонажів як маркер статусної ієрархії</u>	<u>86</u>
<u>2.4. Вплив лінгвокультури мовної особистості автора художнього твору на мовленнєві характеристики тексту</u>	<u>103</u>
<u>2.4.1. Автор як реальна особа</u>	<u>104</u>
<u>2.4.2. Художній автор</u>	<u>106</u>
<u>2.4.3. Автор як форма вираження</u>	<u>108</u>
Висновки до розділу 2	116
 РОЗДІЛ 3. ВІДОБРАЖЕННЯ КАРТИНИ СВІТУ ПЕРСОНАЖА У	
ТЕКСТІ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ	
3.1. Чинники формування картини світу в китайській та турецькій культурах.....	122
3.2. Зіставлення лінгвокультурних особливостей китайської та турецької картин світу.....	130
3.3. Лінгвокогнітивний рівень організації мовної особистості.....	138
3.3.1. Репрезентація концепту «час» у китайській і турецькій картинах світу.....	140
3.3.2. Репрезентація символізму рослинної лексики в китайській і турецькій картинах світу.....	154
Висновки до розділу 3	168

ВИСНОВКИ.....	171
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	175
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ.....	204

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

МКС – мовна картина світу

МО – мовна особистість

МОП – мовна особистість персонажа

ТГ – тематична група

ВСТУП

Дисертаційне дослідження присвячене вивченню лінгвокультурологічних характеристик мовної особистості персонажа художнього твору. Триумф антропоцентричної парадигми як у вітчизняному, так і в зарубіжному мовознавстві, що повернув людині статус повноправного об'єкта дослідження, є закономірним досягненням спільноти ХХ-ХХІ століть. Інтерес мовознавців до проблем мовної особистості (реальної і текстової) відкриває нові перспективи лінгвістичного аналізу мовлення індивідуума, поглиблює і розвиває теоретичні уявлення сучасної мовознавчої науки щодо мовних портретів персонажів художніх творів. Вагомим фактором, який сприяє поглибленню філологічних досліджень проблем мовної особистості, є тісний зв'язок вищезазначених питань із потребами практичної діяльності людини.

Останніми десятиліттями багато мовознавців приділяли увагу проблемам, що пов'язані з розвитком теорії мовної особистості (Г. І. Богін [33], Й. Л. Вайсгербер [42], В.В. Виноградов [47], Ф.В. Гумбольдт [78], Ю. М. Караулов [115], О. О. Леонтьєв [150]). Різноманітність підходів як до визначення поняття мовної особистості, так і особливостей його функціонування у процесі комунікації породила гетерогенність напрямів при дослідженні даного об'єкта. Це пояснює термінологічну варіативність, що спостерігається в наукових роботах при аналізі мовної особистості: елітарна мовна особистість (О. Б. Сиротиніна) [219], поліолектна й ідіолектна мовні особистості (В. П. Нерознак) [176], мовна особистість західної та східної культур (Т. Н. Снітко) [226], словникова мовна особистість (В.І. Карасик) [111], російська (національна) мовна особистість (Ю. М. Караулов) [115], емоційна мовна особистість (В. І. Шаховський) [273].

З точки зору лінгвокультурологічного підходу мовознавці (С.Г. Воркачов [52], В. І. Карасик [111], В. А. Маслова [167], Т. М. Снітко [226]) розглядають мовну особистість як феномен, у якому проявляється як індивідуальна

специфіка особистості, так і загальні національно-культурні риси мовленнєвого спілкування.

Звернення до персонажа художнього твору як своєї «моделі людини» відзначається в цілому ряді сучасних досліджень: Л.Я. Гінзбург [62], Г. Д. Гачев [60], Л. М. Чуриліна [267], Н. В. Кашина [118], М. С. Макеєв [162], Г. М. Холодова [257]. Обраний у цих роботах напрямок аналізу художнього твору припускає привласнення героєві статусу відносно самостійної особистості.

У запропонованій дисертаційній роботі, яка ґрунтується на сучасній антропоцентричній науковій парадигмі, мовна особистість розглядається як складна багатогранна система, яка втілюється в мові (В. В. Воробйов [55], В. І. Карасик [111], Ю. М. Караулов [113]).

Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена увагою сучасного мовознавства до проблем лінгвокультурологічних характеристик мовної особистості персонажів художніх творів на вербально-семантичному та лінгвокогнітивному рівнях. Необхідність ґрунтовного аналізу емпіричних даних, типологізації і систематизації компонентів, що складають мовну особистість, а також проведення доскональної класифікації різноманітних лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів, спрямованих на формування і актуалізацію мовної особистості в певному комунікативному середовищі, доводять своєчасність проведення дослідження на матеріалі англійської та україномовної літератури.

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана у межах науково-дослідного напрямку Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» «Фундаментальні дослідження у вищих навчальних закладах» (код 22010020) у межах кафедральної наукової теми «Теоретичні й прикладні аспекти дослідження типологічних і конкретно-мовних рис дискурсу» (номер державної реєстрації 0107U000467), яка розробляється кафедрою перекладу та теоретичної і прикладної лінгвістики

Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», протокол № 5 від 29 грудня 2005 р.

Мета дослідження полягає в аналізі та систематизації лінгвокультурологічних характеристик мовної особистості персонажів романів Перл Бак «Імператриця» та Павла Загребельного «Роксолана» (вербально-семантичний та лінгвокогнітивний рівні).

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) охарактеризувати наявні підходи до тлумачення поняття «мовна особистість» у колі лінгвістичних дисциплін;
- 2) окреслити характерні ознаки аналізу мовної картини світу в мовленнєвій діяльності персонажів художніх творів;
- 3) проаналізувати особливості індивідуального лексику персонажів романів, що вивчаються;
- 4) з'ясувати вплив мовної особистості автора художнього твору на мовленнєві характеристики персонажів тексту;
- 5) виявити специфіку вербалізації базових концептів для китайської та турецької картин світу;
- 6) визначити лінгвокультурні особливості китайської та турецької картин світу.

Об'єкт дослідження – вербально-семантичні характеристики мовної особистості у китайській та турецькій лінгвокультурах.

Предмет дослідження – лінгвокультурологічні засоби актуалізації мовної особистості персонажів у художніх творах.

Матеріалом дослідження стали англійський роман Перл Бак «Імператриця» та україномовний роман Павла Загребельного «Роксолана», загальним обсягом 958 сторінок.

Методи дослідження. Досягнення поставленої мети і розв'язання конкретних завдань дисертації ґрунтується на використанні елементів загальнонаукових (*абстрагування, узагальнення, формалізація*) методів. У роботі здійснюється всебічний аналіз підбраного мовного матеріалу:

зіставний метод спрямовано на виявлення схожості і розбіжності мовних картин світу персонажів китайської та турецької лінгвокультур, а також диференціацію досліджуваних одиниць за лінгвокультурологічною спрямованістю; *контекстуальний аналіз* використовувався для оцінки впливу контексту на трансформацію емоційно-модального компоненту семантики мовленнєвих одиниць, що характеризують мовну особистість; *емпірико-теоретичні методи* використано для аналізу вербально-семантичних особливостей комунікативної діяльності персонажів; *етнокультурний та лінгвокраїнознавчий коментар* використано для уточнення символічного, функціонального та когнітивного навантаження мовних характеристик; *квантитативний аналіз* забезпечив кількісну характеристику показників експериментального матеріалу.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вперше лінгвокультура китайської мовної особистості персонажа досліджується крізь призму англійської лінгвокультури автора твору П. Бак; лінгвокультура турецької мовної особистості персонажа – крізь призму української лінгвокультури автора твору П. Загребельного. Крім того, виявлено та систематизовано особливості вербалізації базових концептів китайської та турецької лінгвокультур та специфіку їхньої репрезентації письменниками-білінгвами у процесі характеристики мовної особистості персонажів художніх творів. На основі аналізу мовленнєвої поведінки об'єктів дослідження створено індивідуальні комунікативні портрети мовної особистості, які відображають реалізацію комунікативних потреб, здібностей та властивостей індивідуума. У межах матеріалу дослідження виявлено національно-культурологічні та спільні для різних культур аспекти комунікативної діяльності мовної особистості.

Практичне значення дисертації полягає у тому, що результати дослідження можуть бути використані фахівцями у різних галузях філологічних знань (лінгвістами, літературознавцями, культурологами); у сфері загального мовознавства для подальшого вивчення мовної особистості та дослідження специфіки її функціонування в англійськомовному та

україномовному середовищі; висновки роботи можуть бути застосовані у практиці вузівського викладання курсів загального мовознавства (розділи «Лінгвоперсонологія», «Стилістика тексту», «Лінгвістична семантика»), у практиці викладання мов, формування спецкурсів з проблем лінгвокультурної комунікації (результати дослідження відтворені у матеріалах спецкурсу з міжмовної комунікації на факультеті іноземних мов ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського»); а також у навчально-методичній роботі (при укладанні навчальних посібників і методичних рекомендацій для ВНЗ).

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження висвітлено у доповідях на міжнародних науково-практичних конференціях: «Мова і світ: дослідження та викладання» (Кіровоград, 2014), «Міжкультурна комунікація: проблеми та перспективи» (Тирасполь, 2014), «Українська література в контексті світової літератури» (Одеса, 2014), «Актуальні проблеми сучасної філології в контексті діалогу мов і культур» (Одеса, 2014), «Інтерактивна комунікація в контексті сучасних наукових парадигм» (Одеса, 2012); на всеукраїнських науково-практичних конференціях «Українська культура ХХ-ХХІ століття: екзистенційний, компаративний та гендерний аспекти» (Одеса, 2012, 2014).

Публікації. Проблематику, теоретичні та практичні результати дисертаційної роботи викладено у 5 публікаціях, опублікованих у фахових виданнях, затверджених ДАК України, та одній статті, опублікованій за кордоном.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів із висновками до них, загальних висновків, списку використаних джерел (нараховує 321 позицію, з яких 40 – іноземними мовами). Загальний обсяг роботи становить 204 сторінки, з них 174 сторінки основного тексту.

У **переліку умовних скорочень** наведено застосовані у дисертації скорочення та надано їх розшифровку.

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено об'єкт і предмет дисертації, сформульовано мету і завдання, описано методи

та фактичний матеріал дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, вказано форми їх апробації та структуру роботи.

У розділі 1. «Теоретичні основи дослідження лінгвокультурологічних особливостей мовної особистості» викладено теоретичну базу дослідження мовної особистості з позиції мовознавства та лінгвокультурології, виявлено міждисциплінарні зв'язки цього поняття, рівні опису, розглянуто персонажа художнього тексту як мовну особистість та визначено поняття мовної картини світу в мовленнєвій діяльності персонажів художніх творів.

У розділі 2. «Лінгвокультурологічний та мотиваційно-прагматичний рівні організації мовної особистості» розглянуто аналіз індивідуального лексикону персонажа на вербально-семантичному рівні, описано лексеми, що репрезентують індивідуальні картини світу персонажів та виявлено вплив лінгвокультури мовної особистості автора художнього твору на мовленнєві характеристики тексту.

У розділі 3. «Відображення картини світу персонажа у тексті художнього твору» визначено чинники формування картини світу в китайській та турецькій культурах, зіставлено лінгвокультурні особливості китайської та турецької картин світу, систематизовано одиниці лінгвокогнітивного рівня організації мовної особистості, репрезентовано концепт «час» у китайській і турецькій картинах світу, проаналізовано символізм рослинної лексики в китайській і турецькій картинах світу. **У висновках** підсумовуються основні результати проведеного дослідження й окреслюються можливі напрямки його подальшої розробки.

Список використаних джерел нараховує 321 позицію, з яких 40 – іноземними мовами.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Лінгвокультурологічні основи мовознавчих досліджень мовної особистості

Велика кількість досліджень сучасної лінгвістики присвячена проблемі мовної особистості (МО), отримала в наш час новий етап розвитку в межах зміни наукової парадигми гуманітарного знання. Довгий час мова вивчалася окремо від особистості, не акцентувалася увага на тому, що людина є творцем і носієм мови. Суттєвим поштовхом, що змінив напрямок досліджень, стала теорія В. Гумбольдта, яку в науці називають антропоцентричною [77: 107-323]. Вагомий внесок у вивчення мовної особистості зробили такі відомі науковці: В.В. Винорадов [48], Ю.М. Караулов [114], Г.І. Богін [34], В.І.Карасик [111], Ф.С. Бацевич [24], Г.С. Воркачов [52], О.О. Селіванова [211], В.П. Нерознак [176] та ін.

У лінгвістиці проблема мовної особистості обговорювалася неодноразово. Спочатку (1980) йшлося просто про людину [48], потім про моделі мовець/слухач [34] і врешті про трирівневу модель мовної особистості, яку розробив Ю.М. Караулов [114]. Саме трирівнева модель стала стимулом до подальшого розвитку теорії мовної особистості.

У процесі дослідження багатогранного поняття «мовна особистість» була виділена навіть окрема дисципліна «лінгвістична персонологія». Уперше цей термін був уведений у науковий ужиток В.П.Нерознаком [176: 45-43]. Лінгвоперсонологія – це самостійний напрям мовознавства, який вивчає теорію мовної особистості, об'єктом дослідження якої стає суб'єкт і його мовні прояви. Мовознавець досліджує лінгвістичну персонологію на основі філософського вчення персоналізму, яке заснували французькі філософи Ш. Ренувьє та Е. Муньє [173: 4].

Вперше термін «мовна особистість» з'являється у 30-ті роки ХХ ст. у працях Й.Л. Вайсгербера, В.В. Виноградова. У праці «Рідна мова і

формування духу» Й.Л. Вайсгербер зазначає: «... мова становить собою найбільше загальне культурне надбання. Ніхто не володіє мовою лише завдяки власній мовній особистості; навпаки, це мовне володіння зростає в ньому на основі приналежності до мовного співтовариства...» [42: 81]. В.Виноградов у дослідженні «Про мову художньої прози» використовує словосполучення «мовна особистість», «поетична особистість» і «літературна особистість». Науковець акцентує увагу на тому, що «соціальне знаходиться в особистісному через розкриття всіх структурних оболонок мовної особистості» [47: 25]. Однак учений не конкретизує значення терміна.

Лише через півстоліття з'являються точні дефініції цього поняття. Найближче до точного і фундаментального визначення мовної особистості наблизився Ю.М. Караулов. У книзі «Російська мова і мовна особистість» автор дає таке визначення терміну: «... сукупність (і результат реалізації) до створення і сприйняття мовленнєвих творів (текстів), які розрізняються а) ступенем структурно-мовної складності, б) глибиною і точністю відтворення дійсності, в) певною цільовою направленістю» [115: 245]. У цій праці використовується ще одне визначення: «... мовна особистість є особистістю, виражена в мові і через мову (тексти), є особистість реконструйована в основних своїх рисах на базі мовних засобів» [115: 38].

У лінгвістиці до цих пір ведуться дискусії стосовно терміна, який найбільш точно розкриє зміст поняття мовної особистості: «людина, що говорить» (Н.Д. Артюнова) [16: 24], «мовленнєва особистість» (Ю.Е. Прохоров) [199: 45-46] і найбільш загальноживаний «мовна особистість» (Ю.М. Караулов) [115: 249]. Проаналізувавши трактовку мовної особистості багатьох відомих вчених, можна зазначити, що існує три групи визначень цього терміна: 1) МО як індивід, персона, суб'єкт, носій мови, людина, особистість. 2) МО як система; 3) МО як «наскрізна» ідея [115: 56].

До першої групи можемо віднести поняття, які вказують саме на властивості особистісних характеристик (індивіда, персони, суб'єкта, носія мови, людини): «Мовна особистість – людина, яка розглядається з точки зору її готовності до створення мовленнєвих вчинків. Мовна особистість

характеризується не стільки тим, що вона знає про мову, стільки тим, що вона може з мовою робити» (Г. Богін) [34: 6]; «Під мовною особистістю розуміється індивід, здатний створювати закодовані позначення зовнішнього світу, які слугують моделлю понятійної дійсності й закріплені кодифікацією мовного колективу» (О.А. Єремєєва) [87: 434]; «Особистість, яка володіє сукупністю дискурсних здібностей... а саме орієнтування та планування мовленнєвих та не мовленнєвих дій, формулювання плану дій у мовленнєвій формі, контролю та корегування (по мірі необхідності) мовленнєвих дій, можна назвати мовною особистістю» (А.А. Пушкін) [202: 52]; «людина існує в мовному просторі – у спілкуванні, у стереотипах поведінки, зафіксованих в мові, у значенні мовних одиниць і смислах текстів» [202: 8].

Друга група дефініцій розглядає мовну особистість як складну багатofункціональну систему: «Мовна особистість – це багатомірна, багаторівнева функціональна система, яка дає уявлення про ступінь володіння мовою і мовленням індивіда на рівні активного й творчого осмислення дійсності» (Є.В. Барсукова) [22: 5]; «Мовна особистість може визначатися і як динамічна система, що характеризується особливим співвідношенням різноманітних... параметрів: духовного, душевного, інтуїтивного, раціонального, свідомого, несвідомого, узуального, творчого, потенційного, репрезентативного та ін. Мовна особистість виступає також як і функціональна система...» (А.Р.Єрошенко) [89: 7].

Третя група термінології МО позиціонується як «наскрізна ідея», «мовна особистість – це та наскрізна ідея, яка, як показує досвід її аналізу й опису, пронизує і всі аспекти мови і одночасно руйнує межі між дисциплінами, які вивчають людину, оскільки не можна вивчати людину поза її мовою» [115: 23] Зазначимо, що цим визначенням Ю.М. Караулов вказав на багатоваріантність, багатоаспектність та розкрив великий потенціал цього терміна для подальших досліджень:

а) термін варіюється в залежності від дисципліни, об'єктом визначення якої виступає. Так, у межах лінгвокультурології МО – це «закріплений

переважно в лексичній системі базового національно-культурного прототипу носій певної природної мови...» [115: 17];

б) у межах комунікативної лінгвістики «це узагальнений образ носія культурно-мовних цінностей, знань, установок та поведінкових реакцій» [115: 363];

в) термін варіюється залежно від того, що є суб'єктом дослідження МО: МО автора, МО персонажа, МО підлітка, МО перекладача, МО чоловіка і т.д.

Поняття мовної особистості тісно пов'язане з індивідуальною свідомістю. Особистість проявляє себе не тільки через певну предметну діяльність і вчинки, а й через спілкування, яке стає неможливим без мови і мовлення. Мова неминуче відображає внутрішній світ людини, є джерелом знань про особистість. Мовлення людини служить індикатором її загальної ерудиції, особливостей інтелекту, мотивації поведінки та емоційного стану. Дуже важко зрозуміти, ким є людина і що вона собою являє, поки ми не почуємо, як і про що вона говорить. Мова без людини також не здатна на існування, вона стає мертвою знаковою системою. В.Воробйов вважає, що «про особистість можна говорити тільки як про мовну, яка втілюється в мові» [55: 29].

З огляду на вищесказане, варто зауважити, що мова і особистість – це дві складні взаємозалежні системи, які не можуть існувати окремо, максимально розкриваючи свої властивості тільки в тандемі, стаючи виразником один одного і гармонійно поєднуючись у термін «мовна особистість». Однак крім численних різноманітних формулювань мовної особистості існує думка, що такого терміна в сучасній лінгвістиці взагалі не може бути, оскільки сама номінація мовної особистості безглузда і не підкорюється законам логіки. Таку оцінку дає В.А. Чудінов: «З одного боку термін надлишковий (типу «масло масляне»), оскільки «безмовної особистості» не існує. Особистість може стати особистістю тільки в процесі соціалізації, а без володіння національною мовою це неможливо. Іншими словами, з точки зору логіки, поняття мови уже включено в поняття особистості. З іншого боку, порушено співвіднесення особистості з

відповідною мовною структурою, яка для особистості є не мовою в повному об'ємі, а лише мовленням – індивідуальним, віковим, територіальним, що належить до визначеного соціального прошарку» [265: 3]. На наш погляд, така позиція є занадто суб'єктивною. Звичайно, не можна не погодитись з автором, що «безмовної особистості» не існує – це і так зрозуміло, але необхідно розглянути цей термін більш широко та ґрунтовно, роблячи акцент саме на його комунікативній основі.

Термін «особистість» з'явився набагато раніше і достатньо детально досліджений, однак його мовленнєвий аспект довгий час залишався в тіні. Але саме мова найбільше розкриває особистість, тому виникнення терміна «мовна особистість» стало справжнім проривом, що сприяло розвитку науки та підняття її на ранг вище. Отже, мовна особистість – це універсальна, багаторівнева система, яка містить у собі два взаємозалежних терміна «мова» й «особистість», які доповнюють один одного і не можуть існувати окремо, вона вривається в поле зору вчених, дає можливість досліджувати людину з різних точок зору, руйнуючи міжпредметні межі. Мовна особистість – це невичерпний феномен, оскільки кожна особистість за своєю природою унікальна і неповторна, непостійна і мінлива, орієнтована на повсякчасний розвиток та еволюцію. У цьому і полягає складність вивчення особистості, бо надзвичайно заплутаною і незрозумілою для нас до цих пір залишається людська сутність, її природа.

У сучасному мовознавстві існують різноманітні підходи до вивчення мовної особистості: теоретичний (Ю. Караулов [115], В. Нерознак [17]); психолінгвістичний (Т. Єрофєєва [88]); соціолінгвістичний (Г. Беспамятнова [29], М. Канчер [109], Л. Крисін [137]); лінгвокогнітивний (О. Осіпова [182], Н. Бурмакіна [40]).

Останні десятиліття вважаються плідними для розвитку теорії мовної особистості, тому можемо виокремити найбільш популярні напрями вивчення МО:

1. Елітарна МО. О.Б. Сиротиніна вважає, що еталоном мовленнєвої поведінки і комунікації є елітарна МО: «Носії елітарного типу – люди, що

володіють усіма нормами літературної мови, що виконують етичні і комунікаційні норми. Це означає дотримання не лише норм, що кодифікують, але і функціонально-стильовій диференціації літературної мови, норм, пов'язаних з використанням усної або письмової мови» [219: 3].

2. Поліолектна й ідіолектна особистості. Уводячи поняття лінгвістичної персонології, В.П. Нерознак виділяє стандартну й нестандартну МО та об'єднує верхи і низи мовної культури в межах ідіолектної особистості [176: 113-114].

3. МО західної та східної культур, де досліджуються спільні та диференціальні риси культур, що зіставляються [226: 45].

4. Національна МО (російська) – це мовна особистість, що може розумітися як «сукупність здібностей і характеристик людини, що обумовлюють створення і сприйняття нею мовленнєвих текстів, які розрізняються а) ступенем структурно-мовної, складності, б) глибиною та точністю відображення дійсності, в) визначеною цільовою направленістю» [115: 76]. У структурі російської МО автор виділяє три базових рівні: вербально-семантичний, когнітивний і прагматичний.

5. Словникова МО розглядається як носій аксіологічних параметрів певної етнокультурної спільноти [111:56].

6. Емоційна МО виділяє емоційність як невід'ємну складову особистості, трактуючи емоції як «специфічну форму людського ставлення до світу і до себе у цьому світі, а також його мовне відтворення в лексиконі і мовній діяльності людини» [273: 29].

У даному дисертаційному дослідженні використовується підхід, запропонований В.І. Карасиком, який передбачає такі напрями щодо вивчення мовної особистості:

1) психологічний аналіз мовної особистості (у психології розроблено багато класифікацій характерів – від античної моделі темпераментів до теорії акцентуованих особистостей, при цьому підкреслимо, що кожен тип

характеру проявляється в комунікації, тобто може бути дослідженим з лінгвістичної позиції);

2) соціологічний аналіз мовної особистості (маються на увазі виділені й описані в соціології та соціолінгвістиці мовні індикатори визначених суспільних груп – від індикатора соціальної ідентичності в малих групах (сім'я, шкільний клас, виробничий колектив) до індикатора комунікативної поведінки великих груп (мова молоді, гендерні характеристики мовлення, мовний індикатор людей із низьким освітнім цензом));

3) культурологічний аналіз мовної особистості (моделювання лінгвокультурних типажів – узагальнених представників визначених груп суспільства, поведінка яких зосереджує в собі норми лінгвокультури в цілому та впливає на поведінку всіх представників суспільства);

4) лінгвістичний аналіз мовної особистості (опис комунікативної поведінки носіїв елітарної чи масової мовної культури, характеристика людей з позиції їх комунікативної компетенції, аналіз креативної та стандартної мовної свідомості) [111: 13].

Основним стрижнем, який об'єднує всі підходи, є людина, яка здатна систематизувати об'єкти навколишньої дійсності і структурувати їх у власну концептуальну картину світу, що і є антропоцентричною направленістю особистості.

У зв'язку з вищезазначеним слід сказати, що проблема взаємодії мови і культури посідає центральне положення у мовознавчих дослідженнях. Нові підходи щодо визначення мовної особистості взагалі і, мовленнєвої поведінки персонажів художніх творів зокрема, беруть початок у працях В.Гумбольдта [78], О. Потебні [196], Ш. Баллі [20], О. Якобсона [281]. Сучасне трактування поняття міжкультурної мовної особистості є одним із них. Коротко охарактеризуємо основні чинники, що зумовили сучасні погляди на цю проблему.

В. Гумбольдт, намагаючись вирішити проблему міжкультурної мовної особистості, дійшов таких висновків: 1) матеріальна і духовна культура втілюється в мові; 2) кожна культура національна, її національний характер виражається через особливе бачення світу; мові притаманна специфічна для

кожного народу внутрішня форма; 3) внутрішня форма мови – це вираження «народного духу», його культури; 4) мова є опосередкованою ланкою між людиною і оточуючим світом [78: 20]. Концепцію В. Гумбольдта продовжили розробляти у своїх працях О. Потебня, Ш. Баллі, О. Якобсон та ін.

Необхідно враховувати, що мова і культура – це різні семіотичні системи, але вони мають багато спільного: 1) культура і мова – це форми свідомості, які відображають світогляд особистості; 2) між культурою та мовою існує діалог; 3) суб'єктом культури та мови є індивід або соціум, особистість або суспільство; 4) нормативність – спільна риса для мови та культури; 5) історизм – визначальна властивість для мови та культури; 6) властива антиномія «динаміка – статика» [157: 426]. Крім того ці дві системи взаємопов'язані у комунікативних процесах, в онтогенезі, що передбачає формування мовних здібностей людини, та в філогенезі, формування родової, суспільної особистості. Але існують і відмінності: 1) у мові як феномені переважає настанова на масового адресата, у той час як у культурі переважає елітарність; 2) культура, як і мова, є знаковою системою, але вона не здатна до самоорганізації; 3) мова і культура – різні семіотичні системи [157: 426-429]. Але, не зважаючи на спільне чи відмінне, мова є знаряддям культури, що виражає специфічні риси національної ментальності. «Мова є механізм, що відкрив перед людиною область свідомості» [192: 351].

При зіткненні культурних проявів як вербальних, так і невербальних, національно-специфічні особливості, що не усвідомлюються при внутрішньокультурному спілкуванні, стають очевидними. Е. Хол використовує терміни «зовнішня» і «внутрішня» культури. Перша включає те, що знаходиться «на поверхні» і досить очевидне, проте основні культурні відмінності (у сфері цінностей і менталітетів), із його точки зору, не такі очевидні, але саме вони відіграють провідну роль у визначенні «обличчя» культури і створення її неповторності. Дослідник вважає, що лише пізнання цих внутрішніх особливостей може забезпечити справжнє розуміння у міжкультурній взаємодії [298: 56].

Опираючись на думки Е. Хола та З. Фрейда (концепція особистості останнього передається за допомогою метафори айсберга, де свідоме – вершина айсберга, а підсвідоме – його підводна частина), Г. Р. Вівер порівнює контакт двох культур із зіткненням айсбергів. І саме «під водою» відбувається основне зіткнення цінностей і менталітетів. Дослідник вважає, що при контакті двох культур підсвідоме культурне сприйняття виходить на рівень свідомого, людина краще розуміє свою і чужу культуру [317: 159 – 160].

Культуру визначає ряд категорій (час, простір, доля, кохання, добро, зло, смерть і т.д.), що відображають систему цінностей властиву їй. Важливо наголосити на тому, що аксіологічна система культури і формує мовну особистість, тому слід розглянути взаємозв'язок між культурою та особистістю.

Вивчаючи явище мовної особистості, Є. М. Бакушева визначила його, як своєрідний «вузлик», що зав'язується при взаємних стосунках між членами конкретного етнокультурного співтовариства у процесі їх спільної діяльності. Дослідниця мала на увазі, що основним засобом перетворення індивіда в мовну особистість виступає його соціалізація, що включає три аспекти: а) процес включення людини у певні соціальні відносини, у результаті якого мовна особистість виявляється свого роду реалізацією культурно-історичного знання всього суспільства; б) активна мовленнєво-розумова діяльність за нормами й еталонами, заданих тією чи іншою етномовною культурою; в) процес засвоєння законів соціальної психології народу [19:92]. У становленні мовної особистості виняткова роль належить другому і третьому аспектам, оскільки процес привласнення тієї чи іншої національної культури і формування соціальної психології можливий тільки за допомогою мови.

Розглядаючи відносини між індивідом і культурою, до якої він належить, Ф. Клакхон зазначає, що жоден представник культури не знає усіх її деталей. Є певна частина культури, яка має бути відома усім її носіям, частина, що відбирається на альтернативній основі залежно від потреб комуніканта, і, нарешті, частина, яка обмежується соціальною роллю

індивідуума у цьому суспільстві [304: 30 – 31]. Ось чому при міжкультурній комунікації важливо розрізняти те, що дійсно заслуговує на увагу як необхідне для адекватної комунікації, і те, без чого можна обійтися при спілкуванні.

Із позиції міжкультурної комунікації культура подається як «тришаровий» феномен, де, знявши один шар, ми дістаємо можливість розглянути такий: 1) верхній шар – доступний для чуттєвого сприйняття, включає артефакти, інші матеріальні явища культури, а також мову; 2) середній шар – норми і цінності; 3) внутрішній шар – базові установки, переконання, менталітет [317: 45]. Аналіз культури під таким кутом зору дає можливість дослідити її з різних боків та з'ясувати єдність із людиною як її носієм. Але в культурі співіснують як національно-специфічне, так й універсальне. Універсальні значення розуміють всі без винятку, вони є основою міжкультурної комунікації, без них міжкультурне взаєморозуміння неможливе. Водночас у будь-якій культурі є властиві тільки їй культурні значення, закріплені в мові, моральних нормах, особливостях поведінки.

Розглянувши взаємозв'язок культури і мови, особистості і культури, можна говорити про міжкультурну мовну особистість.

Виразником міжкультурного спілкування є особистість, яка за допомогою вивчення мов пізнає мовну особистість іншої лінгвокультури, іншого етносу, сприймає відмінності чужої культури від рідної, долає перепони, які виникають у зв'язку з цим, відчуває менталітет чужого народу. Кінцевим пунктом цього складного процесу є взаєморозуміння. Мовознавець О.А. Леонтович, детально досліджуючи питання міжкультурної комунікації, дала визначення міжкультурній трансцендентальній мовній особистості, на її думку, – це особистість, найповнішою мірою міжкультурно трансформована, яка може успішно брати участь у процесах «наведення мостів» між представниками різних національних лінгвокультурних спільнот [24: 45]. Тобто це особистість, яка здатна до міжкультурної трансформації, володіє культурно обумовленою ментальністю, системою цінностей, картиною світу та набором певних комунікативних та поведінкових норм.

Характер присутності мовної особистості у міжкультурному спілкуванні О.А. Леонтович репрезентувала таким чином:

1) особистість привносить у комунікацію багаж свого менталітету, вираженого у вигляді концептів та ціннісних домінант;

2) характер комунікативної діяльності мовної особистості у значній мірі визначається типовими національно-культурними рисами, які виражені у різній мірі в тому чи іншому індивіді;

3) особистість сприймає світ крізь призму мовної картини світу, яка частково сприймалась з «молоком матері», а частково під впливом формуючого особистість оточення;

4) усі вищеперераховані фактори та індивідуальні риси конкретної мовної особистості впливають на набір використаних у комунікації засобів (тезаурус, невербальні форми спілкування, комунікативні стратегії);

5) мовна особистість – це свого роду фрейм. Проектуючи його на контекст спілкування і фонові знання про світ, комуніканти «домальовують» у своїй свідомості портрет партнера по спілкуванню з усіма складовими його ідентичності;

6) під час контакту з іншою культурою виникає дисонанс менталітетів, картин світу, ціннісних орієнтирів та тезаурусів, викликаючи кризу ідентичності мовної особистості та культурний шок;

7) особистість дізнається про комунікативний збій засобами зворотного зв'язку. Міркування про доцільність, безпеку та комфорт примушують особистість коректувати різні аспекти своєї комунікативної поведінки;

8) рух комунікантів назустріч один одному, виражається у трансформації різних аспектів спілкування і приводить до формування міжкультурної мовної особистості. Така трансформація потребує активності, розуміння культурних відмінностей і модифікацій комунікативних підходів. У випадку, якщо цього не відбувається, особистість залишається на стадії маргінальності [149: 32].

Вивчати мовну особистість в аспекті міжкультурного спілкування можна за допомогою таких чинників:

1) менталітету;

2) картини світу;

3) ієрархії цінностей;

- 4) соціальної приналежності;
- 5) рівня володіння мовою;
- 6) концептосфери;
- 7) тезаурусу;
- 8) колективності/індивідуальності;
- 9) універсальності/національної специфічності;
- 10) психофізіологічних характеристик.

Концептосфера міжкультурної особистості значно розширюється завдяки оволодінню двома і більше системами концептуалізації дійсності. Результатом є те, що рамки однієї мови стають занадто тісними для такої особистості. При відсутності номінації концепту в одній мові особистість прагне заповнити цю ланку засобами іншої мови. Кожна нова мова – це нова картина світу, нова концептосфера, полілінгвальне середовище сприяє розвитку аналітичного мислення та «когнітивної гнучкості».

Саме культура визначає учасників комунікації, вибір тем і комунікативних стратегій, контекст, спосіб передавання повідомлень, умови їх передачі, спосіб кодування і декодування інформації, набір комунікативних кроків і т. ін. У процесі контакту культур національно-специфічні особливості, що не усвідомлюються при внутрішньокультурному спілкуванні, стають очевидними [149: 38].

Термін «мовна особистість» входить до групи основних понять наймолодшого відгалуження етнолінгвістики – лінгвокультурології. Лінгвокультурологія, як відомо, вивчає співвідношення мови і трьох базових ідентифікуючих елементів будь-якої нації: культури, етносу і національного менталітету. Дисципліна аналізує мовну особистість на базі лінгвокультурологічного поля «національна особистість» [122: 23].

У лінгвокультурології С.Г. Воркачов [52], В.А. Маслова [167], Н.Арутюнова [16], В. Карасик [111] розглядають мовленнєву особистість, у якій проявляється як національно-культурна специфіка мовної особистості, так і національно-культурна специфіка самого спілкування.

Як самостійний напрям лінгвокультурологія сформувалася у 90-ті роки ХХ ст. на підставі ідеї зв'язку між мовою і культурою. Представники лінгвокультурології (В. Маслова та ін.) основним завданням цієї галузі

визначили вивчення та опис взаємовідношення мови і культури, мови і етносу, мови і ментальності народу [167: 64]. Через пізнання лінгвокультури можна зрозуміти матеріальну та духовну самотність етносу. Дослідження мови в аспекті лінгвокультурології дає змогу виявити та проаналізувати лінгвокультурні особливості певної нації, дослідити її етносвідомість та мовомислення, описати культурні компоненти в семантиці текстів [16: 113]. Зазначимо, що останнім часом кількість праць із лінгвокультурологічної проблематики зростає. Серед них особливо популярна праця В. Маслової «Лінгвокультурологія», де автор переконливо доводить міждисциплінарний характер галузі, розмежує суміжні напрями, формулює мету, завдання та поняттєвий апарат [52: 32]. Об'єктом лінгвокультурології є взаємодія мови і культури та дослідження цього зв'язку як єдиної системної цілісності. Окрім мови, як транслятора культурної інформації та культури, до об'єктного поля лінгвокультурології вводять і людину, яка створює цю культуру, користуючись мовою. Лінгвокультурологія вивчає матеріалізований об'єкт культури, продукт творчості, втілений у мові. Предметом лінгвокультурології стали засоби мовної системи та її дискурсивні продукти, такі, як міфологеми, паремії, символи й стереотипи, образи, мовленнєва поведінка, стилістичний уклад мови, мовленнєвий етикет, взаємодія релігії та мови і лінгвокраїнознавчі слова та вислови [167: 36 - 47]. Проте окремі вчені до предметної сфери залучають і тексти у їхніх різновидах та виявах як результат дії людської свідомості з національно орієнтованою формою вираження [16: 26]. Також як предмет визначають духовну та матеріальну культуру, вербалізовані артефакти, що формують мовну картину світу [52: 32]. Основними категоріями лінгвокультурологічного аналізу постають лінгвокультуреми, об'єднані в лінгвокультурологічне поле [52: 44 - 74]. Також сюди зараховують культурні семи, культурний фон, культурний концепт, культурний простір, лінгвокультурну парадигму, менталітет, культурні цінності, мовну компетенцію [167: 48–50]. До основних лінгвокультурологічних категорій належать такі категорії, як архетип,

метафора, символ тощо [111: 111–124]. Однак предметом дослідження лінгвокультурології стає лише той мовний знак, який містить культурну інформацію.

Людина пізнає культуру, коли засвоює її тексти, тому тексти є справжніми сховищами культури. У дослідженнях із проблеми «мова – культура» мова є передавачем культурних цінностей. За визначенням Ф.Бацевича, кожний носій мови є одночасно носієм культури, тому мовні знаки мають здатність виконувати функцію знаків культури і слугують засобами представлення культурно-національної ментальності носіїв мови [24: 252].

Мова, культура й етнос нерозривно пов'язані між собою й утворюють точку перетину фізичного, духовного і соціального «Я» особистості. Мовна особистість і концепт - базові категорії лінгвокультурології, які відбивають ментальність і менталітет узагальненого носія природної мови і надають цій науковій дисципліні дослідницький інструмент для відтворення прототипного образу «людини, що говорить».

1.2. Мовна особистість як міждисциплінарна проблема

Мовна особистість – категорія міжпредметна. Мовознавець Ю.М. Караулов стверджує, що «мовна особистість – це та наскрізна ідея, яка, як показує досвід її аналізу й опису, пронизує і всі аспекти мови й одночасно руйнує межі між дисциплінами, які вивчають людину, оскільки не можна вивчати людину поза її мовою» [115: 23]. Саме «людський фактор» робить це поняття міжпредметним, бо людина бере участь у формуванні всіх сфер буття, відіграючи в цьому процесі головну роль. Відповідно, вивчення мовної особистості залучає у сферу зацікавлень лінгвістів ті питання, які об'єднують спеціалістів, що досліджують людину з різних точок зору.

Психолінгвістика використовує це поняття для визначення людини як власника психофізичних властивостей у його здатності до мовленнєвої

діяльності. Предметом цієї дисципліни виступає мовна особистість, що розглядається в індивідуально-психологічному аспекті. Важливу роль тут відіграє аналіз мовної поведінки у межах стійких комунікативних форм – мовленнєвих жанрів (Л.С. Виготський [56], О.Р. Лурія [159], І.М. Горелов [75], К.Ф. Сєдов [210]).

Когнітивна лінгвістика досліджує властивості мовної особистості за допомогою вербалізації національних концептів. Національні концепти стандартизовані в межах концептосфери народу і стоять над індивідуальними вживаннями. Когнітивістика, таким чином, моделює групову мовну особистість, яка відбивається в семантиці мовних одиниць на різних рівнях вербалізації концептуальних ознак (Ю.М. Караулов [115], І.О. Стернін [231], Є.С. Кубрякова [143], Ю.С. Степанов [230]).

Соціолінгвістика описує «людину, що говорить» як вмістилище соціально-мовних форм і норм колективу. Мовна особистість розглядається в плані функціонування моделей соціально обумовленої мовленнєвої поведінки в руслі вибору стратегій соціолінгвістичних змінних [47: 31].

Кожна з вищеперерахованих дисциплін розкриває зі своєї точки зору конкретний аспект функціонування МО, тобто вивчення мовної особистості доцільно проводити в контексті інтердисциплінарних досліджень, у рамках комплексного підходу до аналізу мовних явищ.

Розглянемо поняття «особистість», яке є ключовим і надає універсальності досліджуваному нами терміна «мовна особистість». У соціології – особистість – сукупність статусно-рольових характеристик. В історії – це людина, що змінила звичний хід подій, яка чітко окреслює свою громадянську позицію, і здійснює власний внесок у розвиток людства. Особистість у філософії – це проблема сутності людини, її місця у світі та історії. З погляду цієї науки аналізуються цінності, суспільні відносини та індивідуальна діяльність людини. Доказом цьому є слова відомого філософа Ф.В. Константинова: «Антропологія і психологія, політична економія й етика, юриспруденція й історія, кожна галузь соціальної науки ставить або висвітлює той чи інший бік проблеми людини, і тільки філософія,

спираючись на названі галузі знання, у змозі висвітлити проблему людини в цілому, розкрити її сутність, закономірність її існування» [126: 15].

Напевно однією з найбільш плідних наук у цій галузі є психологія. На запитання, що являє собою особистість, психологи відповідають по-різному, і в різноманітті цих відповідей спостерігається певна складність феномена особистості. Як приклад, можна навести визначення поняття «особистість», які наведені у працях різних науковців. Психолог І.С. Кон наголошує: «Поняття особистості визначає людського індивіда, як члена суспільства, узагальнює інтегровані в ньому соціально значимі риси» [124: 10]. Учений К.К. Платонов робить акцент на свідомості: «Особистість – людина, як носій свідомості» [188: 17]. А.В.Петровський стверджує, що «особистість – людина, як суспільний індивід, суб'єкт пізнання і об'єктивного перетворення світу, розумна істота, яка володіє мовою і здатна до трудової діяльності» [185: 10]. Виходячи з висловлювань А.Петровського, можна помітити, що поняття «індивід» досить близьке поняттю «особистість». Так, як індивід – це людська біологічна основа розвитку особистості, тобто властиві людині задатки, анатомічно-фізіологічні передумови, які закладають фундамент для побудови особистості. Але, у свою чергу, не кожен індивід, у результаті стає особистістю. Це доволі довготривалий, почерговий та трудомісткий процес. Особистість – це поняття, що передбачає не тільки загальні та особливі ознаки, але й поодинокі, унікальні властивості людини. Те, що робить людину особистістю, - це сукупність характерних соціальних якостей. Природна індивідуальність виявляє свій вплив на розвиток особистості і її сприйняття, але не є вирішальною. Людина формується у конкретній історичній епосі, у певному соціальному просторі, у процесі практичної діяльності і виховання. Тому особистість – це завжди конкретний підсумок, синтез і взаємодія різноманітних факторів.

З точки зору психології та психолінгвістики увага фіксується на психічному компоненті мовної особистості – мовній свідомості. У процесі вивчення людської особистості видатні вчені-психоаналітики (З. Фрейд [251], К. Юнг [278], Ж. Лакан [147]) встановили неоднорідність та різнорівневість

структури людського «Я», до складу якого входять різноманітні елементи, які перебувають в антагоністичних відносинах.

Психологічний аспект опису мовної особистості враховує психо-емоційні особливості індивіда, акцентуючи увагу на характері, темпераменті, емоційних станах людини. Зокрема Н. Шаповалова вивчала модель конфліктної [мовної особистості \[270: 87\]](#), О. Кадиліна – сильну та слабку [мовну](#) особистість [108: 21], В. Жура – емоційний дейксис вербальної поведінки мовної особистості [94: 56]. К.Г. Юнг розробив класифікацію, яка базується головним чином на відношенні індивіда до навколишнього світу. Учений виділив інтроверта (людина, обернена всередину себе) і екстраверта (людина, що виявляє цікавість переважно до зовнішнього світу) [279: 54]. Він є засновником концепції несвідомих внутрішніх імпульсів як імперативу творчого акту митця, ідентифікованого «автономним комплексом, що у вигляді відособленої частини душі провадить самостійне психічне життя за межами ієрархії свідомості» [279: 223], указав на компенсуючі відносини свідомого і підсвідомого, показуючи неоднорідність людської психіки та неоднорідність процесу творення художнього продукту.

Дослідниця Т.Н. Ушакова вважає, що мовна свідомість існує у двох сутностях: як психічний феномен нематеріальної природи і як матеріальний феномен, що реалізується в мові, що вимовляється і записується [245: 13-24]. На думку В.І. Карасика, можна виділити нову галузь інтегративного гуманітарного знання – аксіологічну лінгвістику, опираючись на аналіз констант мовленнєвої свідомості та комунікативної поведінки особистості [111: 6].

Більшість сучасних психологів визначає структуру особистості таким чином:

1) перша підструктура – установка особистості, яка відбиває індивідуально переосмислену суспільну групову свідомість. Сюди відносять бажання, інтереси, схильності, ідеали, переконання, тобто все те, що формує світогляд;

2) другу підструктуру складають отримані особою знання, уміння, навички, на які впливають її біологічні і генетичні властивості;

3) третя підструктура представлена індивідуальними особливостями психічних пізнавальних процесів таких, як пам'ять, увага, сприйняття, а також мислення і мова;

4) четверта підструктура включає властивості темпераменту людини [188: 231].

Стосовно психологічних принципів МО варто розглянути також теоретичні досягнення З. Фрейда, який представив психічне життя особистості, як постійну боротьбу між непримиренними силами свідомого та несвідомого, розуму та інстинктів, які конкурують між собою, змагаючись за контроль над поведінкою. Психоаналітик виділив три рівня в структурі людської особистості: «Ід (Воно)», «Его (Я)», та «Суперего (Над-Я)». «Індивід для нас – психічне «Воно», невпізнане і несвідоме, на якому поверхнево знаходиться «Я», не чітко відокремлене від «Воно». «Я» репрезентує те, що можна назвати розумом і обачністю. «Воно», навпаки, містить пристрасті... «Над-Я» – це не просто залишки перших виборів об'єкта, вироблених «Воно», «Над-Я» має і значення енергійного утворення реакцій проти них. Його ставлення до «Я» не вичерпується нагадуванням – таким (як батько) ти повинен бути, але включає і заборону: таким (як батько) ти не маєш права, ти не можеш робити все, що робить він. Чим сильнішим був Едипів комплекс, чим швидше відбулося його витіснення, тим суворіше «Над-Я» буде пізніше панувати над «Я» як совість, або як несвідоме почуття провини» [252: 185–186].

У теорії особистості З. Фрейда міститься низка дискусійних моментів, насамперед щодо мотивації людської поведінки, яку вчений пов'язує переважно з природженими людськими інстинктами та потребами. Пізніше місце нереалізованих інстинктів зайняло колективне несвідоме, виражене в міфології, релігії, мистецтві та передане у спадок (К.Г. Юнг) [278: 68], прагнення до влади внаслідок відчуття неповноцінності, запропоноване А. Адлером [282: 81], неможливість досягти гармонії із суспільством та відчуття самотності (Е. Фромм) [253: 98] та інші психологічні показники конфлікту особистості та суспільства.

Сучасних психолог В. Зінченко по-іншому розглядає категорії свідомого/несвідомого вважаючи, що теорія З. Фрейда вичерпала свій потенціал, крім того «наявність категорії та феноменів несвідомого і підсвідомого є непереборною перешкодою для будь-яких форм редукції психічного» [187: 22]. Учений вважає доцільним виокремити дворівневу структуру свідомості особистості, тобто замість звичних свідоме/несвідоме він пропонує буттєву і рефлексивну. Ця структура звільняє від необхідності виділяти підсвідоме/несвідоме як окремий елемент аналізу, дає можливість фіксувати роботу свідомості як хаотичну суміш «того, що можливо, й того, що неможливо спостерегти, спонтанного й детермінованого» [187: 28].

Із позиції етнокультурної лінгвістики, де діє опозиція «свій — чужий», виділяють такі типи мовної особистості у суспільстві:

1) людина, для якої спілкування рідною мовою є природним в її комунікативному середовищі;

2) людина, для якої природним є спілкування чужою мовою в її комунікативному середовищі, можна вести мову про ксенолект – різновид мови, якою користуються емігранти, люди, які тривалий час живуть у чужій країні, або люди, що користуються мовою міжнародного спілкування; 3) людина, яка розмовляє чужою мовою з навчальною метою, що не належить до характеристик природного середовища спілкування [261: 57].

Як свідчить вищесказане МО є міждисциплінарним об'єктом, який становить собою багатofакторний гетерогенний феномен, не досліджений в повній мірі до теперішнього часу.

1.3. Персонаж художнього тексту як мовна особистість

«Не можна пізнавати мову саму по собі, не виходячи за її межі, не звернувшись до її творця, носія, користувача, до людини, до конкретної мовної особистості», яка розглядається «не як частина багатогранного розуміння особистості, а як вид повноцінного уявлення про особистість, який вміщує в собі психологічний, соціальний, етичний та інші компоненти, але заломлені через її мову, її дискурс» [115: 7]. Сучасне мовознавство зосереджене на вивченні мови як людського способу буття у світі, воно досліджує людину як мовну особистість, творця дискурсу у всій складності різноманітних соціальних чинників.

Необхідність типологізації, систематизації та ґрунтовного опису мовної особистості, аналіз існуючих типологій, зумовлений тим, що на даному етапі в лінгвоперсонології залишається актуальною задача, пов'язана зі створенням універсальної типології мовної особистості, урахуваючи антропоцентричність, комунікативну наповненість, вплив соціальних чинників, мінливість цього поняття, орієнтацію на постійний розвиток сучасної персони.

Особлива увага мовознавців приділяється проблемі вивчення мовної особистості персонажів художніх творів [66: 78]. Така увага дослідників зрозуміла, оскільки опис мовних особистостей здійснюється на матеріалі створених ними мовленнєвих творів – антропотекстів, які відображають якість їх мовної здатності [66: 80]. Термін «антропотекст» ми розглядаємо як текст під антрополінгвістичним кутом зору. Кожен мовленнєвий твір становить собою особливий антропотекст, тобто текст здатний відтворювати різні прояви мовної особистості. Більш розгорнуте визначення дефініції «антропотекст» запропоноване Є.Н. Бекасовою, досліджуючи комунікативний портрет мовної особистості, вона стверджує, що «текст широко розуміється, як будь-який вислів письмового чи усного характеру представлений як діалог чи монолог, є характеристикою мовної особистості, шкалою реалізації її комунікативних потреб, здібностей та властивостей» [71:

542]. Зацікавленість текстом сприяє вивченню мовної особистості, зокрема Ю.М. Караулов наголошує: «за кожним текстом стоїть мовна особистість, яка володіє системою мови» [115: 91].

З'ясувавши, що антропотекст може бути вираженим не тільки в письмовій, але і в усній формі, слід звернути увагу саме на комунікативну наповненість цього явища. Вивчаючи детально мовну особистість, її властивості та складові впродовж багатьох років В.І. Карасик виокремив п'ять аспектів мовленнєвої організації людини:

1) мовна здатність, як органічна можливість навчитися здійснювати мовленнєве спілкування (входять психічні та соматичні особливості людини);

2) комунікативна потреба, тобто направленість на комунікативні умови, на учасників спілкування, на мовний колектив, на носія культури;

3) комунікативна компетенція як вироблене вміння здійснювати спілкування в його різних реєстрах для оптимального досягнення мети; компетенцією людина оволодіває, у той час як здібності можна тільки розвинути;

4) мовна свідомість як активне вербальне «відображення внутрішнього світу у зовнішньому» ;

5) мовленнєва поведінка як свідома та несвідомою система вчинків, яка розкриває характер і спосіб життя людини [111: 9].

Саме мовна здатність та комунікативна потреба є фундаментом, передумовою для оволодіння мовою та здійснення спілкування. Комунікативна компетенція, у свою чергу, вже є проявом мовної свідомості у виборі засобів спілкування. Науковець О.М. Шахнарович зазначає, що мовна здатність – це «механізм, який забезпечує використання «психологічного знаряддя», але «процес використання цих знарядь, культурні правила їх вибору і ситуативна організація знаходиться поза мовної здатністю. Вони належать до комунікативної компетенції, яка разом із мовною здатністю і складає мовну особистість» [272: 223].

Перераховані компоненти мають неоднорідний характер, на відміну від мовленнєвої поведінки, бо саме вона є найбільш конкретним явищем мовленнєвої організації людини. Під мовленнєвою поведінкою А.Є. Супрун

розуміє «комплекс відносин включених у комунікативний акт, тобто вербальну та невербальну інформацію, паралінгвістичні фактори, а також місце і час мовленнєвого акту, обстановку, в якій цей факт відбувається» [235:90].

Отже, мовленнєва поведінка – це мовленнєві вчинки індивідуумів у типових ситуаціях, які відтворюють специфіку мовної свідомості даного соціуму.

Найбільш абстрактним явищем п'ятиаспектної організації мовної особистості є мовна свідомість. Мовна свідомість зосереджує в собі почуття, волю, мислення, пам'ять у їх нерозривній єдності. Мовна свідомість особистості включає в себе свідоме та підсвідоме, як у виборі мовних засобів, так і в процесах розуміння тексту. Межа між свідомим та підсвідомим індивідуально та ситуативно обумовлена. Як правило, особистість усвідомлює лише невелику частку своєї мовленнєвої поведінки. Згідно з лаконічним визначенням С.Є. Нікітіної, мовна свідомість – це «утворення, де ані мова, ані думка не існують самі по собі, а як цілісне утворення, що розвивається» [177: 124].

Досліджуючи мовну свідомість, деякі науковці виділили два типи зазначеного об'єкта: колективну та індивідуальну, згідно із цими типами мовної свідомості було розглянуто два типи мовної особистості: абстрактну та конкретну [111: 97]. Інші мовознавці (В.П. Нерознак) виділяють «многочеловеческую» [176: 78] і «частночеловеческую» [176: 80] мовну особистість, згодом Ю.М. Караулов протиставляє національну (на прикладі російської мовної особистості) та індивідуальну мовну особистість. Такий розподіл мовної особистості дає змогу вивчати мовну особистість як типове та індивідуальне явище. Опираючись на дослідження вищезгаданих учених, ми можемо виокремити *індивідуальний* та *типологічний* рівень опису мовної особистості.

На сучасному етапі розвитку наукового дискурсу лінгвоперсоналогія вважається досить молодого дисципліною, але типологічний аспект опису мовної особистості в ній представлений достатньо широко. Існує значна

кількість різнопланової варіативності типологій мовної особистості, постійно з'являються нові чинники, які сприяють подальшому розширенню цього списку, сама особистість розглядається дедалі в новому ракурсі, простежуються дедалі нові спільні точки та полюси, перетинаються дедалі нові кордони на мапі міжпредметних зв'язків. Цей список залишається відкритим, а кількість пунктів може бути неосяжною.

Вивчаючи детально мовну особистість та все, що з нею пов'язано, засновник лінгвоперсонології В.П. Нерознак, говорячи про персонологічний універсум, зазначав, що він формується при взаємодії двох тенденції – персоналізації та деперсоналізації [176: 102]. М.Д. Голєв, підтримуючи таку точку зору, підкреслював, що дана опозиція має досить високий потенціал, який пояснює процес розвитку мови: «Креативні особистості порушують традиції та норми, продукують мовленнєві новації, і тим самим створюють мовну варіативність, яка «запускає» механізми конкурентності варіантів, які призводять врешті-решт до мовної еволюції» [66: 34]. Як проміжну ланку «персональних дій на мову» М.Д. Голєв розглядає категорію «тип мовної особистості», яка стає фактором персоналізації, «протистоїть тенденції до всезагальної узуалізації, уніфікації, інваріантності», так і деперсоналізації – у зв'язку з тим, що обмежує безкінечну кількість індивідуальних мовних інновацій [66: 78].

Проаналізувавши різноманітні класифікації мовної особистості, ми можемо виділити два основні напрями типологізації мовної особистості: рівневий та аспектуальний. *Рівневий напрям* є ключовим у лінгвоперсонологічній теорії, він є базисом, у нашому випадку це три рівні (вербально-семантичний рівень, когнітивний рівень, прагматичний рівень), на яких тримається вся лінгвоперсонологія. У монографії Ю.М. Караулова «Російська мова і мовна особистість» (1987) глибоко розроблено теоретичні основи, дано всебічну характеристику, створено функціональну модель мовної особистості [115: 32].

Структура мовної особистості, на думку вченого, уявно складається з трьох рівнів. Необхідно також зазначити, що виділені рівні характеризують

вже сформовану мовну особистість. *Вербально-семантичний рівень.* Передбачає нормальне володіння природною мовою. Це «власне» мовна компетенція.

Когнітивний рівень. Охоплює інтелектуальну сферу особистості, даючи досліднику вихід через мову, через процеси говоріння і розуміння – до знання, свідомості, процесів пізнання людини. Його одиницями є поняття, що виформовуються у кожній мовній особистості в більш чи менш упорядковану, більш чи менш систематизовану «картину світу».

Прагматичний рівень. Охоплює мету, мотиви, інтереси, установки та інтенціональності. Цей рівень забезпечує в аналізі мовної особистості закономірний перехід від оцінювання її мовленнєвої діяльності до осмислення мовленнєвої діяльності.

Ми дотримуємося саме трирівневої структури опису мовної особистості Ю. М. Караулова, вважаючи її найприйнятнішою та найдоцільнішою. Саме на основі трирівневої моделі мовної особистості, поєднуючи здібності людини й особливості породжуваних нею текстів, і визначається дефініція поняття «мовної особистості». Під мовною особистістю розуміється «сукупність здібностей і характеристик людини, які зумовлюють створення і сприйняття нею текстів, що відрізняються а) ступенем структурно-мовної складності, б) глибиною і точністю відображення дійсності, в) певною цілеспрямованістю» [115: 21]. Вивченням цієї проблеми також займалися Г.А. Китайгородська, Н.Н. Розанова. Учені вважають, що «функціональна модель мовної особистості» повинна мати такий вигляд.

1. Лексикон мовної особистості – це рівень, який відтворює володіння людини лексико-граматичним фондом мови. Тобто при здійсненні мовленнєвого портрета даного рівня мовної особистості необхідно проаналізувати запас слів і словосполучень, які використовує конкретна мовна особистість.

2. Тезаурус мовної особистості – це мовна картина світу, яка при описі мовленнєвого портрету цього рівня відображається у використанні

улюблених розмовних формул, мовленнєвих зворотів, особливої лексики, за якою ми впізнаємо особистість.

3. Прагматикон мовної особистості – це система комунікативних ролей, мотивів, цілей, інтенцій, які керують особистістю в процесі комунікації [120: 4].

Г.І.Богін, детально вивчаючи мовну особистість, запропонував власну модель мовної особистості. Кожний елемент цієї моделі виявляє готовність мовної особистості до здійснення тих чи інших операцій, але повного переліку таких готовностей вчений не надає, вказуючи лиш на деякі з них, тому ми не можемо вважати цю модель вичерпною. Дослідник на першому рівні вважає доцільною готовність до номінації, на другому – готовність до внутрішнього мовлення, третій рівень, обумовлений готовністю до розширення словникового запасу та оволодіння граматичними формами, четвертому рівню характерна готовність вибору адекватних засобів вираження, п'ятий рівень же проявляє готовність оперувати мовними підсистемами та видами словесності [34: 34-48].

Залишаючись у рамках запропонованих Ю. М. Карауловим рівнях МО, А. В. Кириліна вважає доцільним доповнити модель мовної особистості ще двома рівнями: «1) емоційним, що об'єднує емоції у складі мовної особистості в їхньому концептуальному уявленні; 2) моторико-артикуляційним, одиницями якого є функціональні механізми породження знаків мови у відчуженій від автора формі» [119: 17]. Розширена модель мовної особистості охоплює основні етапи мовленнєво-розумової діяльності від комунікативного наміру (мотиваційний рівень) до кінцевого продукту – тексту (моторико-артикуляційний рівень). Взаємодія елементів цих рівнів (принаймні одного елементу кожного з рівнів) забезпечує мовленнєво-розумову діяльність, включаючи виробництво тексту в зовнішньому мовленні в усній та письмовій формі. Ця структура мовної особистості є вродженою, супроводжує носія мови протягом його життя, розвивається й модифікується разом з ним [119: 18].

Необхідно також зазначити, що виділені рівні характеризують уже сформовану мовну особистість.

Аспектуальний напрям може здійснюватися на основі різних чинників в залежності від підходу до предмета вивчення, який розглядається з позиції особистості чи мови. Опираючись на різноплановість та різнополярність категорій «мова» та «особистість», зупинимось на найбільш загальних та часто вживаних аспектах: віковий, професійний, гендерний, психологічний, етнічний, ціннісний, ситуативний. Отже, розглянемо найбільш вагомі з них у плані їхнього зв'язку з темою дослідження.

Етнокультурологічний аспект. Дослідження цього аспекту передбачає звернення як до етнолінгвістики, так і до лінгвокультурології. Етнолінгвістика розглядає традиційну народну культуру в її етнічних, регіональних та діалектних формах. А головним джерелом вивчення культури є мова, лінгвокультурологія ж спрямована на лінгвістичний аналіз культури, встановлює різновиди духовної культури, етнолінгвістика вивчає лінгвістичний феномен етносу, народу. Але ці дисципліни переплітаються, оскільки мають спільний матеріал дослідження – національну мову в усіх її проявах, яка одночасно є і джерелом дослідження основних критеріїв «правильності» [125: 21-22].

Етнокультурологічний аспект мовної особистості передбачає опис національних мовних проявів носіїв мови, який науковці здійснюють в культурологічних та лінгвокультурологічних дослідженнях. Для позначення носія національної мови використовують такі терміни: «етнічна мовна особистість», «національний тип особистості» (Є. Шойсоронова) [277: 134], «національна особистість в мові» (Н. Недосугова) [174: 25]. Поняття «національної мовної особистості» співвідноситься з поняттям «загальноросійський мовний тип» представлений Ю.М. Карауловим [115: 54].

Аналіз національної мовної особистості здійснюється шляхом зіставлення мовної реалізації носіїв різних мов: російської і англійської [200]; [208], російської і німецької [261], російської і японської [174], російської, англійської і татарської [17], російської та в'єтнамської [148]. Аналіз варіантів однієї і тієї ж мови: британського і американського варіантів англійської мови [21], варіант іспанської мови в Іспанії та в країнах Латинської Америки [230],

варіантів німецької літературної мови: німецької, австрійської, швейцарської [172].

Досліджуючи особистісні риси персонажів художніх творів, автори виокремлюють різноманітні характеристики МО. Так одна з характеристик МО базується на *гармонійному, конфліктному та імпульсивному* типах особистостей [236: 53]. При цьому гармонійний тип характеризується пластично-динамічною установкою, плановою поведінкою, втіленою в домінування чітких стратегій, когерентністю (зв'язністю, логічністю розвитку) теми, що розвивається; домінуванням маркерів упевненості; позитивним ставленням до загальної теми спілкування; дотриманням соціальних схем і норм; відсутністю вираженої боротьби за роль комунікативного лідера; здатністю змінювати установку під впливом аргументації; підтриманням усіх принципів кооперації. Конфліктному типу властива грубо-статична установка, імпульсивність, бажання лідерства в спілкуванні, егоцентричність мовлення, порушення когерентності теми розмови; відхід від соціальних норм і схем; домінування модальних маркерів зі значенням непевності, наявність іронії, сарказму, конфліктне зіткнення інтенцій. Імпульсивний тип – це «раб» ситуації спілкування. Характеризується бажанням отримати лідерство у спілкуванні, порушенням соціальних норм і схем, швидкою зміною точок зору на одне і те ж явище; схильністю до негативної оцінки соціальних чинників, швидкої зміни тем спілкування. Партнери спілкування можуть легко впливати на нього [236: 58].

Інший підхід пропонує українська дослідниця Я. Бондаренко, котра розглядає типи акцентуйованих мовних особистостей, які балансують на межі норми і патології:

- 1) депресивні мовні особистості, для дискурсу яких характерними є самокритика, самозвинувачення та роль жертви у вербальних конфліктах;
- 2) демонстративні (істеричні) мовні особистості, дискурс яких відрізняється надмірним уживанням гіпербол (стилістичних фігур явного й навмисного перебільшення для посилення виразності та наголошення сказаної думки, наприклад: «Я просила тебе тисячу разів не робити цього. Я в

сотий раз звертаюся до тебе») та інтенсифікаторів (слів, призначених для посилення вже названої ознаки, наприклад: надзвичайно, дуже, так тощо);

3) паранояльні мовні особистості, дискурс яких характеризується узуальною (лат. *usus* – звичай, правило) агресивністю [139: 164].

З урахуванням стилів спілкування персонажів художніх творів психологи виокремлюють такі типи МО:

- гнучкий: вирізняється швидкою орієнтацією в ситуації, розумінням підтексту повідомлення, умінням керувати своїми емоційними станами та обставинами спілкування;

- ригідний: характеризується недостатнім умінням аналізувати власну поведінку і поведінку партнера, слабким самоконтролем, неадекватною самооцінкою. Людині з таким стилем спілкування важко знайти необхідний тон.

- перехідний (проміжний): поєднує риси гнучкого та ригідного типів [282: 90].

Слід також розглянути нижчеподані підходи сучасних лінгвістів до проблеми класифікації і типологізації типів МО у процесі комунікації взагалі і художній літературі зокрема. До найбільш відомих належать такі аспекти МО, що характеризують її рівень володіння мовою.

Іміджево-класовий аспект. Ідеться саме про мовленнєву культуру, рівень якої здебільшого залежить від того, до якого суспільного прошарку належить особистість, прийнято вважати, що найвищим рівнем мовленнєвої культури володіє інтелігенція. Визначаючи ступінь наближення мовної свідомості індивідуума до ідеальної повноти мовного багатства, закономірним є виділення таких МО:

- носій елітарної мовленнєвої культури стосовно до літературної норми;
- носій діалектної мовленнєвої культури;
- носій міського просторіччя [219: 78].

Розглядаючи «частночеловеческую» МО, В.П. Нерознак виділяє два основних її типи:

- стандартну МО, яка відтворює пересічну літературно оброблену норму мови;

- нестандартну МО, яка об'єднує в собі «верхи» і «низи» культури мови [176: 114].

До «верхів» культури дослідник відносить письменників, майстрів художнього слова. «Низи» культури – носії маргінальної мовної культури, які використовують ненормативну лексику – арго, сленг, жаргон, ненормативні слова та вислови [176: 114].

На противагу В.П. Нерознаку, дослідники В.Є. Гольдін та О.Б. Сиротиніна пропонують більш розгорнуту класифікацію носіїв мови за типами «внутрішньонаціональних мовних культур»: носій елітарної культури, середньолітературної, літературно-розмовної, фамільярно-розмовної, просторіччя, народно-мовленнєвої, професійно-обмеженої. [71: 78].

Професійний аспект. Є. І. Голованова виділяла професійну МО, як «сукупність інтелектуальних, соціально-культурних, морально-вольових якостей людини сформованих в особливому професійному середовищі, які відображаються у властивостях його свідомості, поведінки і діяльності. За певними діями, вчинками тієї чи іншої особистості, її ставленням до інших людей, стоїть комплекс властивих (а значить, і відповідній субкультури) ідей, цінностей поглядів, потреб, інтересів і моральних переконань». Також дослідниця відзначає, що професійна МО розкривається в особливостях створених нею мовних і мовленнєвих одиниць і цілісних текстів, у своєрідності професійного дискурсу, підкореного цілям і завданням професійної діяльності [67: 263].

Цілий ряд науковців досліджував зазначений тип МО: І.С. Черкасова вивчала структуру мовної особистості бізнесмена [261], Н.Г.Мартиненко – мовну особистість ведучого радіоефіру [165], Л.В. Горбань – моряка [74], Г.Н. Беспамятнова – телевізійного ведучого [29], Н. М. Карпухіна – економіста [116], А.Ю. Жукова – політика [93], Ю. А. Кричун – політичного діяча [135] та ін.

Стосовно професійного аспекту МО виокремлюють:

- 1) авторитарний тип (чітка мова, короткі розпорядження, вказівки, відсутність емоцій та ін.);
- 2) демократичний тип (товариський тон розмови, інструкції у формі пропозицій, заохочення, поради тощо) [139: 178].

Віковий аспект зосереджує увагу на мовній особистості людей різного віку (наприклад, сучасного підлітка [79], дитини молодшого шкільного віку [13] та інші). Віковий аспект виявляється, насамперед, у лексичних одиницях, які відповідають обраній комунікативно-прагматичній інтенції: якщо цільовою аудиторією є молодь чи сама мовна особистість є представником цієї вікової категорії, вживатиметься зрозуміла та близька такій аудиторії лексика. Для представників зрілого віку вибір лексичних одиниць буде визначатися комунікативними обставинами спілкування, метою повідомлення тощо.

Гендерний аспект дослідження мовної особистості диференціюється згідно зі статевою належністю. Мовленнєва поведінка чоловіка та жінки вказує на безліч відмінностей: соціальна (відрізняються за ступенем комунікабельності), культурологічна (чоловіки – новатори, жінки – берегині традицій) [93], психологічна (чоловіками править логіка, розсудливість, жінками – інтуїція, емоції) [237].

Історичний аспект МО порівнює різні історичні епохи, які мають різні пріоритети, системи цінностей, а оскільки мова відбиває життя людей і специфічні мовні відмінності в кожному епоху, тому це не може не позначатися на МО. Також надскладним завданням є відтворення історичної МО, уявлення про яку обмежується письмовими джерелами [58], [194].

Дискурсивний аспект досліджує особливості актуалізації МО в різних типах дискурсу. Слід наголосити, що мова йде про вподобання та звичний стиль спілкування особистості. Цей стиль формується лінгвокультурою, належністю до певної соціальної групи, рисами характеру людини.

Залежно від типу дискурсу можна виділити такі види мовних особистостей: одномірна та багатомірна, сценарна та несценарна, ігрова і поміркована, етикетна і агональна, артистична та неартистична, аргументативна та перформативна [111: 23], [28].

Концептуальний аспект МО засновано на понятті концептуалізації як одному з найважливіших процесів пізнавальної діяльності особистості, що полягає в осмисленні інформації і призводить до утворення концептів,

концептуальних структур й усієї концептуальної системи в мозку людини. Виходячи з семантичного змісту певної лексеми, її асоціативних зв'язків, контекстуальних зв'язків можна виявити набір концептуальних ознак, що становлять концептуальну структуру цієї лексеми і концептуальну систему усього тексту (М. Масгутова [28], В. Леонтьєв [152: 23]).

Індивідуальний напрям типізації мовної особистості тісно пов'язаний із поняттям портретування, мовного паспорта й ідіостилю мовця. Мовний паспорт – це сукупність тих комунікативних особливостей особистості, які і роблять цю особу унікальною. Ідіостиль людини можна трактувати як вибір мовцем тих чи інших засобів спілкування, оскільки стиль припускає вибір. Мовний паспорт – це аспект комунікативної поведінки, а ідіостиль – аспект комунікативної компетенції. Компетенція також включає мовне чуття, тобто «систему несвідомих оцінок, які відтворюють системність мови в мовленні і громадські мовні ідеали», і мовний смак – систему установок людини відносно мови і мовлення в цій мові [153: 30].

На думку С.В. Леорди, «мовленнєвий портрет – це втілена в мовленні мовна особистість» [153: 34], а проблема мовленнєвого портрета є напрямом дослідження мовної особистості. Т.П. Тарасенко визначає поняття мовного портрета як «сукупність мовних і мовленнєвих характеристик комунікативної особи або певного соціуму в окремо взятій період існування» [238: 8]. У центрі уваги індивідуального мовленнєвого портрета знаходиться індивідуальний стиль, який відображає особливості конкретної МО.

Такий портрет складається найчастіше при дослідженні особи неординарної, елітарної, якій властиве творче ставлення до мови, наприклад, об'єктом досліджень В.Я. Парсамової став М.Ю. Лотман [183], а Р.Ф. Пауфошими – О.О. Реформатський [184].

Об'єктом вивчення може стати і персонаж художнього твору. У літературі мовленнєвий портрет є засобом створення художнього образу. За останні роки з'явилася низка робіт, присвячених цій проблемі. Мовну структуру художнього образу розглядають Л.К. Чуриліна [266], Є.А. Гончарова [72].

Аналіз мовленнєвого портрета становить собою характеристику різних рівнів реалізації МО. Можливий опис не всіх рівнів мови, бо основною метою є «фіксувати яскраві діагностуючі плями». При описі мовленнєвого портрета, як правило, чіткої моделі дотримуються не всі. Здебільшого увага зосереджується на особливостях фонетики та слововживання. Є декілька схем розкриття структури мовленнєвого портрета. М.В. Китайгородська і Н.Н. Розанова називають мовленнєвий портрет «функціональною моделлю МО» [120: 10] і виділяють три параметри аналізу цієї моделі (лексикон, тезаурус, прагматикон), які відповідають рівням МО за моделлю Ю.Караулова. Л.П. Крисін, описуючи мовленнєвий портрет російської інтелігенції, виділяє такі характеристики для аналізу мовленнєвого портрета: 1) особливості мовних одиниць, 2) мовленнєва поведінка [137]. Зазначений підхід є досить продуктивним, тому розглянемо можливі способи його реалізації.

Існування єдиної норми в літературній мові знижує, але не виключає вірогідність появи специфічних мовних одиниць у мовленні його носіїв. Специфічні фонетичні і лексичні одиниці легко зафіксувати в мові носіїв нелітературних форм мови.

Наприклад, Л.П. Крисін відзначає елементи мовлення інтелігенції, які відрізняють цю групу від інших соціальних шарів: специфічна вимова окремих звуків, особливо у мовленні старшого покоління, характерні лексичні одиниці, особливості слововживання. Дослідник вважає, що не менш важливим є свідоме або несвідоме невживання будь-яких лексичних засобів, «причому це стосується не лише слів, що належать підсистемам мови, що не кодифікують, - просторічних, жаргонних або діалектних, а слів цілком літературних» [137: 95].

Багато дослідників приділяють увагу тільки одній складовій мови. М.В. Китайгородська і Н.Н. Розанова у фонохрестоматії «Російський мовленнєвий портрет» роблять акцент на описі вимовних особливостей. Ґрунтуючись на магнітофонних записах, дослідники виявляють характерні риси, в яких відбивається мовна індивідуальність. Проте в роботі зазначається, що опис

суто індивідуальних особливостей мови, пов'язаних з логопедичними відхиленнями, не входить у завдання дослідження. Розглядаються мовні вподобання особистості в переважному використанні певного орфоепічного варіанту.

Разом з фонетичними в дослідженні розглядаються і лексичні особливості: лексичні повтори, стилістично пониженої, оціночної лексики.

У дослідженні «Мовна особистість» у художньому тексті» Л.М. Чуриліна, на прикладі персонажа роману Ф.М. Достоевського «Біси», розглядає відображення вербально-семантичного рівня МО в індивідуальному лексиконі. Л. М. Чуриліна виявляє співвідношення понять «ментальний лексикон», «внутрішній лексикон» і «індивідуальний лексикон» та подає словник персонажа – «список слів, що в сукупності становлять його дискурс» [267: 21]. Індивідуальний лексикон у зазначеній роботі описується як «система, обслуговуюча комунікативні потреби окремої особистості» [267: 22], за допомогою якої можлива реконструкція «фрагментів індивідуального образу світу» [267: 22].

Мовлення персонажа з позиції лексики і синтаксису розглядає Є.А. Гончарова, яка наголошує: «... лексичний склад фрази дає уявлення про образно-понятійну сферу персонажа, а її синтаксична організація відбиває особливості логіко-експресивного зчеплення образів і понять у процесі їх пізнання» [72: 98]. Особлива увага приділяється явищам повтору і багатозначності. За Є. А. Гончаровою, уявлення про особливості мовленнєвої структури персонажа дають не лише повтори лексичного рівня – улюблена лексика, лексика соціально і територіально забарвлена, - але і тяжіння до однотипних синтаксичних конструкцій. Таким чином, опис мовного рівня мовленнєвого портрета включає характеристику одиниць одного або декількох рівнів мови. У багатьох дослідженнях перевага надається лексичному і синтаксичному рівню, існують роботи, присвячені глибокому опису одного з них [72: 98].

В.І. Карасик визначає мовну поведінку як «усвідомлену і неусвідомлену систему комунікативних вчинків, що розкривають характер і спосіб життя

людини» [111: 84]. На думку Т.М. Ніколаєвої, у мовленнєвій поведінці можна виділити три стереотипи: мовленнєвий, становить собою чуже мовлення, яке використовує мовець; комунікативний – звороти-кліше, які застосовують в одних і тих же ситуаціях; ментальний, такий, що має на увазі звичні реакції в мовній і немовній формі [178: 43]. У класифікації Л.П. Крисіна використання прецедентних феноменів відповідає мовленнєвому стереотипу, формули спілкування – комунікативному, а явище мовної гри співвідноситься з мовленнєвим і ментальним стереотипами [137: 54].

Характерною особливістю мовленнєвої поведінки Л.П. Крисін називає уміння переключатися з одних різновидів мови на інші, що визначається умовами спілкування. Залежно від кількості мовних різновидів, якими володіє особистість, виділяється диглосність і поліглосність [137: 100]. Засвоєння системи соціальних ролей у суспільстві тісно пов'язане із засвоєнням норм мовленнєвої поведінки, які забезпечують виконання цих ролей. Різноманітні способи вираження одних і тих же смислів роблять можливим варіювання цих норм.

Спілкування людей, що перебувають на різних ступенях знайомства, регулюється певними правилами, дія яких виявляється вже на початкових етапах мовленнєвого акту. У суспільстві виробляються певні формули, які застосовуються у ситуаціях, що часто повторюються, стереотипних. Це формули чітко окресленої певної морфологічної структури і лексичного наповнення. Наприклад, звернення до незнайомця розпочинається із слів: «Даруйте», «Скажіть, будь ласка», «Не підкажете».

«Безликість» адресата визначається умовою відсутності знайомства. Л.П. Крисін наголошує, що деякі загальноновживані апелятиви мають вікові і соціальні обмеження, проте нерідко ці межі порушуються, часто через відсутність відповідного еквіваленту. Наприклад, у сучасному російському суспільстві апелятив «*девушка*» є загальноновживаним стосовно більшості осіб жіночої статі [137: 112]

До застиглих формул, або мовних стереотипів, які цілком відтворюються носіями мови, можна віднести і формули етикету, в яких

втілюються етичні норми. Дотримання паритетності – головний етичний принцип мовного спілкування – знаходить своє вираження, починаючи з вітання і закінчуючи прощанням упродовж усієї розмови. Формули етикету є важливою складовою комунікативної компетенції, їх знання означає високий рівень володіння мовою.

Здатність людини як МО до створення і сприйняття текстів передбачає її вміння використовувати готові мовні кліше у певних ситуаціях спілкування і з певною метою: підтримати комунікацію, продемонструвати свій культурний рівень, висловити ставлення до чого-небудь. Ця здатність до використання готових текстів характеризує ступінь володіння мовним матеріалом і його якість, тому є одним з аспектів мовленнєвої характеристики.

У процесі комунікації використовуються не лише сталі формули спілкування, але і прецедентні тексти. Прецедентні тексти – це поширені і часто відтворювані тексти, знайомі широкому колу носіїв мови, ті, що відбивають культуру цього суспільства. Знання прецедентних текстів відображає світогляд, національну приналежність і культурний рівень особистості [233: 31].

Можливість використання прецедентних текстів залежить від ряду чинників: ступеня близькості співрозмовників у соціальному і психологічному плані, характеру комунікативної ситуації, спільності знання. Останнє дозволяє мовцю вводити у своє мовлення елементи, які адресат повинен розпізнати і правильно інтерпретувати.

Прецедентні тексти пов'язані з прагматичним рівнем МО, на якому виявляються цілі і мотиви мовленнєвої поведінки. Оскільки використання в мові прецедентних текстів є показник рівня мовної особистості, то їх аналіз дозволяє вибудувати систему відтворених у мовній формі поглядів на світ. Прецедентні висловлювання моделюють зовнішню точку зору на різні явища. Джерела цитування можуть бути різноманітними. Зокрема, дослідники мовної особистості Ю.М. Лотмана відзначають його апеляцію до творів О.С. Пушкіна, М.В. Гоголя, Біблійного тексту, прислів'їв, приказок та анекдотів.

Використання прецедентних феноменів у формуванні мовної особистості присвячено дослідження Л.П. Сугоняєвої [233: 45].

Гру зі словом можна класифікувати як характерну рису мовленнєвої поведінки, яка відрізняє один від одного носіїв мови, представників різних вікових категорій і соціальних шарів, тому вона є важливою складовою мовного портрета.

Мовна гра – це свідоме порушення мовленнєвих норм, навмисне спотворені слова, обігрування звукового складу, внутрішньої форми, зв'язків з іншими словами, каламбури. На думку Л.П. Крисіна, до мовної гри найбільшою мірою схильні освічені і культурні носії мови [137: 156].

Аналогічну точку зору розділяє В.З. Санников. Мовознавець розглядає мовну гру стосовно тільки до літературної мови і підкреслює, що вона «заснована на знанні системи одиниць мови, норми їх використання і способів творчої інтерпретації цих одиниць» [209: 123]. У роботі «Російська мова у дзеркалі мовної гри» В.З. Санников зазначає, що явище мовної гри є навмисний відступ від норми з метою естетичного ефекту в мовленні, а також розваги і самоствердження. Комічний ефект, за В.З. Санниковим, є прояв експресивної функції мови, мета якої – виразити ставлення до предмета мовлення.

Дослідником виділяються такі функції мовної гри, як мовотворча – побудова своєрідних за формою і значенням одиниць; функція збагачення мови за рахунок «гри, що перестала бути грою» [209: 134], наприклад, порівнянь, метафор. У роботі також зазначається, що мовна гра є засобом послаблення змісту повідомлення, служить для точнішої і оригінальнішої передачі думки, для імітації чужої мови.

В.З. Санников зазначає, що найчастіше обігруються три явища: «статус словоформи як найменшої текстової одиниці, її непроникність...»; «формальні засоби вираження... морфологічних значень, особливості парадигм (дефектність, наявність додаткових форм)»; «семантика морфологічних категорій і форм» [209: 145]. Явище мовної гри різною мірою існує на усіх рівнях мови. На словотворчому, лексичному і синтаксичному воно можливе більшою мірою, чим у фонетиці і морфології. У своїх

дослідженнях питання мовної гри торкаються Л.П. Крисін, М.В. Китайгородська і Н.Н. Розанова.

Таким чином, мовленнєвий портрет – це мовні вподобання особи, сукупність особливостей, які дають можливість її упізнати. Єдиної чіткої схеми аналізу не розроблено, проте при вивченні проведених досліджень можна виділити основні моменти, що вимагають опису: по-перше, це лексичний рівень, при аналізі якого розглядаються особливості слововживання; по-друге, рівень, що відбиває уявлення про світ, вміщені у значення слів і виразів, - картину світу того, хто говорить; по-третє, рівень комунікативних ролей, стратегій і тактик.

Аналізу може бути піддана як одна, так і декілька особливостей мови. У дослідженнях при характеристиці мовленнєвого портрета більше уваги приділяється мовним особливостям. Особливості мовленнєвої поведінки досліджуються не так активно, часто розглядаються у сукупності з мовними. Більшість робіт присвячена детальному аналізу особливостей на конкретному мовному рівні: фонетичному, лексичному, синтаксичному. Аналіз мовного портрета є характеристикою різних рівнів реалізації МО. Одним із найважливіших моментів у характеристиці мовного портрета є фіксація найбільш яскравих елементів; у зв'язку з цим опис усіх рівнів мови не є обов'язковим, а основною є характеристика мовних особливостей і ознак мовленнєвої поведінки.

Крім того, стосовно мовленнєвого портрета іноземця певного значення набуває етнокультурологічний аспект. При описі мовленнєвого портрета літературного персонажа також слід звертати увагу на коментування реплік як автором, так і самими персонажами.

Таким чином, схема опису мовленнєвого портрета має такий вигляд (рис.1):

- 1) особливості мовних одиниць різних рівнів;
- 2) особливості мовленнєвої поведінки (формули етикету, мовні кліше, прецедентні феномени, мовна гра);
- 3) етнокультурологічні особливості.

Рис. 1. Репрезентація мовної особистості в художній літературі

Говорячи про мовну особистість персонажів (МОП) художніх творів, не можна обійти увагою проблему мовної особистості автора художнього тексту і його персонажів, авторська МО реалізується в його мовній творчості, так чи інакше впливає на філологічну культуру національної мовної особистості. Найкращі представники національного мистецтва входять до «золотого фонду» кожної лінгвокультури. Неможливо уявити розвиток будь-якої мови, а особливо літературної, без творчої переробки його «майстрами слова».

Художній текст є джерелом вивчення МО як самого автора, так і героїв твору, ураховуючи, що персонаж – це породження авторської думки. Даючи життя своїм героям, автор вкладає в них і частинку своєї мовної особистості.

Автор постійно перебуває в симбіозі з певним суспільством і конкретним моментом історії, творчо інтерпретує картину світу, постійно перебуваючи у творчому процесі споглядання – розуміння – творення

художнього образу світу, презентуючи унікальну систему художніх засобів у літературному творі. М. Гіршман розглядав смислову структуру свідомості, як «перспективу можливого здійснення унікальних подій, зокрема, нового значення, сприйняття, розуміння нібито одного й того ж слова або того ж тексту, у цілому – унікальної події індивідуального існування в тому ж таки світі, який проте не повторюється механічно, а вічно повертається й відроджується» [64: 7].

Кожен комунікативний акт потребує виконання певних рольових зобов'язань, що призводить до трансформації особистості комуніканта, обумовленого входженням особистості в роль чи образ. У процесі комунікації присутня несправжня, спотворена особистість, яка направлена на створення певного «іміджу». Те ж можна сказати про автора, як конкретного індивіда, який також вступає в комунікацію, бо художній твір існує для читача і реалізує авторську потребу в спілкуванні. Автор створює образ, можливо навіть не усвідомлюючи цього.

У художньому творі реальність є оманливою, читач потрапляючи в ілюзію вважає її дійсністю. Справжній художній текст, створюючи цю ілюзію, викликає суперечки щодо прототипів персонажів, точного часу відтворення подій тощо. Слід наголосити на тому, що в процесі творення художньої дійсності, беруть участь не автор та інші особистості, а образ автора та персонажі.

Образ автора в концепції В. Виноградова став головною категорією науки про мову художньої літератури. Науковець зазначав, що сучасне мовознавство «в деякій мірі втратило з виду мову як живу систему знаків, що виражає наші думки та почуття» [47: 76]. Учений розглядає образ автора як «мовленнєвий образ», «медіум», за допомогою якого «соціально-мовні категорії трансформуються в категорії літературно-стилістичні» [47: 77]. Мовознавець зазначає, що «образ автора – це та цементуюча сила, яка зв'язує всі стилістичні засоби в цільну словесно-художню систему. Образ автора – це внутрішній стрижень, навколо якого групується вся стилістична система твору» [47: 78]. У класичній роботі «Стиль «Пікової дами» В.Виноградов

показав нерозривну єдність образу автора з іншими мовленнєвими категоріями твору. «Образи персонажів, - пише дослідник, - у своєму змісті визначають теми культурно-побутових та соціально-характерологічних категорій, яким підкорене реальне життя, яке дає матеріал літературному твору. Символи, характери і стилі літератури ускладнюються і перетворюються формами відтвореної дійсності. У сферу цієї уявної дійсності вміщується і сам суб'єкт розповіді – «образ автора». Він є формою складних і суперечливих відносин між авторською інтенцією, між фантазованою особистістю письменника і персонажів. У розумінні всіх відтінків цієї багатозначної і багатогранної структури образу автора – ключ до композиції цілого, до єдності художньо-розповідної системи» [47: 79].

А.Н. Соколов зазначав, що «образ автора, кажучи ширше і точніше, - вираження особи художника в його творінні..., це не стиль, і не особистість, є основою стильової єдності в мистецтві. Цю основу потрібно шукати в естетичних і ідеологічних передумовах стилю. Нискільки не принижуючи значення творчої особи, ми розглядаємо її як особливу і самостійну умову художньої і, зокрема, стильової своєрідності. Особистість надає стилю індивідуальну своєрідність, але здійснюється не безпосередньо і не окрім, а за посередництва усіх тих чинників, якими визначені основні риси художньої оригінальності. Своєрідність, що надається стилю творчою особистістю, як би нашаровується на своєрідність, що створюється стилетворюючими чинниками» [227: 156].

Оперуючи досягненнями у розробці теорії автора (М. Бахтін [25: 45], В.Виноградов [47: 95], Б. Корман [129: 99], цілий ряд вітчизняних і західноєвропейських літературних аналітиків), у структурі авторського «я» можна виділити: 1) автора як реальну особу (біографічний, «конкретний», «експліцитний» автор); 2) автора-творця («первинний», «концепований», «імпліцитний» автор); 3) автора як форму «авторитаризації» (оповідач, наратор, маска, дійова особа тощо). Беручи до уваги вищезазначену структуру, ми можемо розглядати свідомість автора – конкретної особи як психофізичний феномен та його специфічну категорію автора-творця, який

втілює в художній твір засоби стилізації власного образу. Стосовно цієї теми М. Гайдеггер мав такі міркування: «У митцеві – джерело творіння. У творінні – джерело митця. Немає одного без іншого... вони «приречені» на складне взаємопроникнення/взаємозв'язок... через посередництво третього, яке є першим, – через посередництво того, від чого в художника й у художнього творіння їхні імена, посередництвом мистецтва, творчості» [57: 264]. Вивчаючи проблему авторської особистості та її свідомості слід розуміти, що свідомість автора-продуцента і структура свідомості автора-творця мають подвійну природу, які у своїй основі, як стверджував Ю. Лотман, утворюють «біполярну єдність» [158: 65].

Що ж стосується співвідношення образу автора та персонажа, то В.В.Виноградов наголошував: «Будь-який вихід за норми літературної мови, будь-яка орієнтація на діалектне говоріння та письмо – ставить перед автором і читачем завдання включення зібраних форм мовлення в одну «художньо-мовну свідомість». Звичайно, від сюжетної ролі його носія залежить, буде чи ця свідомість – змінною, що ковзає по лінії від образу вставленого у відомі літературно-соціальні рамки, до образу авторського «я», до образу «письменника», - чи воно зберігає стилістичну однорідність в межах всього художнього цілого, впродовж всього прикріпленого до нього мовлення» [47: 123]. І далі: «Монолог прикріплюється до особи, певний образ, який тьмяніє по мірі того, як він стає близьким по відношенню до всеохоплюючого «я» автора. Тільки в спільній системі словесної організації і в прийомах «зображення» художньо-індивідуального світу проступає зовнішньо прихований образ «письменника» [47: 124]. У визначенні ієрархічних зв'язків між персонажем та образом автора нам допоможуть роздуми М.М. Бахтіна про існування діалогічного та монологічного типів оповідання. Подібний розподіл базується на визначенні ролі, що домінує над персонажем, а в діалогічному знаходиться з ним на одному рівні. Загалом співвідношення автора та його образу в тексті з персонажем можна пояснити таким чином: автор знаходиться в реальному світі, а персонаж у світі художнього твору,

вони перебувають на різних буттєвих рівнях існування. Позиція персонажа з позицією автора може не співпадати, тому положення авторського образу динамічне, персонажа – статичне [25: 4].

Образ автора і образи персонажів – фігури не рівновеликі в художньому творі. Автор пов'язаний із зображеним світом дійсності, у тому числі і зі світом героїв. Літературознавець М. М. Бахтін таким чином охарактеризував цей зв'язок: «Автор – носій напружено-активної єдності завершеного цілого, цілого героя і цілого твору... Свідомість героя, його почуття і бажання – предметна емоційно-вольова установка – з усіх боків, як кільцем, охоплені завершальною свідомістю автора про нього і його світ. Живий носій цієї єдності завершення і є автор, який протистоїть героєві як носію відкритої із середини себе не завершеної єдності життєвої події» [25: 14-15].

Що ж стосується саме персонажа, то в літературознавчій енциклопедії подається таке тлумачення терміна персонаж: (франц. *personnage*, від лат. *persona* – маска актора в античному театрі, у переносному значенні – носій маски, актор, власне – зображувана ним особа) називається образ дійової особи, що виступає у творі як об'єкт розповіді і сприймається насамперед як певна жива або умовно жива істота. По суті поняття «персонаж» є збірною назвою тієї сукупності засобів зображення, завдяки яким окреслюється конкретно-чуттєва даність, образ дійової особи, яку творять її портрет, костюм, мова, вчинки, характеристики з боку інших персонажів, що ведуть розповідь [155: 206].

Мовленнєвий портрет текстової особистості в художньому творі виконує різноманітні функції. Він розкриває, ким саме є персонаж, указує на приналежність його до тієї чи іншої групи. У позитивних героях дуже часто віддзеркалюється ідеологічна концепція автора, світоглядна позиція добра та зла. Тобто мовлення персонажа, як позитивного головного героя, повинне відповідати загальноприйнятим моральним стандартам, позитивно сприйматися читачем та служити посланням авторських уявлень читачу про позитивність як таку. Позитивні образи-персонажі завжди наділені яскравою індивідуальністю, неповторні, особливі, це сильні особистості, які в змозі

протистояти злу та дуже часто стають прикладом для наслідування читачами. Саме через такі образи автор показує читачу своє світобачення, свої етико-естетичні ідеали [191: 8].

Незважаючи на те, що персонаж є засобом втілення авторського задуму, він діє водночас «за принципами некерованої, незалежної істоти в художньому світі тексту, володіючи індивідуальною суб'єктною структурою, образною, як і всі інші підструктури художнього тексту» [62: 230]. Суттєвими рисами образу персонажа є органічне поєднання в ньому синтезу й аналізу, художньо-типологічного узагальнення та конкретно-чуттєвої реалізації, а також його цілісність, внутрішня єдність та інтегративний зв'язок з іншими художніми образами тексту [62: 231].

Отже, із термінологічного ланцюга «автор», «образ автора», «персонаж» тільки перший термін включає мовну особистість, а інші її тільки імітують. Тому ключовою темою антропоцентричних досліджень стали «людина та мова», «людина та текст», а особистість, яка проявляється в тексті, тобто текстова МО, є основним об'єктом аналізу. Персонаж як цілісний «образ людини», представлений в рамках художнього тексту, знаходить своє відображення зокрема у роботах Л.Я. Гінзбург, яка визначає термін як «серію послідовних появ та нагадувань однієї особи. Зображення його слів, дій, зовнішніх рис, розповідь про пов'язані з ним події, авторський аналіз» [62: 224]. Дослідниця звертається до персонажа, як «моделі людини» та надає йому особливий статус самостійної особистості на основі того, що «літературним героєм письменник виражає своє розуміння людини, взятої з деякої точки зору... з цієї позиції можна говорити про те, що літературний герой моделює людину» [62: 5]. Але пізнання людини крізь призму літературних героїв не завжди знаходить втілення в межах загальноприйнятих літературознавчих досліджень. М.М. Бахтін у численних дослідженнях неодноразово заявляв про рівноправ'я персонажної свідомості, не заперечуючи того факту, що вона «створена» автором: «Слово героя створене автором, але створене так, що воно до кінця може розвинути свою внутрішню логіку й самостійність, як чуже слово, як слово самого героя» [25:

44]. Акцентується увага на тому, що слово героя випадає із авторського світогляду.

Широкої популярності набуло дослідження тексту як відбиття свідомості, за якою стоїть автор, але не враховується той факт, що введення персонажа в текст призводить до розшарування свідомостей. Власну свідомість автор відображає не прямо, а через свідомість героя, яка не завжди співпадає з авторською, як зауважив Д.С. Лихачов «створені художником персонажі втілюють у світ щось існуюче поза художником і художник тільки вгадує та здійснює» [165: 14]. Але дослідження художнього тексту лише в ракурсі авторського світогляду М. С. Трубецький вважає помилковим: «Чи правомірно вважати думку, виражену діючою особою якого-небудь роману, думкою Достоєвського?» [242:34]. Ю.М. Тинянов розмежує поняття «МО письменника» і «літературної особистості», як деякий абстрактний суб'єкт, стереотип (типовий Достоєвський) [243: 67].

Дослідження текстової мовної особистості тривалий час складалося з «мовленнєвих характеристик» та «мовленнєвого портрету» [72: 102]. Однак коло інтересів вчених значно розширюється, зокрема І. Я. Чернухіна, аналізуючи особливості втілення художнього образу персонажа, використовує поняття «лексична структура образу» [263: 61]. Це своєрідна модель, яка використовується для будь-якого тексту, а отже, і персонажа, утворена трьома нерівнозначними відносно один одного шарами:

1) найбільш загальний і тому менш значимий шар складається з «немаркованих тематичних груп слів» (дієслів руху, сприйняття, тематичні групи);

2) другий шар включає «колеритотворчу лексику», яка представлена словами, функціонально пов'язаними з вираженням загальної оцінки героя – позитивної чи негативної;

3) найбільш значимий шар складається з «домінуючої лексики», яка обумовлює індивідуальність образу та виражає «принципово важливі для семантики образу смисли» [263: 76].

Вищезазначена лексична структура образу персонажа, без сумнівів, має переваги, оскільки виходить за рамки висловлювань персонажа: залучаючи у

сферу аналізу «монологічне мовлення оповідача, невласно-авторську і невласно-пряму мову і внутрішні монологи» [263: 75]. Однак цій структурі властиві і недоліки, бо зорієнтована, на загальну більш абстрактну модель персонажа, а не на аналіз героя як особистості, навіть при індивідуальних характеристиках індивіда репрезентованих у тексті.

Вивчення МО персонажа, як моделі МО, запропонованої Ю.М. Карауловим, відкрило нові перспективи в дослідженні художнього тексту, що дає можливість побудувати «художню модель людини», яка співвідноситься з «образом людини» відтвореним на основі лексичного матеріалу мови [115: 51]. Такої точки зору дотримується і Є.В. Красильникова, наголошуючи, що «аналіз організації лексичного рівня художнього тексту може дати ключ до опису персонажа, як моделі мовної особистості, або ширше – моделі людини» [135: 7].

Ю.М. Караулов запропонував розглядати дискурс персонажа як лінгвістичний «корелят рис духовної подоби цілісної особистості, що відображає в специфічній, мовній формі її соціальні, етичні, психологічні, естетичні складові» [115: 71], також мовознавець наголошує на тому, що «письменник не може створити повноцінний мовленнєвий портрет, а відповідно і художній образ у цілому, опираючись лише на вербалізовану частину лексикону свого персонажа, лише на ті слова, які він вкладає в уста свого героя» [115: 92]. Дослідження дискурсу персонажа, де увага прикута виключно до текстових фрагментів, які становлять пряму та внутрішню мову текстової особистості, не дає вичерпного уявлення про особистість. А.Я. Шайкевич пропонує вихід за межі індивідуального дискурсу, тобто за межі персонажної мовленнєвої сфери, у текст як умовно дискретне утворення:

1) текстові фрагменти, які репрезентують прямі висловлювання персонажа – його дискурс, індивідуальний лексикон персонажа;

2) текстові фрагменти, як «джерело інформації», які належать до неперсонажної суб'єктної мовленнєвої сфери, тобто фрагменти, які демонструють фізичний та духовний портрет героя, особливості його комунікативної поведінки, оцінку персонажа, а також фрагменти з

інтеріоризованим мовленням (термін Ю.М. Караулова), пов'язані з виявленням «точки зору» персонажа, особливостей сприйняття ним оточуючого світу;

3) текстові фрагменти, які показують «іншого» персонажа, що виступає в певній текстовій ситуації в ролі суб'єкта оцінки аналізованої особистості [268: 3].

Аналіз текстових фрагментів, які співвідносяться з іншими внутрішньотекстовими суб'єктами, розглядається як джерело додаткової інформації про персонаж з метою реконструкції когнітивного та прагматичного рівнів мовної особистості.

Отже, детально досліджуючи текстову мовну особистість, ми будемо керуватися схемою опису мовної особистості, представленою в підрозділі 1.2, а саме рівневим та аспектуальним типом. Тобто МО персонажа буде систематизована за такими аспектами: етнокультурологічний, психологічний, іміджево-класовий, професійний, віковий, гендерний, історичний, дискурсивний, які дадуть більш загальну інформацію про особистість та можливість до глибокого аналізу МО засобами рівневого типу. Також доцільною для даного дослідження є побудова індивідуальних портретів персонажів.

1.4. Мовна картина світу в мовленнєвій діяльності персонажів художніх творів

Вивчаючи феномен мовної особистості, важливо розуміти як людина сприймає та пізнає навколишній світ, своє оточення. Отримуючи кожного дня значну кількість інформації, особливо в сучасну інформаційну епоху, здійснюючи інформаційний аналіз і синтез, людина ніби перепускає інформацію через себе, показуючи своє бачення, виражаючи своє ставлення до існуючого середовища, поступово, як художник вимальовує картину, особистість створює свою власну картину світу. Ця картина інколи може бути

дуже далекою від реальності, але так особистість сприймає світ, по-своєму реагуючи на предмети та події, які її оточують.

Насамперед дуже складно говорити тільки про один процес мислення у формуванні картини світу, бо тут беруть участь всі процеси психічної діяльності людини, за допомогою яких вимальовується цілісний образ світу. Особистість відчуває світ, споглядає, відображає, вона є динамічною істотою, що виконує фізичні, інтелектуальні та мовленнєві дії, їй притаманні різні стани. Таке пізнання світу викликає певний образ, тобто образ світу – світобачення.

Поняття картини світу будується на основі уявлень особистості щодо оточуючого світу, тобто якщо світ – це людина і її оточення у взаємодії, то картина світу – результат переробки інформації про людину та її оточення. Що ж стосується самого терміна «картина світу», то вперше словосполучення «картина світу» вжив фізик В. Герц, маючи на увазі сукупність внутрішніх образів зовнішніх об'єктів, що служать для виведення логічних суджень відносно поведінки цих об'єктів [61: 12]. Вивченням цього терміна вже у напрямку мовознавства займалися: Л. Вайсгербер [42], В.Гумбольдт [77], Е. Сепір [214], Б. Уорф [424]. Більш розгорнуто проблему картини світу та її мовне вираження вивчали: Ю. Апресян [15], Г. Брутян [37], Ю. Караулов [114], В. Морковкін [171], Ж. Соколовська [228], Н.Сукаленко [234], О.Кубрякова [143], О. Потебня [197], М. Кочерган [133].

На думку О.М. Леонтьєва, явища і предмети зовнішнього світу представлені в людській свідомості у формі внутрішнього образу, тому «існує особливий «п'ятий квазівимір», в якому представлена людині дійсність, яка її оточує: це – «сміслові поле», система значень» [151: 298-301]. Між картиною світу як відображенням реального світу і мовною картиною світу як фіксацією цього відображення існують складні стосунки. Картина світу може бути представлена за допомогою просторових (верх – низ, правий – лівий, схід – захід, далекий – близький), часових (день – ніч, зима – літо), кількісних, етичних та інших параметрів. В.Б. Касевич вважає, що картина світу, закодована засобами мовної семантики, із часом може опинитися на

тому чи іншому рівні пережиткової, реліктової, лише традиційно відтворюючою минулі опозиції в силу природної недоступності іншого мовного інструментарію; за допомогою останнього створюються нові сенси, для яких старі служать свого роду будівельним матеріалом. Тобто, виникають розбіжності між архаїчною і семантичною системою мови і тією актуальною ментальною моделлю, яка дійсна для цього мовного колективу і проявляється в породжуваних ним текстах, а також в закономірностях його поведінки [117: 125-128].

Роль мови полягає і в передачі повідомлення, а саме, у внутрішній організації того, що підлягає повідомленню. Виникає «простір значень» (у термінології О.М. Леонтьєва), тобто закріплені в мові знання про світ, куди неодмінно влітається національно-культурний досвід конкретної мовної спільності. Формується світ носіїв, що розмовляють певною мовою, тобто мовна картина світу складається в сукупність знань про світ, зафіксованих у лексиці, фразеології і граматиці.

Термін «мовна картина світу» - це не більше, ніж метафора, бо в реальності «специфічні особливості національної мови, в яких зафіксований унікальний суспільно-історичний досвід певної національної спільноти людей, створюють для носіїв цієї мови не якусь іншу, неповторну картину світу, відмінну від об'єктивно існуючої, а лише специфічне забарвлення цього світу, обумовлене національною значущістю предметів, явищ, процесів, вибірковим ставленням до них, яке породжується специфікою діяльності, способу життя і національною культурою окремого народу» [83: 154].

Інтерес до мовної картини світу (МКС) виявляється ще в роботах В.Гумбольдта, який писав, що «різні мови є для нації органами їх оригінального мислення і сприйняття» [77: 458]. Гумбольдтівська ідея «мовного світобачення» отримала розвиток у сучасному неогумбольдтіанстві. Дійсно, кожен народ по-своєму розчленовує різноманіття світу, по-своєму вичленовує об'єкти навколишньої дійсності і по-своєму називає ці фрагменти світу. Своєрідність «конструйованої» картини світу визначається тим, що в ній опредмечується індивідуальний, груповий і національний (етнічний)

вербальний і невербальний досвід. Національна своєрідність МКС розглядається неогумбольдтіанцями не як результат тривалого історичного розвитку, а як першочергово дана властивість мов. На їх думку, люди за допомогою мови створюють свій особливий світ, відмінний від того, що їх оточує. Картина світу мовця, дійсно, істотно відрізняється від об'єктивного опису властивостей, предметів, явищ, від наукових уявлень про них, бо вона є «суб'єктивний образ об'єктивного світу» [168: 58-61].

Важливим складником цього поняття є мова. У світі природи мова є виключно надбанням людини, а людина стає центральною постаттю у цій картині світу, яку «малює» мова. Щоб описати різні властивості і функції предметів: форму, розмір, температуру, використовується людина як точка відліку, тобто семантична система мови ґрунтується на принципі антропоцентризму. Мова створює свою реальність у свідомості людини, будучи об'єктом пізнання, а людина суб'єктом. Також мову вивчають у якості способу збереження культури. Мова може існувати тільки у світі носіїв, тому вивчення її поза світом носія позбавляє нас можливості використовувати її як засіб спілкування. Світ носія допомагає краще зрозуміти політичні, історичні, культурні реалії, оскільки в основі будь-якого спілкування лежить взаємне знання реалій, звичайно більш яскраво проявляється мовна картина світу у міжкультурному спілкуванні, на контрасті різних менталітетів, тобто, коли є щось спільне при певних розбіжностях. Якщо не існує відмінностей, то і не виникає потреба в обміні інформацією, думками, ідеями, почуттями, емоціями.

Розуміння мови як мовної картини світу дозволяє здійснювати міжкультурне спілкування. Змістовна сторона мови є фундаментом усіх культурних стереотипів. Її аналіз допомагає зрозуміти, чим розрізняються національні культури, як вони доповнюють одна одну на рівні світової культури. При цьому, якби значення всіх слів були культурно специфічні, то взагалі було б неможливо досліджувати культурні відмінності. Тому, займаючись культурно-національним аспектом, необхідно враховувати й універсальні властивості мовних одиниць. Кожна мова віддзеркалює

дійсність по-своєму, а відтворення мовної картини світу стає важливим завданням для сучасної семантики.

Вивчення МКС здійснюється в двох напрямках:

1) здійснюється семантичний аналіз лексики, на основі якого відтворюється система уявлень притаманна даній мові;

2) досліджуються окремі для даної мови поняття, що є «ключовими» для культури, погано перекладаються на інші мови, тобто еквівалент перекладу існує, але не може відтворити вкладеного в це поняття значення повністю, або взагалі еквівалентів перекладу не існує, оскільки цей концепт є специфічним тільки для даної мови.

Ураховуючи вищесказане, можна акцентувати увагу на тому, що мовна картина світу відтворюється на лексичному матеріалі. Це представлено в роботах Л.О. Ставицької [229], І.О. Голубовської [68], де наявні дослідження з питань репрезентації мовної картини світу в лексиці кількох національних мов. Рідше у дослідницьких працях йдеться про граматичні засоби відображення мовної дійсності. Вивчаючи мовну картину світу, М.П.Кочерган запропонував зіставно-типологічний метод, а з перспективніших рівнів їхнього дослідження він виділив лексико-семантичний [133: 12].

Ю.Д. Апресян підкреслював донауковий характер мовної картини світу, називаючи її «наївною картиною». «Мовна картина світу як би доповнює об'єктивні знання про реальність, часто спотворюючи їх (наукове значення і мовне тлумачення таких слів, як атом, точка, світло, тепло і т.д.). Вивчаючи семантику цих слів, можна виявити специфіку когнітивних (розумових) моделей, що визначають своєрідність наївної картини світу» [15: 257].

У мові відбита наївна картина світу, яка складається як відповідь на практичні потреби людини, як необхідна когнітивна основа її адаптації до світу. Прагматичний егоцентризм структурує діяльність так, щоб вона оптимально вибудовувалася в когнітивному полі людини, була максимально зручною. Неозорі простори, трудову й інтелектуальну діяльність, бурю своїх почуттів людина вимірює через себе саму (наскільки вистачає очей, каша в голові, не покладаючи рук, серце переповнюється і так далі), приймаючи все

в себе і поширюючи себе на навколишній світ. Мовна картина світу зберігає модель такого антропоцентризму і в часи, коли людина знецінюється або обирає інші ціннісні пріоритети [160: 58-59].

Наївна картина світу відрізняється значною прагматичністю. Прагматичність ця особливого роду. Претендуючи на абсолютну істину, знання цього типу можуть скільки завгодно відходити від того, що визнала б об'єктивною істиною традиційна наука. Їх критерієм виступає не формально-логічна несуперечність, а сама по собі цілісність і універсальність моделі, її здатність служити пояснюючою матрицею для структуризації досвіду [85: 24].

У наївній мовній картині світу можливо і розширення понять у порівнянні з науковою картиною світу, наприклад: слово «серце» у складі ідіом означає не лише орган кровообігу, але і «центр емоційних переживань», «джерело почуттів» (наприклад, взяти близько до серця, з чистим серцем і так далі).

У кожній мовній картині світу можуть бути і випадкові еталонні лакуни, логічно не з'ясовні: наприклад, у російських уявленнях існує еталон розміру по вертикалі (високий, як жердина; високий, як верста коломенська), але слабо сформований еталон довжини по горизонталі (наприклад, в арабській – довгий, як річка; довгий, як змія) [71: 95]. При використанні цілісних образів як еталонів без вказівки основи порівняння, на перший план, як правило, висувається схвальне або несхвальне емоційне ставлення суб'єкта мови до того, що означає.

Світ, відбитий крізь призму механізму вторинних відчуттів, зафіксованих у метафорах, порівняннях, символах, - це головний чинник, який визначає універсальність і специфіку будь-якої конкретної національної мовної картини світу. При цьому важливою обставиною є розмежування універсального людського чинника і національної специфіки в різних мовних картинах світу. Оскільки генетичний механізм оцінки тілесних відчуттів універсальний, то, переплітаючись з людською діяльністю, одночасно і універсальною, і національно-специфічною, він незмінно приводить в

результаті такої взаємодії до створення мовних картин світу як з типологічно загальними, так і індивідуальними особливостями.

Опираючись на багаторічні ґрунтовні дослідження мовознавців стосовно картини світу, ми можемо виокремити дві складові цієї дефініції: мовна та концептуальна картини світу. Концептуальна картина світу – це система смислів, система понять про сукупність реалій довкілля, втілена в ці реалії через слова-концепти; мовна ж картина світу – це система мовних одиниць, що відображає об'єктивний стан довкілля та внутрішнього світу людини. Концептуальна картина світу – це концепти, які утворюють концептосферу, а мовна картина світу постає у вигляді значень мовних знаків, які складають семантичний простір мови.

Зважаючи на суперечливість різних точок зору щодо проблеми співвідношення між концептуальною і мовною картинами світу, найчастіше визначають концептуальну картину світу більш ширшою, ніж мовна. Цієї ж думки дотримується Б.О. Серебренікова у праці «Роль людського чинника в мові: Мова і картина світу». Дослідниця вважає концептуальну модель світу більшою за мовну. Картина світу – це те, яким малює світ людина у своїй уяві, – феномен більш складний, ніж мовна картина світу, тобто та частина концептуального світу людини, що має «прив'язку» до мови й відображена в мовних формах [216: 15].

Концептуальна картина світу знаходиться в процесі постійної варіації, на відміну від мовної, відбиваючи результати пізнавальної та соціальної діяльності, але окремі епізоди мовної картини світу ще довго зберігають уявлення людей про світобуття, та процес пізнання не може проходити без помилок, бо людині властиво помилятися, тому концептуальна картина світу постійно «перемальовується», а мовна ще довгий час зберігає сліди цих помилок. В.Гумбольдт уважав, що картина світу, яку можна назвати знанням про світ, лежить в основі індивідуальної та колективної свідомості. Мова ж виконує вимоги процесу пізнання.

Концептуальні картини світу у різних людей можуть бути різними, наприклад, у представників різних епох, різних соціальних та вікових груп.

Але інколи люди, які розмовляють різними мовами, за певних умов можуть мати близькі концептуальні картини і, навпаки, спілкуючись рідною мовою, мати різні. Відповідно, у концептуальній картині світу взаємодіють загальнолюдське, національне й особистісне. «Існує ілюзія, властива часом навіть освіченим людям, ніби значення однакові у всіх мовах і мови розрізняються лише формою вираження цих значень. По суті ж, значення, в яких класифікується наш досвід, культурно детерміновані, так що вони істотно варіюються від культури до культури» [216: 34-35]. Змінюється не тільки значення, але й склад лексики, тому і мовна картина світу зазнає суттєвих змін. Оскільки сприйняття навколишнього світу частково залежить від культурно-національної специфіки носіїв конкретної мови, тому і розбіжності картин світу дійсно існують.

Постає питання, чому ж різняться картини світу, чому кожному народу, менталітету належить своя картина світу. Які фактори впливають на становлення цього явища? Насамперед перелік цих факторів безкінечний, але існує три основні причини відмінностей: природа, культура, пізнання. Більш детально розглянемо ці фактори.

Перший фактор - природа. Природа – це перший і основний чинник, який впливає на людину. Це зовнішні умови існування людей, такі, як географічне положення, природно-кліматичні умови, особливості рельєфу, характерна флора і фауна для цієї місцевості. Природний ресурс мовної картини світу визначає фізіологію, психологію, також конотативність, символіку кольорів, просторову семантику тощо. Народ номінує тварин, місцевість, рослини, які йому відомі, той стан природи, який він відчуває. Природні умови викликають у свідомості людини навіть такі асоціації, які пов'язані з сприйняттям кольору. З тим чи іншим кольором асоціюється конкретний природний об'єкт. У різних мовних культурах закріплені власні асоціації, пов'язані з колірними позначеннями, які і збігаються в чомусь, але і в чомусь відрізняються один від одного [15: 351].

Вивчаючи національний образ світу, Г.Д. Гачев висловлює таку тезу стосовно національних мов: «...як голоси місцевої природи в людині. У

звучах мови – прямий зв'язок із простором природної акустики, яка у горах інша, ніж у лісах або в степу. І як тіла людей різних рас та народів адекватні місцевій природі, як етнос – по космосу, також і звуки, що утворюють мови, перебувають у резонансі зі складом національної Природи людини» [60: 67]. Природні умови існування людини стають тим домінуючим чинником, який формує асоціативні уявлення у свідомості та мові індивіда, детермінуючи мовну картину світу, та провокує зміну картини залежно від умов пристосування.

Другий фактор - культура. Культура – це набуті знання, досвід у процесі соціально-історичного розвитку нації, духовної діяльності, це естетичні та моральні цінності, норми, які проявляються в різних мовних і концептуальних уявленнях. Свій погляд щодо визначення терміну «культура» має дослідник В.М. Манакін: «Культура – це те, що людина не отримала від світу природи, а привнесла, зробила, створила сама» [164: 51]. Національні обряди, ритуали, звичаї, фольклор, символіка – усе це привносить нові мотиви та створює нові образи в уяві кожної нації. Особливості культурної сфери залишають свій відбиток у мові.

Третій фактор – пізнання. Способи усвідомлення та пізнання світу не однакові для різних людей і різних народів. Одну і ту ж річ дві особистості, а тим паче два різних народи, можуть сприймати по-різному. Причиною цього можуть бути відмінності пізнавальної діяльності, особливості мовних уявлень та мовної свідомості, як окремої особистості, так і різних народів. В. Гумбольдт цей процес визначав як «різні способи бачення предметів», пояснюючи вплив пізнання на мовні відмінності та концептосферу [78: 14].

Природа, пізнання, культура – ці три явища відіграють визначальну роль у житті людини, допомагають усвідомити себе у світі, впливають на процеси концептуалізації та її мовного вираження, ці явища пов'язані між собою, та не завжди чітко розмежовані.

Вивченням проблеми мовної картини світу різних національностей займалися американські етнолінгвісти Е. Сепір [214], Ф. Боас [32], Б. Уорф [244]. Дослідник Ф. Боас наголошував, що саме «особливості мови

очевидним чином відбиваються на поглядах і звичаях народів» [32: 99]. Цієї думки дотримувались Е. Сепір та Б. Уорф, які сформулювали пізніше гіпотезу лінгвістичної відносності. Наскрізною ідеєю цієї гіпотези було те, що люди, які говорять різними мовами і належать до різних культур, по-різному сприймають світ. «Ми розчленовуємо природу в напрямку, що підказаний нашою мовою. Ми виділяємо у світі явищ ті чи інші категорії і типи зовсім не тому, що вони самоочевидні, навпаки, світ постає перед нами як калейдоскопічний потік вражень, який повинен бути організований нашою свідомістю, а це значить, в основному нашою мовною системою, що зберігається в нашій свідомості» [244: 175]. Основний акцент у цій теорії ставився на мову, тобто мова обумовлює тип мислення, спосіб пізнання навколишнього світу залежить від мови, якою здійснюється мислення. Саме такі твердження викликали протиріччя у багатьох мовознавців. Ця гіпотеза досить неоднозначна, бо не зрозуміло, що на що впливає, специфіка сприйняття та усвідомлення світу на поведінку, чи навпаки, що є первинним, але і відповіді на ці запитання досить складно, оскільки ці явища взаємопов'язані. Але все ж ця гіпотеза має право на існування, бо висвітлює причини мовного та етнічного розмаїття. Заглибившись у вивчення цієї проблеми більш ґрунтовно, Б. Уорф заявляв: «Ми стикаємося, таким чином, з новим принципом відносності, який свідчить, що подібні фізичні явища дозволяють створити подібну картину всесвіту лише при схожості або, принаймні, при співвідносності мовних систем» [244: 175]. На думку Б.Уорфа, наші знання про картину світу формуються щодо нашої мовної картини світу.

Висновки до розділу 1

1. Мовна особистість – це універсальна, багаторівнева система, що містить два взаємозалежні терміни «мова» і «особистість», які доповнюють один одного і не можуть існувати окремо. Зазначений термін потрапляє в

поле зору вчених, які досліджують людину з різних точок зору, руйнуючи міжпредметні межі, й орієнтовані на постійний розвиток та еволюцію.

2. МО є міждисциплінарним об'єктом, який становить собою багатофакторний гетерогенний феномен, різні грані якого аналізуються з позицій суміжних із мовознавством гуманітарних дисциплін.

3. Дослідження проблем текстової мовної особистості повинні враховувати рівневий та аспектуальний типи аналізу. Тобто систематизація персонажа за допомогою засобів рівневого типу аналізу дає більш загальну інформацію про особистість та можливість її глибинного вивчення. Також доцільним для даного дослідження є побудова індивідуальних мовленнєвих портретів персонажів.

4. Мовна картина світу і мовна особистість – взаємопов'язані поняття, оскільки мовна особистість за допомогою мови спочатку освоює мовну картину світу, а потім знову ж, використовуючи мову, проектує себе в цей світ.

5. Мова є стратегічним складником мовної картини світу та основним способом збереження культури. Мова може існувати тільки у світі носіїв; вона відбиває певну лінгвокультурологічну дійсність.

6. Людська діяльність одночасно і універсальна, і національно-специфічна. Ці її властивості визначають як своєрідність мовної картини світу, так і її універсальність. Мова, фіксуючи колективні, стереотипні і еталонні уявлення, об'єктивує діяльність людської свідомості, що інтерпретує, і робить її доступною для вивчення. Отже, кожна конкретна мова є самобутньою системою, яка накладає свій відбиток на свідомість його носіїв і формує їх картину світу, що відбиває взаємодію загальнолюдського, національного і особистісного.

РОЗДІЛ 2 ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ТА МОТИВАЦІЙНО- ПРАГМАТИЧНИЙ РІВНІ ОРГАНІЗАЦІЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

2.1. Індивідуальні мовленнєві особливості персонажа художнього тексту як відображення вербально-семантичного рівня мовної особистості

Об'єктивною основою для реконструкції вербально-семантичного рівня організації мовної особистості персонажа є аналіз індивідуального лексикону персонажа. Поняття «індивідуальний лексикон персонажа» частково співвідноситься із термінами «ментальний лексикон» і «внутрішній лексикон». Незважаючи на широту використання цих термінів у публікаціях останніх років, єдності в їх тлумаченні немає [97: 136-168]. У даному дослідженні використано дефініцію терміна «лексикон», що наведено нижче. Під лексиконом розуміють «засіб доступу до єдиного інформаційного тезауруса, тобто до повного об'єму енциклопедичних і мовних знань, які зберігає пам'ять людини, що супроводжуються емоційними враженнями і накладеними на наявні знання виробленої в соціумі системи норм і оцінок» [97: 46].

У цьому випадку одиницями лексикону стають будь-які одиниці, що «зберігаються в пам'яті, не будучи породженими в індивідуальних мовних актах ... незалежно від їх формату, міри складності, внутрішнього устрою» [65: 3]. І якщо йдеться про таку одиницю, як слово, то в індивідуальному лексиконі воно пов'язане з продуктами переробки багатогранного (не лише мовного) досвіду взаємодії індивіда з оточуючим його світом [96: 52].

Оперуючи дослідженнями способів зберігання в пам'яті людини мовної інформації, припускає розмежування понять. При цьому внутрішній лексикон є частиною ментального лексикона, що має «мовну «прив'язку» [142: 91], у той час як ментальний лексикон (або «мова мозку») прирівнюється до концептуальної системи особистості, одиницями якої є образи, схеми дій,

гешталти, картини. У ролі одиниць внутрішнього лексикону розглядаються конвенціональні одиниці – «слово чи його еквівалент у формі аналітичної дескрипції» [142: 96].

Індивідуальний лексикон персонажа є штучним, як зауважив Ю.М. Караулов, «персонаж – штучне утворення, конструкція розуму, мовний Пігмаліон автора» [114:236], тому не може включатися в означену систему психолінгвістичних понять на рівних із реальною МО. Внутрішній лексикон персонажа можна порівняти зі словником мовних одиниць, відомих мовцю, який характеризує його як певну МО [142: 91].

Розглянемо відмінні риси індивідуального лексикону персонажа в порівнянні з індивідуальним лексиконом реальної МО. При цьому слід урахувати той факт, що по відношенню до природного внутрішнього лексикону доречно говорити про «одиниці, корелятивні словам звичайної мови» [142: 95], що не спостерігаються, але їх можна виявити експериментально, то одиницями індивідуального лексикону персонажа є слова в їх звичайному розумінні. Одним із важливих показників індивідуального лексикону персонажа є закритість списку: усі «відтворені» персонажем тексти і всі використані ним в результаті лексичні одиниці можуть піддаватися детальному аналізу, у той час як індивідуальний лексикон реальної МО становить собою принципово відкриту систему.

Однією із суттєвих характеристик індивідуального лексикону персонажа є статичність системи: змодельований автором художнього тексту, словник персонажа не володіє важливою рисою будь-якого природного лексикону – динамічністю. Влучно зауважила дослідниця А. Залевська, що «лексикон як динамічна функціональна система, самоорганізовується внаслідок постійної взаємодії між процесом переробки і упорядкування мовленнєвого досвіду та його продуктами» [97: 154].

Відзначені характеристики свідчать про високу міру умовності поняття «індивідуальний лексикон персонажа», що не виключає його самостійної цінності, яка визначається трьома обставинами:

1) умовність є невід'ємною ознакою індивідуального лексикону як такого, бо він є не більше, ніж «конструкт, що виділяється в цілях детальнішого наукового опису, але в реальності існує в нерозривній взаємодії з усіма психічними процесами» [96: 166];

2) можливості вивчення індивідуального лексикону реальної МО в усій сукупності його характеристик дуже обмежені в силу цілком зрозумілих причин [114], чим і визначається цінність індивідуального лексикону персонажа як штучно змодельованої системи;

3) подібність індивідуального лексикону персонажа до будь-якого іншого лексикону, спричинено тим, що він слугує демонстративною формою презентації індивідуального образу світу; відмінність полягає тільки в тому, що в художньому тексті ми маємо справу з моделлю образу світу суб'єкта, що створюється уявою автора тексту [96: 166].

Співвідношення понять «ментальний лексикон» – «внутрішній лексикон» – «індивідуальний лексикон персонажа» може бути представлений таким чином: індивідуальний лексикон персонажа є спрощеною моделлю внутрішнього лексикону і служить засобом вербальної презентації в тексті ментального лексикону внутрішньотекстової МО, або індивідуальної системи концептів, образів, уявлень.

Пріоритетним напрямом в аналізі експериментального матеріалу є визначення специфіки внутрішньої організації індивідуального лексикону персонажа, тобто специфіки зв'язків і стосунків, що складаються між словами як одиницями «присвоєної» лексичної системи. Сам по собі словник персонажа як список слів, що становлять його дискурс, може сказати про свого власника далеко не все, бо «лексикон сам по собі відіграє допоміжну роль у відтворенні особливостей тієї чи іншої мовної особистості» [115 : 96]. Аналіз же співвідношення між словами як одиницями індивідуального лексикону відкриває шлях до визначення співвідношення елементів концептуальної системи індивіда [142: 112].

Одним із таких показників є перелік номінацій цінностей персонажів Роксолани і Цисі, розташовані відповідно до міри їх зростання в кількісному відношенні. Лексичні одиниці мови Роксолани демонструють таке співвідношення елементів концептуальної системи індивіда: віра [322: 133], вітчизна, свобода, пісня [322: 134], воля, рідна земля, діти, порятунок, опора, надія [322: 208], визволення, вознесіння, знання, любов, щастя, велич [322: 284], влада [322: 363], спасіння дітей [322: 511].

Номінації цінностей персонажа Цисі розташувалися в такій послідовності: fate [323: 17], destiny, power [323: 18], greatness, safety, comfort [323: 34], promise [323: 35], freedom [323: 41], duty [323: 43], motherhood, secret love [323: 55], hope, knowledge [323: 63], triumph [323: 64], painting [323: 75], nation [323: 167], peace [323: 176].

Для обох героїнь найбільш суттєвими є такі поняття, як знання, надія, діти, свобода, велич (тріумф), живопис (спів). Слід зауважити, що влада становить значну частину вживань у лексиконі Роксолани (363 одиниці) і порівняно меншу долю в мові Цисі (18 одиниць). Цікавим моментом є ставлення двох героїнь до любові: для Роксолани – це самовіддане кохання, а для Цисі – таємний зв'язок. В інших випадках пріоритети Роксолани - віра, рідна земля, щастя, порятунок. Для Цисі – світ, тріумф, борг, народ.

Одним із показників вербально-семантичного рівня комунікативної поведінки персонажа є морфологічна структура його висловлювань. Так аналіз матеріалу дослідження надав можливість дійти таких висновків (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Розподіл одиниць індивідуального лексикону персонажа «Цисі» і «Роксолани» за частинами мови (%)

Частина мови	Цисі	Роксолана
Дієслова	30%	28%
Іменники	38%	35%
Прикметники	10%	15%
Займенники	17%	16%
Числівники	5%	6%
Всього	100 %	100%

Зіставлення числових показників, поданих у таблиці 1.2, дозволяє говорити про явну перевагу в словнику МОП іменників і дієслів, що не належить до числа специфічних ознак індивідуального лексикону, оскільки таке співвідношення є однією з мовних універсалій («основною опозицією в граматичній класифікації словника є протиставлення іменника і дієслова» [170: 305]).

Із точки зору синтаксичних характеристик мови двох персонажів, що зіставляються, аналіз матеріалу дослідження виявив переважне застосування прямих імперативних форм у комунікативних актах героїнь. Це пов'язано з тим, що саме імперативні форми характерні для статусно-маркованих мовленнєвих актів і позначають у висловленнях адресантів, які мають вищу ситуативно-статусну позицію в певній соціальній групі, у суспільстві. Грамема наказового способу означає імперативну дію, яка виражає волевиявлення адресанта, спонукання у формі наказу, прохання, побажання, поради, вимоги.

Функціональне призначення імператива в мові визначає специфіку його семантики, яка досить адекватно характеризується визначенням: імператив (або наказовий спосіб) виражає волевиявлення мовця, яке, залежно від конкретної комунікативної ситуації набуває модальних відтінків наказу, команди, заклику, побажання, прохання, поради, застереження тощо [102:419].

До прямих імперативних форм дії належать накази, вимоги, примус. У разі наказу, вимоги особливістю формування мотиву є те, що людина

сприймає їх як мету. Наказ або вимога як форми впливу можуть використовуватися у випадках, коли одна людина має право розпоряджатися поведінкою іншої (інших). Вимога сприймається як прояв влади над іншим [102: 103].

Імперативне спілкування – це авторитарна, директивна форма впливу на партнера по спілкуванню з метою досягнення контролю над його поведінкою і внутрішніми установками, примуси до певних дій або рішень. У даному випадку партнер по спілкуванню розглядається як об'єкт дії, виступає пасивною стороною. Особливість імперативу полягає в тому, що кінцева мета спілкування – примус партнера – не завуальована. Як засоби опису впливу використовуються накази, вказівки, приписи і вимоги [102: 103].

Наказ – офіційне розпорядження того, хто наділений владою. Вимога – це виражене в рішучій, категоричній формі прохання про те, що повинно бути виконано, на що той, хто вимагає, має право [102: 103]. «Іди геть! Сама зустріну султана і його вбивць» [322: 533]. У наказовому способі речення починається з дієслова в основній формі. «Fan me,» Tzu His commanded» [323: 138].

Заборона – форма впливу, при якій людині не дозволяють що-небудь робити, використовувати. Імператив у поєднанні із запереченням означає спонукання до невиконання дії [102: 103]: «No, do not speak – not yet» [323: 174]. «Не підходьте до нього» [323: 274].

Заперечна форма наказового способу дії персонажів художнього твору (%)

Наказовий спосіб дії Цисі	%	Наказовий спосіб дії Роксолани	%
1. do not touch	5,41	1. не чіпай	6,27
2. do not fear	2,71	2. не бійся	2,61
3. do not act	2,71	3. не роби	2,09
4. do not leave	2,71	4. не йди	2,09
5. do not let	2,71	5. не можна	1,57
6. do not lie	2,17	6. не підслуховуй	1,57
7. do not take away	2,17	7. не плач	1,57
8. do not fight	2,17	8. не проси	1,57
9. do not call	1,62	9. не слухай	1,57
10. do not speak	1,62	10. не пояснюй	1,57
		11. не дивись	0,52
Всього:	26%		23%

Як видно з таблиці 2.2, в обох імператриць форми заборони часто збігаються за своїм лексико-синтаксичним складом, наприклад do not touch – не чіпай, do not leave – не йди, do not fear – не бійся, do not act – не роби. У той же час у мовленні Роксолани трапляються такі лексеми, як «не слухай, не підслуховуй, не дивися, не проси, не плач», пов'язані з побутовими проблемами, тоді як у мові Цисі: «do not speak, do not call, do not lie, do not take away, do not fight» - наведені приклади швидше співвідносяться з проблемами правління, взаємовідносин з представниками двору.

Вище вже згадувалося, що одним із важливих способів використання імперативу є наказ. Як свідчать результати спостереження, в англійській мові для вираження наказу (іноді наполегливого прохання) застосовується звернення до 1-ї і 3-ї особи, при цьому вживається дієслово «let». За ним йде пряме доповнення (виражене іменником в загальному відмінку або особистим займенником в об'єктному відмінку - him, her, it, them, us), що означає особу, якої стосується наказ або прохання, і інфінітив смислового дієслова; ця граматична конструкція має спонукальне значення. При цьому займенник в об'єктному відмінку вказує на особу, яка повинна вчинити дію.

Група дієслів, які використовують в імперативних реченнях, фактично обмежена. Адже дуже важливим є те, що лексичне значення таких дієслів повинно бути сумісним із граматичним значенням спонукання. Така сумісність лексичного та граматичного значень по-різному виявляє себе у стверджувальних та заперечних імперативних (або як їх ще називають, наказових) реченнях. В імперативних реченнях можна зустріти такі дієслова: to come, go, look, tell, take, give, get, listen, see, sit. Тобто ми можемо зробити такий висновок, що найчастіше в цьому типі речень використовують дієслова руху, зорового і слухового сприйняття.

В українській мові немає наказового способу 3-ї особи однини й 3-ї особи множини через те, щоб надати реченню тону наказу, користуються описовою формою, додаючи до дієслова теперішнього часу частки *хай* або *нехай*.

Таблиця 3.2

Частота вживання дієслів наказового способу дії в мовленні персонажів

Наказовий спосіб дії (Цисі)	%	Наказовий спосіб дії (Роксолана)	%
1. Let	11,8	1. Хай передасть	5,54
2. Come	3,68	2. Хай остерігається	
3. Go	1,84	3. Нехай передасть	
4. Leave	1,84	4. Хай відкриють	
5. Fetch	1,31	5. Хай побачить	
6. Bring	1,31	6. Хай жде	
7. sit down	1,31	7. Хай подбає	
8. summon	1,31	8. Хай стає	
9. bid	1,31	9. Хай виженуть	
10. get up	1,08	10. Іди	3,07
11. Take	1,08	11. Встань	1,86
12. Tell	1,08	12. Кажі	1,86
13. Put	1,08	13. Приведи	1,86
14. Send	0,79	14. Читай	1,86
15. Enter	0,79	15. Візьми	1,23
16. Invite	0,79	16. Відповідай	1,23
17. Rise	0,52	17. Віднеси	1,23
18. Loose	0,52	18. Віддай	1,23
19. Fan	0,52	19. Простеж	0,61
20. Stand	0,52	20. Забери	0,61
21. Forbid	0,52	21. Мовчи	0,61

22.	Name	0,52	22. Змініть	0,61
23.	get back	0,52	23. Розкажи	0,61
24.	give	0,52	24. Піди	0,61
25.	say on	0,52	25. Поясни	0,61
26.	Remember	0,52	26. Прийми	0,61
27.	go out	0,26	27. Сховай	0,61
28.	come in	0,26	28. Подивись	0,61
29.	breathe	0,26	29. Намалюй	0,61
30.	hush	0,26	30. Сядьте	0,61
31.	Collect	0,26	31. Подай	0,61
32.	Read	0,26	32. Розгорни	0,61
33.	Close	0,26	33. Повезеш	0,61
34.	Stop	0,26	34. Додай	0,61
35.	seize	0,26	35. Слухай	0,61
36.	lean	0,26	36. Ввійди	0,61
37.	Begin	0,26	37. Квапся	0,61
38.	Inform	0,26	38. Муч	0,61
39.	sit up	0,26	39. Заспокойся	0,61
40.	take away	0,26	40. Приберіть	0,61
41.	get out	0,26	41. Прийди	0,61
42.	Dispense	0,26		
43.	replace	0,26		
44.	Kneel	0,26		
45.	take down	0,26		
46.	Stay	0,26		
47.	Follow	0,26		
48.	light	0,26		
49.	Amuse	0,26		
50.	Walk	0,26		
51.	watch	0,26		
52.	pick up	0,26		
53.	Weep	0,26		
54.	Cry	0,26		
55.	go back	0,26		
56.	Pray	0,26		
57.	put down	0,26		
58.	stand back	0,26		
59.	Remove	0,26		
60.	Speak	0,26		
61.	lift up	0,26		
62.	Lead	0,26		
63.	put away	0,26		
64.	Promise	0,26		

65. Kill	0,26		
66. Wait	0,26		
Всього:	48	Всього:	35

Граматична структура імперативних форм персонажів має спільні риси: англійська імперативна форма «let» в індивідуальному лексиконі Цисі має відповідний український еквівалент в мовленні Роксолани - «хай» («нехай»). Заперечна форма утворюється за допомогою заперечної частки та дієслова в мовленні обох персонажів, але в англійській мові додається допоміжне дієслово, в українській – відповідне закінчення до дієслова для збереження категорії часу.

Ще одним способом впливу на людину є погрози. Погроза – це обіцянка заподіяти людині неприємність, зло. Її використовують, щоб викликати в людини тривогу або страх: стривожена, і тим більше злякана, людина легко піддається чужому впливу [102: 103]. «Go back to your place! For a year you will receive no salary. As for these vagabonds, these scavengers who follow you, I will have them beheaded» [323: 354]; «Вб'ю, коли поткнешся» [322: 275].

Згідно з результатами експериментального дослідження в мовленні обох героїнь часто вживаються критичні ремарки (8 % - однакова кількість вживань в обох персонажів по відношенню до загальної кількості досліджених фраз з негативною конотацією). Критика – це обговорення, розбір чого-небудь із метою винести оцінку, виявити недоліки; негативне судження про що-небудь, вказівка на недоліки [102: 107]. Наприклад: «This Tseng Kuo - fan...how dare he keep back the full force of the Braves while every day the rebels rob us of more southern provinces? When the real misgone, what value are his Braves» [323: 174]; «Словами не можна гратися, ваша величність... За кожним вашим словом або людина, або й ціла держава» [322: 283]. У поданому реченні дієслово «dare» має таке значення: «Ризикнути, мати мужність щось зробити, кинути виклик» і вживається в функції модального дієслова. У такому значенні dare зазвичай використовується в негативних пропозиціях. Слід зауважити, що українська форма *не можна* +

інфінітив у вустах Роксолани, окрім критичної оцінки дій співрозмовника, містить відтінок осуду, незгоди, застереження. Як і в реальних умовах комунікації, тут ми маємо справу з випадком накладки декількох модальних конотацій в одному реченні [130: 28].

До неімперативних прямих форм дії на суб'єкта, що досліджувались у роботі, належать прохання, пропозиція (порада), переконання, похвала, підтримка і розрада [102: 88].

Прохання – це форма зовнішньої ініціації мотиваційного процесу суб'єкта, використовується в тому випадку, коли не хочуть надавати впливу офіційний характер або коли хтось потребує допомоги [102: 88]. Наприклад: «*Let me bid a eunuch hang it in one of the northern wells to cool it,*» Tzu His said»[323: 22]; «*Ми з його величністю султаном хочемо попросити тебе...*» [322: 395]. У багатьох випадках суб'єктам (особливо підлеглим) імпонує, що замість наказу, вимоги старший за віком або посадою використовує форму звернення до них, в якій проявляється елемент залежності прохача від того, до кого він звертається. Це відразу міняє відношення суб'єкта до такої дії: в його свідомості може виникнути розуміння своєї значущості у ситуації, що склалася.

Одним із засобів впливу на свідомість особи через звернення до її власного критичного розсуду є переконання [102: 90]. «О, мій повелителю! – вигукнула султанша. – А за кого ж ви могли б видати свою сестру? Ви вважаєте її найбільшим скарбом султанської родини, коли ще й досі тримаєте в недоступності гарему, ото ж гідним Хатіджі може бути в усьому світі тільки чоловік, що займає друге місце після Повелителя Віку! А хто може вважатися сьогодні другим після того, хто є тінню аллаха на землі? Королі припадають до стоп вашої величності, імператор вистежує кожен порух могутнього ісламського війська, шах кизилбашів тремтить за своїми горами, які колись вважалися неприступними, але після султана Селіма, вашого отця, навіки втратили цю свою грізну славу, халіф схилив свою голову перед вами, передавши вам своє священне звання, кримський хан – ваш слухняний данник. Хто ж іще? Я не бачу в цьому світі нікого, хто міг би стати біля

Повелителя Віку, окрім того, кого він сам поставить у своїх безмежних милостях. Рівним султанові на цім світі не може бути ніхто. Подібним? Так. Коли цього захоче султан. Ви поставили Ібрагіма-пашу, хіба цього не досить, щоб визнати цього чоловіка другим у світі, а коли так, - гідним вашої царственої сестри, прекрасної Хатіджі?»[322: 188-189].

«Any man deserves to die who insults the Son of Heaven. But you know, my lord, that one strikes a viper, the head must be severed at the first blow, else the creature will turn and attack. Therefore your weapon must be sharp and certain. We don't know what the weapon should be, but we know this serpent is both wily and strong. Therefore I beg you delay and make excuse, never yielding but never refusing, until the way is clear» [323: 22].

Поради, що звучать із вуст героїнь, - це пропозиції, вказівки, як діяти за певних обставин. Прийняття суб'єктом запропонованого залежить від авторитетності особи, яка пропонує, її соціального статусу, ступеня поваги та довіри [102: 8]: «Delay – delay» she said. «Do not answer their pleadings, ignore their messages, refuse to receive their envoys. This give us time. They will not attack us so long as there is hope that we will renew the treaty» [323: 69]; «Поставте Ібрагіма, начальника білих євнухів» [322: 232].

Таблиця 4.2

Кількісне співвідношення прямих та непрямих імперативних форм у мовленні персонажів Цисі та Роксолани (%)

Форма впливу	Цисі	Роксолана
Наказ	48	35
Заборона	26	23
Погроза	15	10
Критика	8	8
Прямі імперативні форми (всього)	97	76
Прохання	2,3	9
Переконавання	0,4	10
Порада	0.3	5
Непрямі імперативні форми (всього)	3	24
Всього	100	100

Отже, на синтаксичному рівні у лексиці обох персонажів переважають речення-наказ та речення-вимога, що складає у Цисі – 48%,

Роксолани – 35%, це обумовлено соціальним статусом героїнь (Цисі – імператриця Китаю, Роксолана – законна дружина султана Османської імперії). У кількісному вираженні речення-погрози більш характерні для мовлення Цисі – 15 %, ніж Роксолани – 10%. Аналіз заборони та критика, відмічає майже однакові показники у мовленні обох персонажів. Що стосується речень, що виражають прохання, пропозицію (пораду), переконання, похвалу, підтримку і розраду, виявлено домінування у мовленні персонажа Роксолани.

2.2. Еволюція номінацій персонажа як функціонально-змістовий маркер ідентифікації суб'єкта

Однією з основних характеристик лінгвокультурологічних особливостей МО художнього твору є аналіз вербально-семантичних характеристик, що маркують авторське ставлення до персонажа.

Номінування персонажа як мотиваційно-прагматичного засобу характеристики персонажа художнього твору розділено на три етапи:

- 1) авторське номінування;
- 2) номінування співрозмовника (інших персонажів);
- 3) самономінування.

Всебічний триетапний аналіз дозволяє всебічно розглянути мовну особистість персонажа з позицій: ставлення автора до персонажа, ставлення інших персонажів до протагоніста, ставлення персонажа до самого себе.

Авторське номінування в даному дослідженні виступає функціонально-змістовним маркером ідентифікації суб'єкта.

Аналіз номінацій як засобу вираження мовної особистості персонажа є одним із найпоширеніших способів характеристики МО. Матеріал дослідження надав можливість зіставлення мовної особистості персонажів, що репрезентують різні лінгвокультури та різні світогляди, видається необхідним стосовно творчості П. Бак та П. Загребельного. У творі «Імператриця» Перл Бак розкрила перед англійськими читачами китайську мовну особистість імператриці Цисі, але використала при цьому не китайську, а англійську мову. У такий спосіб і Павло Загребельний засобами

української мови в романі «Роксолана» прагнув розкрити перед україномовними читачами українську мовну особистість Насті Лісовської, на яку впливає турецька мова, звичаї, менталітет.

Незважаючи на те, що персонаж є засобом утілення авторського задуму, він діє водночас «... за принципами некерованої, незалежної істоти в художньому світі тексту, володіючи індивідуальною суб'єктною структурою, образною, як і всі інші підструктури художнього тексту» [30: 230].

Досліджуючи мовну особистість персонажа, у першу чергу, слід звернути увагу на власні назви, які надає автор героям твору, чи інші імена пов'язані з властивостями персонажа за певними чинниками (соціальний, національний, ситуативний, віковий). Л.М. Чуриліна у монографії «Мовна особистість» у художньому тексті» запропонувала метод дослідження організації мовної особистості персонажа на основі аналізу лексичного складу і структури текстів героя літературного твору, дослідила механізм реконструкції персонажа, як мовної особистості художнього тексту, враховуючи авторські номінації [267: 13].

Дослідниця Н.Д. Арутюнова зазначає, що власні назви у мовній системі існують як, так звана «пустота» [15: 45], однак І. Б. Шатуновський зауважує, що це не звичайна «пустота»: «Воно пусте для того, щоб бути наповненим. Той бокал пустий, в який нічого не налито. А саме тому, що воно пусте, власна назва здатна наповнюватися різноманітним змістом у процесі свого функціонування» [271: 35]. Щодо здатності власних назв «наповнюватися змістом» О. Есперсен говорив таке: «Коли ви чуєте про яку-небудь людину вперше..., ви не знаєте про неї нічого, крім імені, але чим більше ви чуєте про неї, бачите її, тим більше її ім'я наповнюється для вас змістом. Таким же чином, у міру того, як ви читаєте роман, виростає і ваше знайомство з персонажем роману» [90: 72]. Ім'я персонажа не тільки забезпечує ідентифікацію суб'єкта впродовж тексту, але «еволюціонує в сторону збагачення», вбираючи в себе всю інформацію про суб'єкт, який набуває в тексті вербального вираження [267: 16].

Ім'я персонажа наділяється статусом ключового слова, яке служить стимулом текстових асоціацій, чи, як зазначав Р. Барт, статусом «точки перетину і закріплення сем» [23: 212], які «...створюються з найдрібніших одиниць інформації..., які породжують смисл» [23: 34-35]. Тобто аналізуючи ім'я персонажа, його зміст, можна пізнати й образ, що стоїть за цим ім'ям в «розгорнутому вигляді», як наголошував П. Флоренський, а значить і дослідити особистість [248: 12].

П. Бак чітко показала становлення та розвиток мовної особистості персонажа впродовж усього твору через власні назви, надаючи нове ім'я головній героїні на кожному новому етапі життя, яке фіксує певні ситуативні та психологічні зміни, які відбулися з нею. Цей процес схематично можна передати через такий *номінативний ланцюг*: Orchid → Yehonala → Tzu Hsi → The Empress Mother → The Empress → Old Buddha.

Orchid – так головну героїню називали в дитинстві та в ранній юності її родичі. Дика квітка орхідеї, як символ безумовної краси, норовливого характеру. Та й сам образ квітки, пов'язаний із дитинством, батьківським піклуванням, адже діти – квіти життя. Тобто це певний безтурботний період життя головної героїні, але вже на цьому етапі проявляється її сильний характер: «Orchid was self-controlled, her strength apparent in the smoothness of her movements and calm of her manner» [323: 2]. «Orchid», Jung Lu repeated. “It is too childish a name for you now» [323: 5].

Yehonala – це кланове ім'я героїні. Із цим ім'ям вона йде до палацу Імператора і робить все для того, щоб поміж сотні наложниць обрали її. Це проміжне ім'я від наложниці до імператриці. Автор навмисне вибрав саме кланове ім'я, щоб показати, що тепер дівчина повинна нести певну відповідальність, оскільки вона належить до маньчжурської правлячої династії. Здавалося, що доля героїні вирішена, але все ж вона ще могла зробити вибір на користь звичайного земного життя. На цьому етапі проходить певний процес роздвоєння особистості, з одного боку вона хоче звичайного людського щастя, кохати і бути коханою, але на підсвідомому рівні розуміє, що таке життя її не задовольнить і швидко набридне, а з іншого

боку прагне влади. Тобто це період становлення ціннісних орієнтирів та життєвих пріоритетів особистості. «Mean while Yehonala herself was changed» [323: 50].

Tzu Hsi – з кит. «імператриця західного палацу» [323: 17]. Головна героїня вже зробила вибір на користь влади. Називаючи так персонажа, автор дає зрозуміти, що існує ще й імператриця східного палацу, тобто влада Цісі ще не всесильна і не всеохопна. Цісі з головою заглиблюється у вивчення науки державоуправління, аналізує вчинки своїх ворогів, поринає у світ мистецтва. Це період самовдосконалення та саморозвитку особистості головної героїні. «Now Tzu Hsi, though she could look the Empress and in full majesty, was still so young a creature that she thought of holiday permeated her heart like warm wine» [323: 96].

The Empress Mother. Після народження сина у героїні прокидається материнський інстинкт, жінка розуміє, що тепер вона повинна захищати не тільки своє життя, але й життя дитини. Почалася постійна боротьба проти ворогів, як іноземних варварів, так і місцевих зрадників. Імператриця прагне побудувати державу, в якій зможе жити і правити її син. Це період, коли для особистості сенсом існування стає інша особистість: «For this the Empress Mother was given full thanks, and the people said it was her grace and power that had compelled the gods» [323: 178].

The Empress. Це вже справжня імператриця, має всеохоплюючу владу, авторитет. Але життя чомусь не приносить радості. Син, на якого мати витратила стільки своєї енергії та любові, зрадив її, іноземних варварів героїня так і не може перемогти, вона ще молода і гарна жінка, але страждає без любові. Тобто, це період кризи середнього віку для особистості, коли затрачено стільки сил і часу, а результат не виправдав сподівань, відбувається переосмислення життєвих ідеалів. «The Empress was beside herself, for when their citizens were killed, the foreign envoys became arrogant and threatening and declared that their governments would make war unless there were full retribution» [323: 334].

Old Buddha. Імператриця прожила досить довге життя, і до останніх днів правила державою. Вона стільки разів рятувала свою країну від лиха, що у свідомості китайців імператриця стала символом непереможної божественної сили (Будди), і, напевне, це краща оцінка її життю. Це період старості особистості та підбиття підсумків. «It is for your sake, Old Buddha, that the rain comes down, the fortune rain, blessing us all because of you» [323: 376]

Значно менше власних імен стосовно головної героїні використовує П. Загребельний. Його протагоніст також проходить певну особистісну еволюцію від простої української дівчини до легендарної Роксолани. Але на цьому метаморфози не закінчуються, бо у процесі цієї еволюції персонаж змінює мовне середовище, релігію, а тому змінюється і світогляд особистості. Щодо героїні П.Загребельного можна запропонувати такий схематичний *номінативний ланцюг*: Королівна → Настя Лісовська → Хуррем (Рушен) → Хасекі Хуррем Султан → Роксолана.

Королівна – так називає свою донечку Лісовський, склавши легенду про її королівське походження, яка передбачає подальшу долю дитини: «Королівна! – радо галасував панотець Лісовський, притискаючи до себе маленьку доньку. – Моя донечка – королівна, прошу я вас! Вона вигойдувалася у мене в срібній колисці, а їздитиме в срібному повозі!» [322: 29].

Настя Лісовська – це ім'я, яке дають українській героїні батьки, і воно асоціюється з періодом дитинства та юності дівчини, до того часу, як турки забрали її в полон: «Хоч би трохи успокоїтися, Настася пробувала шукати схожість між стамбульцями і навіки втраченими людьми з Рогатина...» [322: 38].

Хуррем – з перської «усміхнена» або Рушен «сяйлива» [205]. Це період адаптації в нових умовах та становлення. Особистість тяжко переживає навіть невеликі зміни, а тут такі разючі: ворожа країна, яка знищувала рідний край та вбила її близьких, нове ім'я, нова віра, новий статус – бранка, але вона прагне вижити за будь-яку ціну. Султан називав свою бранку Хуррем, бо

дівчина постійно усміхалась. Сміх, як захисна реакція, був спасінням для особистості головної героїні, для її душевної рівноваги, Настя показувала, що її морально неможливо зламати, щоб не сталося, вона буде сміятися. «Мала Хуррем була така сильна особистість, що він мимоволі вимушений був визнати існування поряд з собою ще когось» [322: 376]. «Ти будеш однині Рушен...» [322: 43]

Хасекі Хуррем Султан. Статус Хасекі присуджували жінці, яка народила султану спадкоємця і була улюбленою дружиною правителя. Збереглися історичні відомості про те, що єдиною жінкою, яка носила статус Хасекі і стала законною дружиною згідно з усіма ісламськими традиціями, була Хуррем. Це був перший випадок в Османській імперії, коли Хасекі отримала статус «Султан» [95: 577]. Будучи вже законною дружиною Сулеймана, народивши йому спадкоємців, маючи над ним владу, героїня все одно розуміє, що її життя – це постійна боротьба за своє існування, за життя своїх дітей, за владу. «Волів би втратити імперію, все на світі, ніж свою загадкову Хуррем Хасекі» [322: 454]; «Найпокірніша слуга Хасекі Султанша» [322: 457].

Роксолана - з італ. «la Rossa» з лат. «Roxolana»– Русинка, Роксолана, також це українське жіноче ім'я, що значить «жінка з племені роксоланів» [215]. Так називають Настю відразу, як вона потрапляє в Туреччину. Це ім'я супроводжує героїню протягом усього життя у неволі: «... Роксолана знесилена похитнулася, мовби зламалася» [322: 417].

П. Загребельний в післяслові до роману дає оцінку життю Роксолани: «Буває життя таке жорстоке, що не лишає жодної хвилини для розмірковувань над абстрактними проблемами, воно ставить перед людиною тільки найконкретніші питання, тільки «так» чи «ні», тільки «бути» чи «не бути» [95: 576-577]. Автор подає номінацію Роксолани, як кінцевий результат боротьби за свою індивідуальність, неповторність, незламність [95: 576-577].

П. Флоренський, розглядаючи персонажа як концепт художнього твору, наголошував, що персонаж «входить в нашу свідомість як нова категорія світосприйняття та світорозуміння» [248: 24]. Персонаж як деякий образ,

уявлення про людину, втілене в тексті, може стати елементом національної персоносфери, чи сфери персоналій та образів, які є невід'ємною частиною національної культури та національної свідомості, тобто це сфера літературних, історичних, фольклорних, релігійних персонажів. Реальні історичні особистості, як правило, постають крізь призму описів (історичних, художніх, критичних, мемуарних), які різняться від покоління до покоління і формують колективний стереотип сприйняття тієї чи іншої людини [255: 133-145]. Розглядаючи національну персоносферу, важливо наголосити на двох її властивостях. Перша властивість полягає в тому, що об'єктом персоносфери є особистість. Звідси можливість порівнянь себе з героями персоносфери, співпереживання до них, наслідування, копіювання мовленнєвої манери, переміщення себе у світ персоносфери та моделювання поведінки відповідно до цього світу. Друга властивість пов'язана з явищем антономазії, перейменуванням, наприклад, ревнивця ми називаємо «Отелло», а дивака «Дон Кіхот». Зазначені персонажі настільки ввійшли у свідомість, що особистісні якості людини пов'язуються з іменем певного персонажа, носія цих рис [255: 133-145].

У національну персоносферу китайського народу імператриця Цисі увійшла як Старий Будда, до англійської персоносфери цей персонаж не має ніякого відношення. Ця номінація виступає як прізвисько імператриці, яке їй дав народ, згідно зі своїми релігійними віруваннями та її характерними якостями. Образ Старого Будди – це втілення спасіння, що знаменує вихід навіть із найбільш критичної ситуації, тобто людина, якій вдається зробити навіть неможливе, тому можна наголосити, що ця номінація є антономазією в національному баченні світу китайців.

У національну персоносферу українського народу входить власна назва «Настя Лісовська», дівчина, яка була захоплена у полон та вижила в нелюдських умовах на чужині і, досягнувши вершин, поставила на коліна всю Османську імперію. Національна турецька персоносфера включає в себе номінацію «Хуррем», яка була баш-кадуною (улюбленою дружиною) Сулеймана Пишного, Хасекі Султан, про норов, інтриги та благодійність якої

до сих пір складають легенди. Номінація «Роксолана» є більш нейтральною як для українського, так і турецького менталітету, бо в середні віки в турецьких та європейських документах лексемою «роксолани» називали Україну та вихідців із неї [95: 576]. Ця номінація належить до транснаціональної персоносфери, бо знаходить своє відображення як в українській, так і турецькій культурі. Номінація також є антономазією, означає українка, яка виїхала за кордон, або жінка, яка править у мусульманському світі через свого чоловіка.

Отже, при дослідженні мовної особистості персонажа важливими є номінації, якими автор семантично наповнює образ персонажа, що дає нам первинну інформацію про даного героя. Інформація стає більш розгорнутою при подальшому знайомстві з протагоністом та його мовленнєвою поведінкою. П. Бак зображує особистісну еволюцію персонажа впродовж усього життя. Цю еволюцію можна показати в такій схемі: *Orchid* → *Yehonala* → *Tzu Hsi* → *The Empress Mother* → *The Empress* → *Old Buddha*. Розвиток починається з дитячого ім'я «Orchid» і закінчується прізвиськом «Old Buddha», що вже говорить про певні досягнення особистості та є підсумком життєвого шляху.

П. Загребельний подає онтогенез особистості таким чином: *Королівна* → *Настя Лісовська* → *Хуррем (Рушен)* → *Хасекі Хуррем Султан* → *Роксолана*. Від представниці українського менталітету Насті Лісовської до Хасекі Хуррем Султан, яка вже репрезентує турецьку культуру та персоносферу турецької свідомості.

Номінації, якими автор семантично наповнює образ персонажа, дають змогу простежити особистісну еволюцію героя впродовж усього твору і визначити його місце в національній персоносфері.

2.3. Мотиваційно-прагматичні особливості номінації персонажів як маркер статусної ієрархії

Номінування співрозмовника (інших персонажів) – це наступна характеристика мотиваційно-прагматичного рівня аналізу МОП.

Необхідним елементом соціальної структури, що закріплює соціальну ієрархію суспільства виступає соціальний статус, тому дослідження статусно-рольових звертань дає можливість різнопланово проаналізувати мовну особистість.

Поняття статусу, запозичене з соціології, означає позицію індивіда у соціальній системі суспільства, що визначається згідно з певними ознаками, такими, як належність до соціальної групи, рівень освіти, професія, посада, стать та вік [181: 134]. При цьому соціальний статус не є поняттям статичним, оскільки виступає як елемент співвідношення з іншими соціальними суб'єктами.

Взаємозв'язок ролі й статусу виявляється в тому, що статус узагальнює розмаїття соціальних ролей. Український дослідник Ф. Бацевич тлумачить соціальну роль як спосіб поведінки людини, обумовлений її соціальним статусом, правилами (нормами), прийнятими в суспільстві. Соціальні ролі виявляються в діях людини та визначаються професією, видом діяльності, статтю, віком, реальними стосунками людей у суспільстві [24: 114]. Статусно-рольове спілкування ґрунтується на очікуваннях того, що людина буде дотримуватися норм, які відповідають її положенню в суспільстві, і які визначаються характером відносин зі співрозмовником [24: 30].

Одиниці мови, які слугують для називання адресата мовлення, у науковій літературі різних часів (а відтак у різних лінгвістичних концепціях) виступають під різними назвами: апелятив, вокатив [146], звертання [207], предметна частина змісту апеляції, номінація адресата мовлення [220] тощо.

Звертання – це найбільш яскравий показник статусу комунікантів. Статусні звертання – це вокативи що виражають характеристики статусної спрямованості («вище/нижче»), або позначають ієрархію комунікантів у тій чи іншій соціальній системі.

Щодо соціальних чинників виділяють сім ознак соціально-психологічних значень звертань:

- 1) офіційність/неофіційність;

- 2) підкреслена фамільярність/звичайність;
- 3) перевага (рівність) рангу адресата/перевага (рівність) рангу адресанта;
- 4) статусна визначеність/невизначеність;
- 5) внутрішньосімейна сфера/позасімейна сфера;
- 6) стилістичне зниження/нормативність;
- 7) позитивне /нейтральне / негативне ставлення до адресата [76: 54].

Аналізуючи статусно-рольові номінації слід звертати увагу на такі екстралінгвістичні параметри: а) ступінь знайомства комунікантів; б) характер відносин між комунікантами; в) соціальний стан; г) родинні відносини; д) вік. Іноді вплив одного будь-якого параметра є визначальним.

Відповідно до типів рольових відносин, усі ситуації спілкування поділяються на симетричні (ролі комунікантів рівні) та асиметричні (роль одного з комунікантів є вищою за роль іншого) [76: 135-136].

Аналіз усього обсягу експериментального матеріалу дозволив виділити в складі статусно-рольової тематична група (ТГ) семантичного поля звертань такі лексико-семантичні групи:

- 1) номінації співрозмовника, що детермінують соціальний статус персонажа;
- 2) номінації співрозмовника, що детермінують лінгвокультурологічну приналежність персонажа;
- 3) номінації співрозмовника, що детермінують його родинні зв'язки з персонажем.

Розглянемо відповідно до викладеної послідовності всі статусно-рольові функціонально-семантичні поля звертань у мовленні персонажів.

Для номінацій співрозмовника, що детермінують соціальний статус персонажа, на перше місце виступає соціально-регулювальна функція, оскільки вона підкреслює соціальні відношення між співрозмовниками. Соціально-регулювальна функція властива передусім іменникам – загальним назвам, її реалізація має на меті встановлення бажаного для мовця і відповідного комунікативній ситуації розподілу соціальних ролей між мовцем та адресатом: «використовуючи ту чи іншу конкретну номінацію, мовець задає (пропонує, нав'язує) адресатові своє розуміння специфіки певної комунікативної ситуації: її офіційний чи неофіційний характер,

симетричність чи асиметричність суспільних позицій адресата й адресанта тощо» [76: 76]. Здійснення вокативами соціально-регулювальної функції зумовлює наявність у їх значенні певного символізму: «з погляду етикетної і регламентної регуляції в прагматичний аналіз мовленнєвої діяльності необхідно включити саме символічний аспект вокативних висловлювань (значення і вживання), оскільки етикетні і регламентні вокативи можна віднести до виявів соціального символізму в мовленні, суть якого в демонстрації адресатові адресантом символу соціальних відносин» [69: 115]. Вокативи, маючи здатність номінації ролі адресата, дають змогу безпосередньо встановлювати соціальну дистанцію, яка відповідає інтенції мовця, і в разі її зміни, сигналізувати про це лінгвально.

Звертання є одним із маркерів соціального стану індивіда, саме ці лексеми демонструють статус людини в ієрархічній градації суспільства. У науковій літературі слова такого роду, як правило, називаються соціальними вокативами [12: 34]. Дві групи слів, що складають клас соціальних вокативів, прийнято поділяти на загальні і спеціальні соціальні вокативи. Загальні вокативи є універсальною формою звертання при спілкуванні осіб будь-якого соціального статусу; вони маркують нормативну соціальну мовленнєву поведінку індивідів.

Категорія соціального статусу людини в лінгвістичній семантиці визначається як модусна ознака нерівноправності учасників спілкування, виділяється за допомогою дедуктивного та індуктивного моделювання і описується в семіотичних типах тлумачення лексичного значення. Ознака статусної репрезентації є однією зі складових категорії соціального статусу індивіда, яка включає такі компоненти, як статусний індекс і статусний вектор.

Характеризуючи статусний індекс, слід зазначити, що дана ознака є найбільш загальним маркером статусного спілкування, який може включати лексеми, пов'язані з віком адресата, його титулом, статтю, званням і т.п. Мета статусного індексу – презентативна функція. Інша справа статусний вектор, який є системоутворюючим фактором категорії соціального статусу індивіда.

Статусний вектор актуалізується у мовленні за допомогою використання однієї з двох фігур – висхідного вектора і низхідного. При цьому гоноративний або гуміліативний характер статусного вектора реалізується у процесі комунікації за рахунок застосування статусної репрезентації, яка уточнює напрямок і форму статусного вектора [69: 33].

Із вищевикладеного зрозуміло, що аналізуючи соціальний статус індивіда, слід ураховувати його комплексний характер, характер взаємодії складових його компонентів. Говорячи про багатогранність категорії соціального статусу, слід зазначити закріпленість різних сторін будь-якої категоріальної ознаки соціального статусу індивіда в семантиці слів, мовленнєвих формах звертання. Адресивні конструкції, що використовують різні типи граматичних структур, і певний шар лексики, що передає ставлення мовця до адресата, актуалізують різні конотативні відтінки модально-оціночних значень. Сюди входять адресиви, що характеризують ставлення мовця до адресата і до себе.

Із точки зору ставлення мовця до співрозмовника слід відзначити три групи адресивів: гоноративи (лексеми із семантикою поваги до партнера, які указують на ступінь поважного ставлення), деприціативи (лексеми із семантикою скромності мовця, при цьому можливе самоприниження) і пейоративи (лексеми із семантикою демонстративно неповажного ставлення до співрозмовника). Із позиції самооцінки мовця власного соціального статусу і соціальної ролі слід згадати такий феномен, як зарозумілість, яка однозначно відтворюється в лексемах самозвеличення, підкреслення своєї соціальної ролі [12: 110].

Спостереження за процесом комунікації на прикладі аналізованого матеріалу дозволило прийти до висновку про гетерогенність значень ступеня ввічливості відповідного семантичного поля, що містить звертання. При цьому розвиток вектора ввічливості може мати як однополярний характер (від увічливого до нейтрального ставлення, або навпаки), так і біполярний характер (від увічливого – через нейтральний – до нечемного аж до образливого ставлення, або навпаки). Отже, висхідний або низхідний

характер вектора вираження ступеня ввічливості у мовленні співрозмовників залежить від конкретної ситуації спілкування (нагнітання напруги, зближення позицій мовців, встановлення соціальної дистанції та ін.) [69: 34]

Говорячи про модально-емоційні значення ввічливого звертання до співрозмовника, важливо ще раз зупинитися на гоноративах, як найбільш поширеному і різноплановому способі вираження шанобливого ставлення до партнера.

У кількісному плані в експериментальному корпусі найбільш поширеною є підгрупа «Гоноративи-титули»: *Yehonala* (кит. кланове ім'я) «*Yehonala*» the old called again» [323: 7]; *TzuHsi* (з кит. імператриця західного замку) «*TzuHsi!*» she replied» [323: 74]; *Хасекі* (титул для жінки, яка народила султану спадкоємця і була улюбленою дружиною правителя) «Вклоняюся вашій султанській величності й прекрасній султанші Хасекі, - підніс Ферхад-паша дарунки Сулейманові» [322: 205]; *Моя султанишо* (законна дружина султана отримувала статус султан, тобто ставала султаншею) «З корану, моя султанишо, з корану, - проплакав Шемсі-ефенді...»[322:180]; *The Empress* «*Empress, I do not know, he said* » [323: 118]; *queen* «*Yes, yes, my queen, my pet, - the woman said, well pleased*»; *Королівна* «*Королівна! – радо галасував пан отець Лісовський, притискаючи до себе маленьку доньку*» [322: 29]; *The Empress Mother* «*Proceed as quickly as you can to bring the Three to The Empress Mother*» [323: 149]; *Empress of the Universe* «*You wonder,*» he murmured, «*you Empress of the Universe*»» [323: 320].

Гоноративи поваги: *Venerable* «*True, Venerable,*» the Chief Eunuch said again and waited [323: 64]; *Majesty* «*Yes, Majesty,*» she said. «*Your imperial face*» [323:30]; *Ваша величність* «*Ваша величність, - шепотів, намагаючись бути непоміченим, Ібрагім, - ваша величність, ви впізнали мене?*» [322: 162]; *Highness* «*It does indeed, Highness,*» Li Hung-chang replied» [323: 201], *Most Favored* (складна форма найвищого ступеня порівняння прикметників (the Superlative degree)» Yet not enough, Most Favored,» Prince Kung said courteously » [323: 53]; *Most High* «*Most High, I wish no reward for what was my duty*» [323: 180].

При звертанні до Цисі також трапляються номінації з домінантою мати: *Imperial Mother* «Why, I do assure you, Imperial Mother...» [323: 325]; *Benevolent Mother* «Benevolent Mother,» the Chief Eunuch replied...» [323: 175]; *Holy Mother* «I do assure you, Holy Mother», so she sobbed»» [323: 325]; *Fortunate Mother* «Announce my gift to the Fortunate Mother of the Heir» [323: 118]; *Sacred Mother*» Oh, Sacred Mother,» he shouted. «You shall not kill this innocent one, the only creature who loves me, in whom there is no flattery or pretense, who has no guile» [323: 325]; *Ancient Mother* «Ancient Mother, like this!» [323: 280]; *Foster Mother* «Foster Mother, do you remember her» [323 : 240]; *Benigh Mother* «It must be as my Benigh Mother wills» [323: 345].

Але вони вказують не на родинні зв'язки, а на офіційне поважне ставлення до особи відповідно до посади, а саме – очільника держави – та згідно з поважним віком. Тому слід віднести дану групу лексем, об'єднаних загальною семою «мати» до гоноративів. Гоноративи влади: *mistress* «Oh, lady, my mistress, your son, lady, the Heir...» [323: 114]; *моя господине* «О моя господине, ти змучила мене!» [322: 458]; *моя повелителько* «Слухаю ваших велінь вухом уваги, моя повелителько, - слухняно схилив голову будівничий» [322: 450].

В експериментальному корпусі найбільш поширеною є гоноративна ТГ номінацій 98,53% (Цисі), 96,35% (Роксолана). Невід'ємною складовою для підкреслення високого соціального статусу особистості є гоноративи-титули, гоноративи поваги та гоноративи влади, найбільш поширеною є підгрупа гоноративи-титули для обох персонажів. Найуживанішою для Цисі є номінація «*The Empress Mother*», що визначає як високий соціальний стан, так і високий ступінь поваги підданих; для героїні Роксолани «Ваша Величність», що свідчить про високий ступінь поваги, але не визначає соціальний статус, лексеми визначення соціального статусу не такі частотні.

Відомо, що вживання номінативів у мові завжди пов'язане з накладенням певної модально-емоційної конотації [139: 23]: негативною або позитивною. Розглянемо деякі з модальних значень, які зустрілися в аналізованому матеріалі. Використання лексем із семантикою негативною

оцінки (пейоративів) досить поширене в мовленні обох героїнь досліджуваних художніх творів. Це слова і вислови, що містять у край негативну принизливу, недобррозичливу характеристику предметів, явищ, або негативну конотацію по відношенню до співрозмовника. Лексеми, які реалізують негативне ставлення мовця суперечать загальноприйнятому соціальному коду ввічливості. Учені-лінгвісти, досліджуючи даний феномен, з'ясували, що все, що порушує норми в усіх сферах людської життєдіяльності, завжди притягує увагу: людина психологічно помічає негативні характеристики, уважаючи, що вони можуть становити небезпеку. У той же час позитивні властивості вважаються загальноприйнятими у процесі комунікації [15: 75].

Існує декілька різних класифікацій негативних якостей особистості. Автор даного дослідження вважає за доцільне навести точку зору В.І. Карасика, в якій розглядає негативні якості особистості. Науковець розподіляє пейоративи таким чином: соціально-небезпечні риси (хитрун, зрадник, розпусник, дурень, ганчірка, нечупара), ознака відповідальності за поведінку (нахаба, лицемір, п'яниця, кретин, зануда, потвора); ознака універсальності характеристик властивих великому класу або малій групі людей (базіка, холуй, боягуз, крутій, віршомаз, шарлатан); ознака визначення первинних і вторинних негативних якостей (егоїст, нахаба, хлюст, зубрила, хуліган); ознакою ініціативності контрастуючих вад, що виділяються адресантом або адресатом (ледар, клоун, нікчемність, мегера, підлиза, обиватель) [112: 90].

В аналізованих текстах можна виділити такі пейоративи:

- соціально небезпечний пейоратив: *зрадниця* «Зраднице! – вигукнула люто Махідеван» [322: 126];

- пейоратив за ознакою контрастуючих вад: *відьма* «Хочеш вмирати за цю нікчемну рабиню, за цю відьму?» [322: 341]; *фурія* «Така фурія, ще й гості несподівані й недискретні» [322: 414]; *female fiend* «Had that female fiend been killed early, as I advised, then would we be safe at this hour!» [323: 162]; *female tiger* «She speaks like a child but she is a female tiger» [323: 27]; *м'ясо*

«М'ясо, продане на базарі!» [322: 126]; *рабиня* «Ця нікчемна рабиня привела тобі доньку, мій державний сину, роздуваючи гнівливо ніздрі, повідомила валіде» [322: 178];

- пейоратив за ознакою відповідальності за поведінку: *stubborn woman* «Oh, stubborn woman,» he sighed» [323: 355].

Важливо зазначити, що пейоративи – це нелайлива лексика або вульгаризми, а лексеми, що містять негативну емоційно-модальну оцінку. Усі вищенаведені слова можуть вживатися як звертання, метою яких є образа співрозмовника або групи осіб. Причому, говорячи про мотиви вживання в мові лексики, яка містить негативну конотацію, перш за все, слід відзначити недостатню сформованість мовленнєвої культури самого мовця та його неповагу до адресата. Процентний розподіл пейоративів за семантичним типом приблизно збігається у порівнюваних мовах.

Згідно з результатами дисертаційного дослідження кількісний склад пейоративної лексики, що характеризує персонажів, переважає в Роксолани – 1,95%, Цисі – 0,24%. Щодо частотності вживання досліджуваних одиниць найпоширенішою для Роксолани є лексема «рабиня», навіть у статусі «султанші» статус «бранки» її не покидає. Для Цисі «female tiger» (тигриця), що свідчить про її лютий характер імператриці та жах, який наводить ця тварина на представників китайської лінгвокультури.

Звертання з позитивною оцінкою використовуються здебільшого на інтимній дистанції спілкування. Імена приватного коду є нестандартними звертаннями, хоча слід підкреслити певну стереотипність емоційних вокативів даного типу.

Загальні звертання є суттєвою частиною номінацій, що використовуються для позначення тієї частини представників суспільства, яку можна віднести до кола добрих знайомих, друзів, родичів, коханих.

Варто зазначити одноманітність меліоративної лексики, що використовується в емоційному мовленні комунікантів. Як правило, дані лексеми вживаються в поєднанні з власними іменами, що призводить до елімінації конкретного сенсу і закріплення в практиці мовленнєвого спілкування тільки загального змісту експресивного характеру.

Меліоративна лексика даного дослідження представлена переважно у якості афектонімів. Афектоніми – різноманітні образні номінації об'єктів чи суб'єктів кохання. Афектоніми виступають як синонімічні, образні назви коханої людини у ситуаціях особливої приязні, інтимної, душевної близькості, у стосунках між особами, яких пов'язують любовні зв'язки [311: 45].

Афектоніми функціонують переважно тільки в спілкуванні двох персонажів і часто є суто індивідуальними, приватними назвами суб'єкта-об'єкта. Афектоніми, як правило, стилістично марковані, емоційно забарвлені, заряджені експресією, позитивною конотацією.

Персонажі романів «Імператриця» та «Роксолана» характеризують головних героїнь за допомогою таких афектонімів:

- абстрактні іменники: *my love* «My love, you must hear me» [323: 356]; *grіx* «Ти – гріх, що ніколи не має віку, - шепотів їй Сулейман» [322: 356]; *моя єдина любов* «Нарешті з'єднаймося душею, думкою, уявою, волею, серцем, усім, що я покинув свого в тобі і взяв з собою твого, о моя єдина любов!...» [322: 516];

- назви органів: *my heart and liver* «Forgot what, my heart and liver» [323: 114]; *my heart* «My heart,» he whispered, «look toward the great doors» [323: 118].

- лексика-характеристика коханої людини з різних сторін – за внутрішніми та зовнішніми якостями: *мила моя* «Мила моя, станеш свічею, я, твій милий, - метеликом [322: 270]; *кохана* «Пошийте моїй коханій плаття» [322: 158], *my precious* «And when you are Empress, my precious, you will remember us and send down help» [323: 3].

Як показують результати дисертаційного дослідження, кількісний склад меліоративної лексики, що характеризує персонажа Роксолана становить 0,72%, Цисі – 0,84%. Найбільш численною для обох персонажів в даній ТГ є номінації об'єктів кохання.

Наступним фактором є номінативне самовизначення персонажа за соціальним станом (самономінування), тобто самооцінка особистості – оцінка людиною своїх якостей, себе, рівня успішності власної діяльності,

оцінки своєї особи іншими людьми, виходячи з системи цінностей людини. Самооцінка пов'язана з однією із центральних потреб людини – потребою в самоствердженні, із прагненням людини знайти своє місце в житті, ствердити себе як члена суспільства в очах навколишніх і у своїх власних [223: 31].

Деприціативи – це лексеми із семантикою скромності мовця, при цьому можливе самоприниження. У випадку Роксолани деприціативи навмисне використовуються для пониження свого власного статусу, щоб статус співрозмовника (султана) на фоні пониження здавався вище, тобто героїня приймає позицію домінування співрозмовника над нею: *послушниця* «О сонце моєї снаги і благо мого щастя, мій повелителю, коли питаєте про Вашу послушницю, що їй через Ваш від'їзд печінка, як дерево, зуглилася, груди стали руїною, очі – як висхлі джерела...» [322: 337]; *найпокірніша слуга* «На цьому бажаю вам здоров'я і розквіту Вашого незвичайного таланту. Найпокірніша слуга Хасекі-Султанша» [322: 389] *нікчемна* «Я, нікчемна, завдяки буйному саду потойбічної щедрості удостоїлася квітки блаженства – великої вісті про повернення його величності, притулку влади, зняття правосуддя, володаря й повелителя раю на землі...» [322: 453]; *найвірніша служка* «Вважайте, що я вже підвелася і знов стала вашою найвірнішою, найменшою служкою, о мій великодушний повелителю!» [322: 196].

У випадку Цисі деприціативи використовуються, як самокритика, тобто сильна особистість, яка займає найвищу посаду та знаходиться на найвищому щаблі соціального статусу здатна сприймати свої помилки та недоліки: *stupid woman* «Stupid!» she shrieked against herself.» «Oh, stupid, stupid woman, I...» [323: 150]; *old woman* «What shall I be then except an old woman in the palace» [323: 262].

Отже, називаючи себе сам, персонаж використовує деприціативну лексику, що говорить про досить критичне ставлення до власної особистості, згідно з кількісними показниками, встановлено, що персонаж говорить про себе вкрай рідко. У даному випадку використання деприціативів не вказує на занижену самооцінку, із позиції персонажа Роксолана (0,97% лексичних одиниць) – уміння пристосуватися до мовної ситуації, показати перевагу

співрозмовника над собою, та певний вплив статусу «рабині», в якому вона тривалий час жила; із позиції Цисі (0,39% лексем) – уміння сприймати свої недоліки, здатність до самокритики.

Номінації співрозмовника, що детермінують його лінгвокультурологічний типаж. Необхідність вивчення мислення й поведінки особистості правлячої владної жінки як виразника національного характеру і цінностей, прийнятих в тій чи іншій лінгвокультурі, а також як модельної особистості, яка встановлює ціннісні орієнтири поведінки для представників нації. В.І. Карасик [112: 12] та О.А. Дмитрієва [82:38] лінгвокультурний типаж розуміли, як різновид концепту, зміст якого складає типізована мовна особистість. Вивчення специфіки образу особистості правлячої владної жінки є важливим для розуміння китайської та турецької ментальності. «Нація є ключовою інстанцією колективної самосвідомості, ідентифікуючи себе у своїх героях» [82:81], які сприяють укріпленню її національно-культурної ідентичності. Звертання набувають соціального статусу та семантичного наповнення тільки в певному лінгвокультурному суспільстві.

Лінгвокультурологічна ТГ звертань персонажа Цисі включають:

- теологічну лексику номінування богів: *Goddess of Mercy, Old Budha*. «Venerable,» the lady's voice trembled, «to me you are the Goddess of Mercy herself .»» [323: 108] «Ten thousand years, Old Buddha,» they replied» [323: 372].

- зоологічну лексику містичних тварин – національних символів: *She-dragon, Lady Phoenix*. «Yet must I obey the She-dragon,» he sighed, «for if I offend her again she will destroy us all»[323: 349]; «What, what, my lady Phoenix?» he inquired when he came to her door» [323: 32].

- символічну квіткову лексику: *Orchid*. «Orchid,» Jung Lu repeated» [323: 4].

Лінгвокультурологічний клас звертань персонажа Роксолана включають:

- інтернаціоналізм *Роксолана* – середньовічно латинське *Roxolana* 1) роксоланка (представниця іраномовного скіфського племені); 2) (пізніше)

русинка, українка (оскільки назву роксоланів перенесли на русинів); «Ця Роксолана, як я її називаю, мабуть, справді щось таке...» [322: 4].

- звертання обмежені лінгвокультурою, які характеризують, як зовнішні так і внутрішні риси особистості: *Хуррем* (усміхнена) «Не треба так гнати свого коня, Хуррем, я не люблю занадто швидкої їзди» [322: 372]; *Рушен* (ссялива) «Ти будеш однині Рушен...» [322: 43]; *Ельмаз* (діамант), *Махвеш* (місяцелика), *Кеклік* (куріпка), *Гюнеш* (сонце) «Бо називав і не доньку, а її матір, Хасекі Султан, для якої готовий був віддати всі жіночі імена: Махвеш – місяцелика, Ельмаз – алмаз, Кеклік – куріпка, Гюнеш – сонце» [322: 179].

Отже, кількісний склад нашого експерименту щодо лінгвокультурологічних номінацій має такі результати: Цисі – 21,7, Роксолана – 17,8.

Номінація співрозмовника за його родинними зв'язками з мовцем - одна з найважливіших статусно-рольових функцій процесу комунікації. Звертання, що характеризують родинні зв'язки – звертання до батька, матері, сестри, брата, дітей, дружини належать до цього класу.

Сім'я в соціологічному значенні - це заснована на шлюбі чи кровному спорідненні невелика група людей, члени якої пов'язані спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю та взаємодопомогою. Хоча сім'я має специфічні біологічні функції відтворення людського роду, вона водночас є формою соціальної спільності людей, характер якої визначається економічним базисом суспільства і змінюється з історичним розвитком людства [73: 89].

Крім ролі Імператриці, божества Будди, головній героїні роману Перл Бак Цисі не чужа й роль звичайної матері: ««Many kinds», Mother, hesaid...Oh easily, Mother!» [323: 281], дочки «Oh, daughter, how warm your hands are on me!» [323: 48] сестри: ««Sister,» Sakota murmured» [323: 292], кузини: «Sit down Cousin,» she said, after greeting.» [323: 61]. Для персонажу Роксолана, яка також виконувала роль не тільки султанші, а й реалізувала себе як матір п'ятьох дітей: «Ваша Величність! Мамо!» [322: 532]

Родинні звертання практично не характерні для офіційного стилю, тому використовуються у вузькому колі близьких родичів та виключно у неофіційному спілкуванні.

Як показують результати дисертаційного дослідження кількісний склад термінів сімейної спорідненості персонажу Роксолана становить 25,9%, Цисі – 15,7%. Найбільш численною для обох персонажів у даній тематичній групі є лексема «мати».

Таблиця 5.2

Склад статусно-рольового семантичного поля номінацій персонажів Цисі та

Роксолана

ЛСГ	Роксолана %	Цисі %
Номінації за соціальним станом	56,3	62,6
Номінації за лінгвокультурологічною належністю	17,8	21,7
Номінації за родинними зв'язками	25,9	15,7
Всього	100	100

Як видно з даних таблиці 5.2, по відношенню до Роксолани всі три позиції мають більш високі показники в зіставленні з тими ж даними Цисі. Таке положення можна пояснити тим фактом, що придворні султана хотіли підкреслити своє сприйняття Роксолани як людини своєї культури, своєї релігії, що, природно, знайшло підтвердження у вербальних засобах комунікації: частому вживанні лексем вищезазначеної тематики.

Наступною характеристикою демонстрації соціального статусу комуніканта є образно-перцептивний компонент репрезентації героя, який включає його зовнішні і внутрішні характеристики з оцінною складовою. Розглянемо деякі з цих показників при описі двох персонажів.

Образно-перцептивні характеристики персонажу Цисі:

handsome [323: 1], tall [323: 1], slender, self-controlled, calm, pretty voice, straight nose, clear eyebrows, well-shaped, mouth, large and exceeding clear black eyes, soft controller, usual grace [323: 3], long black hair, brilliant smile, her black eyes bright and angry, strong arms, brilliant eyes, sensible [323: 9], eldest daughter [323: 10], most modest [323: 11], powerful charm, to strong, biers

temper, unhappy [323: 16], solitary [323: 17], shrewd enough, proud young girl [323: 23], troublesome [323: 27], fierce, innocent [323: 28], shy sweet voice [323: 29], obedient [323: 35], motionless [323: 41], helpless [323: 41], voice (magic, deep, soft, gentle) clever [323: 51], glad [323: 57], strangely lonely [323: 58], courteous [323: 58], resolute [323: 61], furious [323: 61], surpassing [323: 62], so young [323: 63], equal [323: 66], not humble [323: 68], stern and harsh [323: 73], sad [323: 84], gay [323: 69], reckless [323: 89], good [323: 105], surprised [323: 105], young and beautiful [323: 112], relentless will [323: 114], very proud [323: 115], generous [323: 115], careful [323: 115], endowed grace [323: 117], mindful of her dignity [323: 122], patient [323: 122], the greatest of all artists [323: 124], lonely [323: 126], cruel [323: 127], sorrowful [323: 144], high, pure [323: 153], wild [323: 154], powerful, angry [323: 170], mild-mannered [323: 170], gentle [323: 170].

Образно-перцептивні характеристики персонажу Роксолани:

молода, білотіла, зухвала, непокірна, розсміяна, безжурна, золотокоша [322: 3], буйне волосся, невисока, зграбна [322: 25], прекрасний голос, сліпучо-біла шкіра, ніжна і шовковиста [322: 32], безтурботна [322: 33], найнещасніша [322: 38], маленька, легкий норов, добра душею [322:70], ясний сміх, юна красуня [322: 72], свавільна [322: 74], незім'яте, лякливе тіло [322: 80], загадково-незбагнений голос [322: 119], іскристий розум [322: 127], найнебезпечніша суперниця [322: 131], безмежні степи [322: 131], маленька українка [322: 131], хлоп'яче тіло [322: 132], невловима, неприступна [322: 133], нестримний сміх [322: 133], розсміяна, але розплакана [322: 134], пихата [322: 152], чиста душа [322: 154], не найперша, не найпомітніша, вища за всіх [322: 156], найближча і найдорожча [322: 157], могутня жінка [322: 166], загадкова [322: 166], дивна, незбагненна [322: 186], безжурна, безтурботна [322: 187], зухвале, нікчемне дівчисько [322: 210], хвороблива запеклість в осяганні мов і знань ненависна [322: 215], ненависна, зла, підступна [322: 217], невірна [322: 218], несамовита [322: 225], потоптана, знищена [322: 230], найсяйніша [322: 242], мудра [322:243], жовта тигриця [322: 275], недужа [322: 277], боляща [322: 280], єдина [322:

282], невагома [322: 282], квола [322: 282], беззахисна, безпорадна [322: 285], легкотіла [322: 196], зла чарівниця [322: 298], всемогутня [322: 303], зіщулена душа [322: 307], розквітла, досвідчена, тверда, ласкава [322: 307], дбайлива, добра [322: 307], мила, привітна [322: 308], вознесена, возвеличена, безрідна, незнана [322: 336], примхлива, незбагнена, загадкова [322: 346], милостива [322: 349], безвинна [322: 351], всевладну [322: 356], оздобний розум, чарівливу поставу [322: 456], уярмлена, понижена, пригнічена [322: 457], самотня [322: 483], вельможна [322: 499], свята [322: 500], шалена [322: 511], змучена [322: 515], стражденно-мученицькі очі [322: 515], сліпа [322: 532], чарівлива, покірна, невловима [322: 541].

Показники образно-перцептивного компонента репрезентації персонажа, який включає лексеми, що характеризують його зовнішні і внутрішні риси з оцінковою складовою є невід'ємним показником МО героїв. При описі двох персонажів багато складових образу першої пані держави є загальними:

зовнішність: handsome, юна красуня, so young, молода; brilliant smile, ясний сміх

голос: pretty voice, voice (magic, deep, soft, gentle), shy sweet voice, загадково-незбагненний голос, прекрасний голос;

душевний стан: найнещасніша, unhappy, solitary, strangely lonely, lonely, самотня, покірна, obedient, безпорадна, helpless;

статус: всемогутня, могутня жінка, вища за всіх, вельможна, mindful of her dignity, powerful, relentless will, too strong, powerful;

характер: resolute, furious, angry, ненависна, зла, милостива, generous, gentle, добра;

розум: clever, shrewd enough, іскристий розум, хвороблива запеклість в осяганні мов і знань, оздобний розум.

Отже, стосовно спільних образно-перцептивних характеристик персонажів можна зробити такі висновки: Цисі і Роксолана – це гарні, всемогутні, власні жінки, які мають незламну волю, сильний характер, ясний розум, є правлячими верхівками держав, бувають, як лютими, так і милостивими, але влада робить їх нещасними і самотніми.

Специфічними лексемами зі значенням оцінки при описі героїнь є такі: для Роксолани – розсміяна, уярмлена, понижена, пригнічена, свята, безрідна, незнана, маленька українка, ненависна, зла, підступна, невірна, шалена, несамовита, потоптана, знищена, змучена, жовта тигриця, чиста душа. Для Цисі – mild-mannered, self-controlled, calm, the greatest of all artists, cruel, very proud, solitary, wild.

2.4. Вплив лінгвокультури мовної особистості автора художнього твору на мовленнєві характеристики тексту

Доцільність вивчення мовної особистості автора сьогодні не викликає заперечень, адже допомагає об'єднати емоційні та формально-мовленнєві характеристики тексту, що, у свою чергу, дає можливість різнорівнево та різносторонньо дослідити текст: «У центрі будь-якого висловлювання, будь-якого тексту знаходиться авторська свідомість суб'єкта, яка визначає суть і словесну форму мовленнєвого акту і їх соціальну направленість» [115: 67]. Вищезазначене свідчить про те, що цілісний мовознавчий аналіз художнього тексту неможливий без аналізу мовної особистості автора.

Розробка проблеми мовної особистості автора пов'язана з ідеєю створення словників письменників; одним з перших був розроблений «Словник мови Пушкіна», у зв'язку із чим Г.О. Винокур зазначав: «Мова письменника може слугувати також і джерелом наших відомостей про особистість письменника» [50: 156]. Аналогічних поглядів дотримуються вітчизняні вчені: Т.П. Вільчинська [45] Ю.Н. Земська [99]. Науковці, як правило, зосереджують увагу на мовній особистості окремо взятого автора (Л. Каракуц-Бородіна вивчає мовну особистість Володимира Набокова [110], І. Некрасова – Варлама Шаламова [175], Н.В. Ваганова та А.Ю. Трусова – Джерома К. Джерома) [41].

Зіставлення мовної особистості авторів, що репрезентують різні лінгвокультури та різні світогляди, видається необхідним стосовно творчості П. Бак та П. Загребельного. У творі «Імператриця» Перл Бак розкрила перед англomовними читачами китайську культуру, менталітет та світоглядну позицію образу автора, але використала при цьому не китайську, а англійську мову. У такий спосіб і Павло Загребельний прагнув розкрити перед україномовними читачами турецьку культуру та світогляд образу автора засобами української мови.

Оперуючи результатами розробки проблем теорії автора художнього тексту вітчизняних і західноєвропейських науковців (М. Бахтін [25],

В.Виноградов [48], Б. Корман [129] В. Скобелєв [221]), слід сказати, що у структурі авторського «я» можна виділити такі складові: автор як реальна особа, художній автор, автор як форма вираження. Розглянемо кожен компонент окремо.

2.4.1. Автор як реальна особа.

Щодо автора як реальної особи дослідники використовують такі характеристики: біографічний, «первинний», «реальний», «конкретний», «експліцитний» автор. В. Виноградов уважав, що «в художньому творі можуть і навіть повинні відбиватися сліди історичної своєрідності життя автора, своєрідність його біографії, стиль його поведінки, його світобачення» [48: 35]. Такої ж думки дотримується М. Бахтін, наголошуючи, що письменник «може з'являтися у полі зображення у будь-якій авторській позі, може зображувати реальні моменти свого життя чи робити на них алюзії» [25: 47]. В.Скобелєв розглядав автора реального, біографічного, як людину, що «наділена паспортними даними (вік, стать, соціальне положення, національність), і володіє певним складом особистості, яка виражає себе в тих чи інших навиках соціально-побутового існування» [221: 5]. Досліджуючи авторську мовну особистість, не можемо не звернутися до реальної особистості, тобто автора біографічного тому подамо коротку довідку про кожного письменника.

Перл Сайденстрікер Бак (китайське ім'я Сай Чжен чжу) - американська письменниця, яка отримала Нобелівську премію «за багатогранний, епічний опис життя китайців та за біографічні шедеври» [275: 3]. Більшу частину свого життя провела в Китаї. Батьки Перл переїхали до Китаю, коли Перл була ще дитиною, і, поселившись в місті Чінкьянь, жили серед китайців, а не в тих районах, які були зайняті іноземцями, тому дівчинка навчилась розмовляти китайською раніше, ніж англійською. Коли почалося «боксерське повстання» й імператриця Цисі наказала стратити всіх білих, Сайденстрікери переховувалися в Шанхаї, потім знов повернулись у Чінкьянь [275: 8].

Варто звернути увагу на те, що правління останньої китайської імператриці Цисі, яке описане в романі, тобто її останні роки життя, Перл Бак

відчуває на власному досвіді, перебуваючи в Китаї. «Боксерському повстанню» та недовірі до білого люду, яке вона пережила, відведена значна частина роману: «The Boxers were burning the French church near by, and inside were hundreds of Christian Chinese, men, women and children» [323: 342]. «Majesty, though these foreigners are indeed our enemies, though they have only themselves to blame for their own destruction, yet I beseech you to consider what you do» [323: 343]. Тобто можна зазначити, що Перл Бак, з позиції автора біографічного, провела певні паралелі між своїм реальним життям і художнім твором, вносячи біографічні елементи у роман. Будучи очевидцем історичних подій у тогочасному Китаї, вона змогла їх детально відтворити в романі «Імператриця», показовим є факт первинності китайської мови у свідомості майбутньої письменниці, бо ця культура займала особливе місце в її системі цінностей.

Біографічним автором роману «Роксолана» є Павло Архипович Загребельний – український письменник другої половини ХХ ст., що здобув визнання як історичний романіст. Його звернення до різних періодів української історії та видатних українців позначені експериментальністю та документальністю. Зокрема письменника зацікавили долі сильних жінок-українок у європейській історії (романи «Євпраксія», «Роксолана»). При роботі над образом Роксолани автор звертається до вивчення історичних першоджерел Османської імперії (історичні праці, листи послів, свідчення, згадки), до українського фольклору, міфів та легенд про Роксолану, відвідував її рідне місто Рогатин та місця у Туреччині, пов'язані з Роксоланою [95: 578-581].

На відміну від П.Бак, П.Загребельний, не міг бути свідком подій XVI ст., тому у структуру роману вводив уривки з текстів тогочасних авторів і діячів (листи Сулеймана, Роксолани, вірші Мухіббі). Наведемо уривок листа Роксолани до Сулеймана: «Впав мені морок на очі...Коли ж спам'яталася, то подумала собі: хто ж мене топче ногами, хто мене знищує? Ви мене завжди ганьбили й нищили! Дасть бог, поговоримо про це, коли будемо разом...»

[322: 271]. Також для більш повного зображення турецької культури автор використовує турецький фольклор:

На гілці дві черешні,
Одна червона, друга недоспіла,
Я насолодився вже смаглявкою,
Та ніяк не міг ще обняти білолицької [322: 120].

Широко репрезентується у тексті й український фольклор:
Ой повій, вітроньку, да з-під ночі,
Да розкуй мої да руки-ніженьки,
Ой повій, вітроньку, да з-під ночі,
Да на мої ж да на карії очі... [322: 8].

Зазначені інтертекстуальні елементи дають можливість біографічному автору глибше розкрити історичні реалії XVI ст.

Мовознавець Ю.Н. Земська наголошує, що із «поняттєвого ланцюга «автор», «образ автора», «персонаж» тільки перший термін включає мовну особистість, а інші її тільки імітують». Але автор біографічний не може мати образу автора, оскільки є творцем цього образу: «Справжній автор (мається на увазі біографічний) не може стати образом, бо він є творцем будь-якого образу, всього образного в творі» [99: 120]. Е. Константиновська підкреслює, що автор біографічний і автор художній існують в різних світах: один – в реальному, а інший – в художньому [126: 20].

2.4.2. Художній автор.

Художній автор визначається як «вторинний» «концепований», «імпліцитний» автор. Крім біографічного, у структурі визначення авторського «я» увага дослідників прикута до автора художнього. М. Бахтін досліджуючи вторинного автора використав латинську богословську термінологію: «вторинний автор — *natura creata quae creat* (природа створена, яка творить, тобто не творець, а створений ним свій образ.), а «образ автора», визначає, як «*contradictio in adjecto*; будь-який образ – те що завжди створене, а не те що створює» [25: 245]. «Концепований» автор, за Б.Корманом, – це «автор, як деякий погляд на дійсність, вираження якого є весь твір» [129 : 234]. То ж художній, або вторинний автор – це створений реальною особистістю, «біографічним» (або «первинним») автором образ, який наділений світоглядною позицією.

Основою світоглядної позиції образу автора роману «Роксолана» є зображення унікальної сильної особистості української дівчини, яка потрапила у вороже їй середовище, постійно борючись за право на існування, з наложниці перетворилася на дружину султана і правила країною, тому автор впродовж усього роману співпереживає за долю героїні. Оскільки її основними ворогами є турки, то їхній побут і їх самих автор зображує в негативному світлі, використовуючи для цього стилістично забарвлену лексику з негативною конотацією. Негативна конотація створюється за допомогою таких лексем: покидища, смітники, собаче стерво, сморід, гній, багниська, болото, кишки, вим'я, тельбухи, сеча («...цілі покидища, смітники, затонулі гнилі дошки, зужитість, собаче стерво, шматки дерева, обсипані черепашками, сморід. Край дороги розтоптана земля, багниська, баюри, болото, гній, затоплені згнилі човни. А затока звалася Золотий Ріг» [232: 36]; «Варені в казанах кишки, вим'я, тельбухи, серця баранячі й волячі, жирні кебаби, якісь овочі, що з них стікав жир, видно було по шиях, як жадібно ковтають величезні шматки» [232: 36]). Також у тексті трапляються вульгаризми: покидьки, самці, тварюки, пси («... у повітрі висів сморід сечі, покидьків, смоли, диму, часнику, риби» [232: 36]; «Чоловіки мурчали, як коти, хтивість біла з їхніх розледачених постатей – о прокляті самці, тварюки, пси!» [232: 37]; «Спитати б їх, скільки злочинів, грабувань, убивств на їхньому сумлінні?» [232: 38]).

Образ автора в романі П. Бак виражає таку світоглядну позицію: зображення унікальної сильної особистості китайської дівчини, яка з наложниці стала імператрицею і все життя боролася за свій народ. П.Бак настільки злилася з китайським народом і культурою, що вважала себе частиною цього народу, вболівала за китайські цінності й ідеали, і засуджувала загарбницькі плани своїх реальних співвітчизників (американців, англійців). Порівняно з П. Загребельним, образ автора П.Бак більш нейтральний, але все одно в романі використана негативно забарвлена лексика стосовно іноземців: *angry foreigners, barbarians, arrogant and honoring*

westernmen, enemies, foreign devils (“As if the angry foreigners were not woe enough...” [323: 349]; “ ... while he counted how many foreign devils were gone” [323: 349]; “The Empress was beside herself, for when their citizens were killed, the foreign envoys became arrogant...” [323: 334]; “The foreigners, barbarians that they were, had looted its treasure, they had set fire to the carved and paneled walls and screens [323: 139]; “Then the Western men, arrogant and honoring no one, set up a new government...[323: 125]; “ ...that the nation should be shaped to new times and have ships and guns and railroads and learn even from their enemies, the Western men...”[323: 328]).

2.4.3. Автор як форма вираження.

Автор як форма вираження – це оповідач, наратор, маска, дійова особа тощо. Авторська позиція завжди багатша за позицію оповідача. Навіть найближчий автору суб’єкт мовлення один повністю не може виразити позицію автора [129: 239] Автор може зробити оповідачем кого завгодно, у тому числі і самого себе. Але в композиції словесного твору навіть самий близький образу автора образ оповідача все ще залишається образом оповідача. Їх потрібно завжди чітко розрізняти. Зокрема, «я» в оповіданні – завжди «я» оповідача, а не автора [47: 127].

Ведучи мову про співвідношення «образ автора – образ оповідача», В.В. Одинцов виділяє за цією ознакою чотири головні типи:

1) образ оповідача відсутній. У тексті представлено так звану «авторську розповідь» від 3-ї особи, яку називають нерідко «об’єктивною», хоча об’єктивність авторської розповіді завжди в тій чи іншій мірі відносна;

2) оповідач позначений за допомогою 1-ї особи займенника та форм 1-ї особи дієслова, але стилістично, за допомогою характерологічних мовних засобів не виділяється. У цьому випадку образ оповідача зближується з образом автора;

3) оповідач не позначений за допомогою 1-ї особи займенника та форм 1-ї особи дієслова, але виділяється стилістично, за допомогою просторічно-діалектних чи, навпаки, «книжних» мовних засобів;

4) оповідач позначений за допомогою 1-ї особи займенника та форм 1-ї особи дієслова та за допомогою характерологічних мовних засобів. Це

найбільш рельєфний та повний спосіб вираження образу оповідача, який, не виключає образу автора, завжди присутнього у творі [180: 187].

Стосовно аналізу вищезазначених романів, слід вказати, що оповідачем є автор, тому що оповідь здійснюється від імені третьої особи, переважає займенник вона: «She did not like foreign objects, for she said they disturbed the calm need ful for painting» («Імператриця») [323: 24]. «Мала вона в собі щось вабливе – чи то в неземному сяєві золото-червоних кіс, чи то в зграбному тілі...» («Роксолана») [322: 35]. Але в П. Загребельного простежується чергування авторської розповіді та оповідача (розповідь ведеться від першої особи): «П'ятнадцять років (я – прим. А. Ш.) оддала своїм дітям, а чого досягла, чого добилася для них? Страх і непевність супроводжували народження кожного з них, страх і непевність і далі нависали над ними. Поки над Роксоланиними синами вивищувався їхній старший брат... Мустафа, Роксолана не могла мати спокою» [322: 361]. У наведеному уривку оповідачем від імені першої особи виступає Роксолана, а далі знову йде авторська розповідь.

Варто зазначити, що в структурі романів чергується авторське мовлення та діалого-монологічне мовлення персонажів. У романі П. Бак «Імператриця» переважає саме діалогічне мовлення:

«What – mykinsman?» she exclaimed. «I would as soon say that I myself could play the fool!»

«Venerable», Li Lien-ying muttered, grinning hideously, «I swear that it is true» [323: 328].

Матеріал дослідження показав, що досить рідко трапляються монологи та внутрішні монологи. Так у романі П. Загребельного «Роксолана» монологи та внутрішні монологи є досить поширені: «А Хуррем не відчувала ні болю, ні страху... й благала когось: «Пустіть мене в дощі та в сніги! Ой пустіть мене назад, хай миють дощі й засипають сніги!» [322: 177]. Це обумовлено прагненням автора заглибитись у психологію особистості персонажа.

Отже, цілісний мовознавчий аналіз художнього тексту неможливий без аналізу мовної особистості автора, яку слід досліджувати на трьох рівнях: автор біографічний, автор художній та автор як форма вираження.

У результаті зіставлення біографій реальних особистостей авторів з'ясовано, що Перл Бак як «біографічний» автор роману «Імператриця» за основу роману взяла біографічні моменти свого життя, а П.Загребельний, на відміну від П.Бак, звертається до подій далекого минулого, тому вводить у структуру роману інтертекстуальні елементи: уривки з текстів тогочасних турецьких письменників, поетів і діячів, турецький та український фольклор. Варто наголосити, що П.Загребельний та П.Бак є творцями образу автора, а не самим образом письменників.

Аналізуючи особливості художнього автора, було виявлено, що П.Загребельний, викладаючи основну світоглядну позицію образу автора, використовує для цього стилістично забарвлену лексику з негативною конотацією та навіть вульгаризми. Порівняно з П. Загребельним, образ автора П.Бак більш нейтральний, але все одно в романі використана негативно забарвлена лексика стосовно іноземців.

Щодо форми вираження авторської позиції можна зазначити, що в обох романах оповідь здійснюється від імені третьої особи, переважає займенник «вона», тому оповідачем є автор, але в «Роксолані» простежується поєднання авторської розповіді та оповідача.

Для розкриття мовної особистості автора показовою є світоглядна позиція образу автора. Письменники через негативно забарвлену лексику показують ціннісно-оцінювальні орієнтири, відповідно до яких ведучу роль для П.Загребельного займає власний український менталітет, а для П. Бак нерідний, китайський, бо Китай для неї став справжньою Батьківщиною.

Висновки до розділу 2

Аналіз матеріалу дослідження надав можливість дійти таких висновків.

Індивідуальний лексикон персонажа є штучним утворенням автора художнього тексту, при цьому лексикон персонажа відіграє допоміжну роль у відтворенні особливостей тієї чи іншої мовної особистості: це словник мовних одиниць, відомих мовцю, який характеризує його як певну МО. Індивідуальний лексикон персонажа слугує демонстративною формою

презентації індивідуального образу світу, тобто моделлю образу світу суб'єкта, що створюється уявою автора тексту.

Показники індивідуального лексикону персонажа, що вважаються дистинктивними характеристиками МО, є закритість списку лексичних одиниць (на відміну від відкритої системи індивідуального лексикону реальної МО), статичність системи (у порівнянні з динамічністю індивідуального природного лексикону). Співвідношення між словами як одиницями індивідуального лексикону відкриває шлях до визначення співвідношення елементів концептуальної системи індивіда. Одним із таких показників є перелік номінацій цінностей персонажів Роксолани та Цисі. Для обох героїнь найбільш суттєвими є такі поняття, як: *знання, надія, діти, свобода, велич (тріумф), мистецтво (живопис для Імператриці і спів для дружини султана)*. Відмінності в пріоритетах цінностей виражені в таких прикладах: для Роксолани це віра, рідна земля, щастя, порятунок. Для Цисі – світ, тріумф, обов'язок, нація.

Граматичні особливості комунікативної поведінки персонажа (морфологічна та синтаксична структура його висловлювань) є одним із найважливіших показників його МО.

На морфологічному рівні при дослідженні індивідуального лексикону персонажів Цисі та Роксолани виявлено перевагу іменників і дієслів, але наступні морфологічні одиниці не належить до числа специфічних ознак індивідуального лексикону, оскільки таке співвідношення є однією з мовних універсалій.

Переважне застосування прямих імперативних форм у комунікативних актах героїнь пов'язане (наказ, заборона) з тим, що саме імперативні форми характерні для статусно-маркованих мовленнєвих актів і позначають у висловленнях адресантів, вищу ситуативно-статусну позицію у суспільстві (співвідносяться з проблемами правління, взаємовідносин з представниками двору).

Дослідження номінації як мотиваційно-прагматичного засобу характеристики персонажа художнього твору розділено на три етапами:

- 1) авторське номінування;

- 2) номінування співрозмовника (інших персонажів);
- 3) самономінації персонажа.

При дослідженні *авторського номінування* було виявлено такі когнітивні ланцюги номінацій автора П. Бак: Orchid → Yehonala → Tzu Hsi → The Empress Mother → The Empress → Old Buddha, розвиток починається з дитячого ім'я Orchid і закінчується прізвиськом Old Buddha, що вже говорить про певні досягнення особистості та є підсумком життєвого шляху. Номінація Old Buddha входить до китайської національної персоносфери (немає ніякого відношення до американської персоносфери), що говорить про значний вплив китайської лінгвокультури на свідомість американки П.Бак.

П. Загребельний подає онтогенез особистості таким чином: Королівна → Настя Лісовська → Хуррем (Рушен) → Хасекі Хуррем Султан → Роксолана, від представниці українського менталітету Насті Лісовської до Хасекі Хуррем Султан, яка вже репрезентує турецьку культуру та персоносферу турецької свідомості. Номінація «Роксолана» входить до національної персоносфери як української, так і турецької лінгвокультури, що вказує на значний вплив і турецької лінгвокультури на українця П.Загребельного.

Номінації співрозмовника, детермінуючі соціальний статус персонажа, невід'ємною складовою для підкреслення високого соціального статусу особистості є гоноративи-титули, гоноративи поваги та гоноративи влади, найбільш поширеною є підгрупа гоноративи-титули для обох персонажів. Найуживанішою для Цисі є номінація «*The Empress Mother*», що визначає як високий соціальний стан, так і високий ступінь поваги підданих, для героїні Роксолани - «Ваша Величність», що свідчить про високий ступінь поваги, але не визначає соціальний статус, лексеми визначення соціального статусу не такі частотні.

Кількісний склад пейоративної лексики, що характеризує персонажів, переважає у Роксолани – 1,95%, Цисі – 0,24%. Щодо частотності вживання досліджуваних одиниць найпоширенішою для Роксолани є лексема «рабиня», навіть у статусі «султанші» статус «бранки» її не покидає. Для Цисі «female

tiger» (тигриця), що свідчить про лютий характер імператриці та жах, який наводить ця тварина на представників китайської лінгвокультури.

Позитивна конотативна оцінка найбільш чітко актуалізуються при аналізі семантико-функціональних особливостей звертань, які використовуються здебільшого на інтимній дистанції спілкування. Імена приватного коду є нестандартними звертаннями (афектонімами), що стилістично марковані, емоційно забарвлені, заряджені експресією. Стереотипність емоційних вокативів даного типу відбивається у використанні абстрактних іменників (My love, о моя єдина любов), назв органів (myheartandliver), лексики-характеристики коханої людини за внутрішніми та зовнішніми якостями («Мила моя, станеш свічею, я, твій милий, - метеликом»).

Номінація співрозмовника, детермінуючи його лінгвокультурологічний типаж є виразником національного характеру і цінностей, прийнятих у тій чи іншій лінгвокультурі. Аналіз номінацій, які відповідають орієнтирам мовної поведінки представників нації, продемонстрував значні відмінності як в їх кількісних показниках (21,7% в мові представників китайської лінгвокультури і 17,8% у висловлюваннях представників турецької лінгвокультури), так і компонентному складі їх лінгвокультурологічної спрямованості.

Так, для китайської культури типовим стає звернення до теологічного лексикону (Goddess of Mercy, Old Budha), зоологічної лексики містичних тварин - національних символів (She-dragon, Lady Phoenix), символічної квіткові лексики (Orchid). Типовим для представників турецької культури в спілкуванні з іноземкою є звернення до її національності (русинка, українка, середньовічно латинське Roxolana), звертання обмежені лінгвокультурою, які характеризують, як зовнішні, так і внутрішні риси особистості: Хуррем (усміхнена); Рушен (саялива); Ельмаз (діамант), Махвеш (місяцелика), Кеклік (куріпка), Гюнеш (сонце).

Номінація співрозмовника за його родинними зв'язками з мовцем – одна з найважливіших статусно-рольових функцій процесу комунікації. Як

показують результати дисертаційного дослідження, кількісний склад термінів сімейної спорідненості персонажу Роксолана становить 25, 9%, Цисі – 15,7%. Найбільш численною для обох персонажів у даній тематичній групі є лексема «мати».

Самономінації персонажа за соціальним станом здійснюються за допомогою деприціативної лексики, що говорить про досить критичне ставлення до власної особистості, згідно з кількісними показниками встановлено, що персонажі говорять про себе вкрай рідко. У даному випадку використання деприціативів не вказує на занижену самооцінку, з позиції персонажа Роксолана – уміння пристосуватися до мовної ситуації, показати перевагу співрозмовника над собою, та певний вплив статусу «рабині», в якому вона тривалий час жила, з позиції Цисі – уміння сприймати свої недоліки, здатність до самокритики.

Показники образно-перцептивного компонента репрезентації персонажа, який включає лексеми, що характеризують його зовнішні і внутрішні риси з оцінною складовою є невід'ємним показником МО героїв. При описі двох персонажів багато складових образу першої пані держави є загальними: зовнішність (*handsome*, юна красуня, *soyoung*, молода); голос (*prettyvoice*, *voice (magic, deep, soft, gentle)*, *shy sweet voice* загадково-незбагнений голос, прекрасний голос); душевний стан (найнещасніша, *unhappy*, *strangely lonely*, *lonely*, покірна, *obedient*); статус (всемогутня, могутня жінка, вища за всіх, вельможна, *mindful of her dignity powerful, relentless will*); характер (*resolute*, *furious*, ненависна, зла, милостива, *generous*).

Специфічними лексемами із значенням оцінки при описі героїнь стають такі: для Роксолани - уярмлена, понижена, пригнічена, свята, безрідна, незнана, маленька українка, ненависна, зла, підступна, невірна, несамовита, потоптана, знищена, змучена, жовта тигриця, чиста душа. Для Цисі – *gentle*, *mild-mannered the greatest of all artists*, *cruel*, *very proud*, *solitary*, *wild*, *angry*.

Дослідження впливу лінгвокультури мовної особистості автора художнього твору на мовленнєві характеристики тексту допомогло об'єднати

емоційні та формально-мовленнєві характеристики тексту, що, у свою чергу, надало можливість різнорівнево та різносторонньо дослідити лінгвістичні особливості тексту. Досліджені три аспекти авторського впливу: автор як реальна особа (біографічний, первинний), художній автор (вторинний), автор як форма вираження (оповідач, наратор). Саморозкриття мовної особистості автора є показовим для висвітлення його світоглядної позиції. Серед ціннісно-оцінювальних орієнтирів, ведучу роль для П.Загребельного посідає власний український менталітет, а для П. Бак нерідний, китайський, бо Китай для письменниці став справжньою Батьківщиною.

Стосовно особистості автора біографічного слід зазначити, що П. Бак була свідком історичних подій та соціально-економічного стану Китаю, які описані в романі «Імператриця», П.Загребельного ми не можемо розглядати з позиції автора біографічного, бо він жив в іншій історичній епосі, а матеріалом для написання роману послужили історичні документи та фольклорні легенди. Для розкриття мовної особистості автора показовою є світоглядна позиція образу автора. Письменники через негативно забарвлену лексику фіксують ціннісно-оцінювальні орієнтири, відповідно до яких ведучу роль для П.Загребельного посідає власний український менталітет, а для П. Бак - нерідний, китайський.

В аналізованих творах відчувається суттєвий вплив української лінгвокультури на турецьку, а саме в романі П.Загребельного «Роксолана», і майже відсутній вплив англійської лінгвокультури на китайську. Це обумовлено білінгвізмом авторки роману «Імператриця».

РОЗДІЛ 3 ВІДОБРАЖЕННЯ КАРТИНИ СВІТУ ПЕРСОНАЖА В ТЕКСТІ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

3.1. Чинники формування картини світу в китайській та турецькій культурах

Вивчаючи феномен мовної картини світу, важливо розуміти як людина сприймає та пізнає навколишній світ, своє оточення. Отримуючи кожного дня значну кількість інформації, особливо в наш час, здійснюючи її аналіз і синтез, особистість ніби перепускає інформацію через себе, показуючи своє бачення, виражаючи своє ставлення до існуючого середовища, поступово, як художник вимальовує картину, використовуючи близьку їй по духу палітру фарб, таким чином і створюється своя власна картина світу. Ця картина інколи може бути дуже далекою від реальності, але так особистість сприймає світ, по-своєму реагуючи на предмети та події, які її оточують, тому взаємодія процесів мислення та мови визначає функціонально-когнітивну домінанту лінгвістичних досліджень. Насамперед, досить складно говорити тільки про один процес мислення у формуванні картини світу, бо тут беруть участь усі процеси психічної діяльності людини, за допомогою яких витворюється цілісний образ світу. Особистість відчуває світ, споглядає, відображає, бо є динамічною істотою. Вона виконує фізичні, інтелектуальні та мовленнєві дії, їй притаманні різні стани. Таке пізнання світу викликає певний образ, тобто образ світу – світобачення. Особистість є представником певної нації, тому доцільно вести мову про національну мовну картину світу. На думку І. Чернишенко, національна мовна картина світу – «це зафіксоване в лексиці відповідної мови специфічне бачення (тобто логічне осмислення, відчування й оцінювання) реального світу й усього, що привноситься в нього людською свідомістю» [262: 158]. Дослідниця наголошує на тому, що кількість національних мовних картин світу залежить від кількості мов, «...кожна з яких відображає унікальний результат багатовікової роботи колективної

етнічної свідомості над осмисленням і категоризацією буття людини» [262: 158].

Вивченням проблеми мовної картини світу різних національностей займалися американські етнолінгвісти Е. Сепір [214], Ф. Боас [32], Б. Уорф [244]. Мовознавець Ф. Боас наголошував, що саме «особливості мови очевидним чином відбиваються в поглядах і звичаях народів» [32: 99]. Цієї думки дотримувались Е. Сепір та Б. Уорф, які сформулювали згодом гіпотезу лінгвістичної відносності. Наскрізною ідеєю цієї гіпотези було те, що люди, які говорять різними мовами і належать до різних культур, по-різному сприймають світ: «Ми розчленовуємо природу в напрямку, що підказаний нашою мовою. Ми виділяємо у світі явищ ті чи інші категорії і типи зовсім не тому, що вони самоочевидні, навпаки, світ постає перед нами як калейдоскопічний потік вражень, який повинен бути організований нашою свідомістю, а це значить в основному нашою мовною системою, що зберігається в нашій свідомості» [244: 175].

Основний акцент у цій теорії ставився на мову, вона визначає тип мислення, спосіб пізнання навколишнього світу, який залежить від мови, на якій здійснюється мислення. Саме такі твердження викликали дискусії у мовознавчих колах. Ця гіпотеза досить неоднозначна, бо не зрозуміло, що на що впливає, специфіка сприйняття та усвідомлення світу на поведінку чи навпаки, що є первинним, але і відповісти на ці запитання досить складно, бо ці явища взаємопов'язані. Проте ця гіпотеза має право на існування, бо висвітлює причини мовного та етнічного розмаїття. Заглибившись у вивчення проблеми більш ґрунтовно Б. Уорф, заявляє: «Ми стикаємося, таким чином, з новим принципом відносності, який свідчить, що подібні фізичні явища дозволяють створити подібну картину всесвіту лише при схожості або, принаймні, при співвідносності мовних систем» [244: 175]. На думку Б. Уорфа, наші знання про картину світу формуються щодо нашої мовної картини світу.

Сьогодні щодо вивчення мовної картини світу маємо значний фактичний матеріал (дослідження Е. Сепіра, Б. Уорфа, А. Вежбицької,

Ж. Соколовської, Н. Сукаленка, І. Чернишенко, Ю. Апресяна та ін.). Зокрема Ю.Апресян, вивчаючи наївну картину світу, звертає увагу на різні реакції представників різних національностей на один і той же колір [1: 351], зосереджуючи увагу на культурному факторі впливу, Г. Гачев в основі національної картини світу виділяє саме природний чинник [60: 47]. Але вивчення мовних моделей не вичерпується лише окремими дослідженнями мовних картин світу, воно вимагає типологічного зіставлення національних мовних картин та виділення спільних і відмінних рис. Серед них можна виділити основні та другорядні. І. Чернишенко виділяє два фактори: зовнішній світ і свідомість [262: 160]. На наш погляд, доцільно виділити три найголовніших фактора або причини мовних відмінностей: пізнання, природа, культура.

Дослідник О.О. Корнілов зазначає, що пізнати й зрозуміти національну мовну картину світу чужої мови з позиції власної мовної свідомості, тобто ніби збоку, накладаючи постійно фрагменти чужої національної мовної картини світу на фрагменти національної мовної картини світу своєї мови, практично неможливо. Пізнання невідомого буде підмінюватися пошуком еквівалентів (зазвичай уявних) у власній мовній картині світу. Розуміння і аналіз іншомовної національної мовної картини світу може відбуватися тільки через етап свідомого відсторонення, свідомого перетворення своєї свідомості в *tabula rasa* [128: 142]. Тобто, щоб пізнати чужу національну мовну картину світу потрібно опинитися на місці носія іноземної мови, тобто через лексику зрозуміти, національний менталітет, систему цінностей, логіку, характер. Також існує ряд факторів, які впливають на становлення цього явища. Насправді, перелік їх безкінечний, але існує три основні причини відмінностей: пізнання, природа, культура. Більш детально розглянемо ці фактори.

Для МКС важливий такий чинник, як пізнання. Способи усвідомлення та пізнання світу не однакові для різних людей і різних народів. На одну і ту ж річ, дві особистості, а тим паче, два різних народи, можуть дивитися по-різному. Причиною цього будуть відмінності пізнавальної діяльності,

особливості мовних уявлень та мовної свідомості, як окремої особистості, так і різних народів. В. Гумбольдт цей процес визначав, як «різні способи бачення предметів», пояснюючи вплив пізнання на мовні відмінності та концептосферу [4: 156]. Так, про «різні способи бачення предметів» свідчить і діалог між Скендером-челебія, Ібрагімом та Гріті (роман П. Загребельного «Роксолана») щодо значення золота в житті людини:

- Навіть одна акча вибита з дрібного злodyжки, може скласти підвалину багатства цілої держави. Сто акча дають аспру, сто аспр дають дукат, сто дукатів – це вже маєток, тисяча дукатів – багатство, мільйон – всемогутність.

- Чому я повинен збирати ці акча для всієї держави! – вигукував Ібрагім, гидливо витираючи руки. – Я не призначений для такої справи!

- А яке призначення вище за збирання багатства? – питав Скендер-челебія.

- Збирання мудрості, ось!

- Хіба мудрість – це не багатство? Мудрість – то тільки ступінь перед багатством справжнім, перед достатком життєвим, перед золотом.

- Золото? Я маю його вже задосить! – зневажливо кривиться Ібрагім...

- ...Золото - найвища святість в цьому світі.

- Ти чув? – обурено сплескував руками Ібрагім, звертаючись до Гріті. –

Коли б я видав дефтердара імамам, вони б звеліли юрмі побити його камінням...

- Кожен вибирає собі святість, де може і як може, - спробував помирити їх Гріті. – Але я купець і вірю лише в золото. Бо в що ж вірити в цьому ошалілому світі? [322: 289].

Скендер-челебія був турком, тому для нього багатство духовне не існувало без багатства матеріального, Ібрагім – турок, з грецьким корінням, яке мало на нього значний вплив, бо він тяжів до духовного збагачення, був великим поціновувачем мистецтва, але хитрив, адже оточував себе тільки найкращим, прагнув влади, був одним з найбагатших людей в Османській імперії, про статки якого складали легенди, тобто золотом він справді не нехтував. Гріті ж венеціанець, а основним джерелом прибутків для цього народу в ті часи була торгівля, тому він відкрито заявляє у свою віру в золото,

але перед цим зазначає, що у кожного своя святість, займаючи нейтральну позицію. Така позиція «нейтралітету» чітко характеризує цей народ навіть у політичних переконаннях, оскільки вони підтримували на той час дві протилежні сили: султана та Папу Римського. Цей приклад є підтвердженням гіпотези Е. Сепіра та Б. Уорфа про лінгвістичну відносність, особливості мови і культури кожного народу відбиваються і на його поглядах, бо ці персонажі говорять різними мовами і належать до різних культур, тобто і по-різному сприймають світ.

Яскравим прикладом «різних способів бачення предметів» є діалог між імператрицею Цисі та її підданим Жун Лу (роман П. Бак «Імператриця»), на думку жінки, їй усі винні, тому вона не вважає необхідним платити за працю простим людям – такий спосіб пізнання світу егоїстичний, особистість сконцентрована тільки на собі, Жун Лу пізнає світ більш раціонально, враховуючи політичну ситуацію в країні. «You know there is no money in the treasury for a pleasure palace in these times. The people are already too much taxed. Yet new taxes must be levied on every province if this palace is to be raised.» She shrugged again. «It need not be money. It can be stone and wood and rock and jade and artisans. These are everywhere». «Men must be paid,» he said. «They need not be,» she answered carelessly. «The First Emperor did not pay the peasants who built the Great Wall. When they died he put their bones among the bricks and there was no need even for burial money». «In those days,» he said in the same grave voice, «the dynasty was strong. The people dared not rebel» [323: 259]. Ці дві особистості належать до однієї нації, до одного маньчжурського клану, займаються спільною справою, управлінням державою, родичі між собою, їх навіть пов'язує кохання, але пізнають світ по-різному, бо на психологічні аспекти процесу пізнання впливає маса факторів, які впливають на особистість все її життя і у кожної людини вони свої. Тому дослідження процесу пізнання картини світу в рамках однієї нації не переходячи на особистості є досить узагальненим.

Природа – це основний фактор, який впливає на формування МКС людини. Це зовнішні умови існування людей такі, як: географічне

положення, природно-кліматичні умови, особливості рельєфу, характерна флора і фауна для цієї місцевості. Природний ресурс МКС визначає фізіологію, психологію, також конотативність, символіку кольорів, просторову семантику тощо. Народ номінує тварин, місцевість, рослини, які йому відомі, той стан природи, який він відчуває. Природні умови викликають у свідомості людини навіть такі асоціації, які пов'язані зі сприйняттям кольору. З тим чи іншим кольором асоціюється конкретний природний об'єкт. У різних мовних культурах закріплені власні асоціації, пов'язані з колірними позначеннями, які і збігаються в чомусь, але і в чомусь відрізняються один від одного [15: 351]. Так, наприклад, жовтий колір в Піднебесній асоціюється зі смертю, бо жовтий – це колір специфічний для китайського ґрунту, землі, тому словосполучення «жовта земля» - є синонімом могили, «Жовті Джерела» - назва підземного царства мертвих, а «відійти до Жовтих Джерел» - це поетична метафора смерті людини [46: 78]: «Otherwise I would put her in the second class of P'in, for it is not fitting to put her with the first class with he cousin and the sister of my daughter-in-law, who has passed to the Yellow Springs» [323: 7]. Що стосується флори, то вона також має значний вплив на утворення концептів. Для клімату Туреччини більш притаманною є квітка троянди, для клімату Китаю – орхідея. Це обумовило появу таких номінацій: Гулюбахар – «весняна троянда» (перша дружина Сулеймана Величного або її ще називали Махідеван), Orchid (дитяче ім'я останньої китайської імператриці Цисі). Фауна також знаходить своє відображення у повсякденному житті китайців. Китай є місцем існування рідкісного уссурійського тигра, який завжди наводив жах та викликав повагу у місцевих жителів, так же, як і майбутня імператриця: «Look at her great eyes! She has a fierce heart, this one» – The woman grimaced. «A tiger heart, she agreed» [323: 10]. У турків із тваринним світом асоціюються інші картини. Географічне розташування Османської імперії наближене до азійських пустель, де водяться верблюди, тому в тексті поява порівняння чоловіків із

верблюдами є логічною: «Їли ненаситно, навстоячки, на ходу, як коні чи верблюди...» [322: 87].

Природні умови існування людини стають тим домінуючим чинником, який формує асоціативні уявлення у свідомості та мові індивіда, детермінуючи мовну картину світу та провокуючи зміну картини залежно від умов пристосування.

Визначальним чинником становлення МКС особистості є культура. Культура – це набуті знання, досвід у процесі соціально-історичного розвитку нації, духовної діяльності, це естетичні та моральні цінності, норми, які проявляються в різних мовних і концептуальних уявленнях. Свій погляд щодо визначення терміну культура пропонує дослідник В.М. Манакін: «Культура – це те, що людина не отримала від світу природи, а привнесла, зробила, створила сама» [164: 51]. Яскравим прикладом культурної сфери є різноманітна символіка. Так, у Китаї символ птаха-фенікса або «червоного птаха» є священним сонячним символом і в жіночій іпостасі фенікс означає красу, ніжність почуттів і світ «інь», жіночу сутність [254: 78]: «What, what, my lady Phoenix?» he inquired when he came to her door» [323: 32]. Кольорова символіка також є чинником культури. Зелений колір в Османській імперії був кольором Османської династії, символом влади, а в Китаї жовтий колір знаменував не тільки смерть, але й уважався імператорським.

Важливими складовими кожної культури є обряди, звичаї, традиції. П.Загребельний зосереджує увагу на ключових поняттях османської культури, передаючи їх через ряд концептів: «намаз» - п'ятиразова щоденна обов'язкова молитва мусульман, один із стовпів ісламу, «ніках» - мусульманський релігійний обряд одруження, «суннет» - мусульманський обряд обрізання хлопчиків. У зв'язку з тим, що не останнім джерелом збагачення для османської імперії була війна, тому існував обряд «девшірме» або «податок крові» [201: 8]. Османи збирали в підкорених християнських країнах, маленьких хлопчиків забирали в Стамбул, де віддавали у школи аджемів, які готували майбутніх яничарів: «Малим хлопчиком узято його в девшірме, віддано в аджеми – яничарські учні, там він окрім військової

справи, обрав для себе вивчення архітектури...» [322: 84]. Китайці шануючи своїх предків влаштовують Свято весни, на якому здійснюють обряд жертвоприношення і молячись благають свої предків про краще майбутнє [198]: «At the Spring Fest of the Dead, in this moon year, the Emperor, sorely troubled and afraid, announced that he would worship at the Supreme Temple of Imperial Ancestors» [323: 93].

Національні обряди, ритуали, звичаї, фольклор, символіка – все це привносить нові мотиви та створює нові образи в уяві кожної нації. Особливості культурної сфери позначаються на мові.

Отже, кожний народ має свою мову, кожна мова має свою картину світу, кожна окрема особистість має також своє особливе світосприйняття. Існує безліч чинників, які впливають на масу варіацій та розбіжностей картин світу, серед них є три фундаментальні: природа, культура, пізнання. Дослідження процесу пізнання картини світу в рамках однієї нації не переходячи на особистості є досить узагальненим. Таким чином, природа, пізнання, культура – ці три явища відіграють визначальну роль у житті людини, допомагають усвідомити себе у світі, впливають на процеси концептуалізації та її мовного вираження, ці явища пов'язані між собою, та не завжди чітко розмежовані. Тексти романів Перл Бак «Імператриця» та Павла Загребельного «Роксолана» репрезентують китайську та турецьку картину світу через основні фактори (природа, культура, пізнання) і дають можливість глибоко пізнати менталітет цих народів.

3.2. Зіставлення лінгвокультурних особливостей китайської та турецької картин світу

Останні дослідження у галузях лінгвокультурології, лінгвоперсонології та етнолінгвістики прикуті до поняття «картина світу», яке належить до фундаментальних наукових термінів, і стосується всіх сфер буття людини, бо є результатом взаємодії особистості з навколишнім світом. Картина світу знаходить своє відтворення в естетичних поглядах та життєвих принципах,

мистецтві, поведінці, звичках, міміці, жестах, дрібницях. Поняття картини світу будується на основі уявлень особистості щодо оточуючого світу, тобто, якщо світ – це людина і її оточення у взаємодії, то картина світу – результат переробки інформації про людину та її оточення [15: 355].

Проблему картини світу та її мовне вираження вивчали багато лінгвістів: Ю. Апресян [15], Г. Брутян [37], Ю. Караулов [115], М. Кочерган [133], В. Морковкін [171], Ж. Соколовська [228], Н. Сукаленко [234], О.Кубрякова [143]. Мовна картина світу відтворюється на лексичному матеріалі кількох національних мов у дослідженнях Т. Виноградової [49], О.Селіванової [211], Л. Ставицької [229], І. Голубовської [68]. Мовознавець О.О. Селіванова, досліджуючи національно-мовну картину у роботі «Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд)» звертає увагу на те, що зазначена картина світу виконує функцію узагальнюючого конструкта, оскільки «відображає картини світу певних угруповань людей – носіїв однієї мови, об'єднаних територіально, а також за іншими ознаками та психічними властивостями (освітою, професією, статтю, ерудованістю, темпераментом, характером тощо)» [211: 19]. Дослідниці Т. Виноградова та Л. Салмана аналізують специфіку моделювання картин світу в різних національних культурах [49: 35-36]. А науковець Г. Гачев у монографії «Національні образи світу» вивчає киргизьку національну картину світу та здійснює компаративне дослідження болгарського та російського образів світу у культурологічному руслі [60: 59-173]. Більш продуктивним у сучасному мовознавстві є дослідження картини світу на основі рідної мови [15]. Л. Вайсгербер зазначав, що «рідна мова відтворює у своїх поняттях певну картину світу і передає її членам мовної спільноти» [42: 250]. Ідеї Л. Вайсгербера у зазначеному напрямку розвивали Ю. Апресян [15], А.Залізник [98] та ін.

І саме дослідження безеквівалентних слів в їх взаємозв'язку і в міжкультурній перспективі дає можливість уже сьогодні говорити про відтворення концептуальних фрагментів китайської та турецької картин світу. У творі «Імператриця» Перл Бак розкрила перед англomовними читачами

китайську культуру, менталітет для формування в уяві більш точної картини світу, але використала при цьому не китайську, а англійську мову. У такий спосіб і Павло Загребельний прагнув розкрити перед україномовними читачами турецьку картину світу засобами української мови. Тож дослідження картину світу буде здійснюватися засобами не рідної, а іноземної, чужої до обраної картини світу мови, а саме китайську картину світу через англійську лінгвокультуру та турецьку – через українську лінгвокультуру.

Опираючись на багаторічні ґрунтовні мовознавчі дослідження картини світу [81: 9], можемо виокремити дві складові цієї дефініції: мовна та концептуальна картини світу. Концептуальна картина світу – це система смислів, система понять про сукупність реалій довкілля, втілена у ці реалії через слова-концепти; мовна ж картина світу – це система мовних одиниць, що відображає об'єктивний стан довкілля та внутрішнього світу людини. Концептуальна картина світу – це концепти, які утворюють концептосферу, а мовна картина світу – постає у вигляді значень мовних знаків, які складають семантичний простір мови [81: 10]. Зважаючи на суперечність різних точок зору щодо проблеми співвідношення між концептуальною і мовною картинами світу, найчастіше визначають концептуальну картину світу більш ширшою, ніж мовна. Цієї думки дотримується авторський колектив монографії «Роль людського чинника в мові: Мова і картина світу». Дослідники вважають концептуальну модель світу більшою за мовну. Картина світу – це те, яким малює світ людина у своїй уяві, – феномен більш складний, ніж мовна картина світу, тобто та частина концептуального світу людини, що має «прив'язку» до мови й відтворена в мовних формах [216: 44]. Концептуальна картина світу знаходиться у процесі постійної варіації, на відміну від мовної, відбиваючи результати пізнавальної та соціальної діяльності, але окремі епізоди мовної картини світу ще довго зберігають уявлення людей про світобуття, адже процес пізнання не може проходити без

помилки, тому концептуальна картина світу постійно «перемальовується», а мовна ще довгий час зберігає сліди цих помилок [131: 34].

У романі «Роксолана» П. Загребельний зобразив турецьку картину світу за допомогою безеквівалентної лексики, а саме слів-реалій. Реалії найбільш точно передають індивідуальність турецької культури та етносу. Для більш чіткого уявлення про турецьку культуру автор використовує безеквівалентні одиниці у всіх основних та важливих на той час концептах буття турецького суспільства:

1) релігія («хафіз» - чоловік, який знає напам'ять Коран [322: 21]; «хадіс» - перекази про вислови та вчинки Мухаммеда [322: 136]; «ансар» - прибічник, послідовник пророка Мухаммеда [322: 136]; «Нух» - мусульманське ім'я Ноя [322: 181]; «фетва» - посилення голови мусульманської церкви [322: 183]; «азан» - молитва [322: 92]; «джамія» - велика (соборна) мечеть [322: 13]; «бюрак» - легендарний кінь, на якому пророк Мухаммед здійснив подорож на небо [322: 180]), «Коран» – священна книга мусульман, «намаз» – канонічна молитва, один із п'яти стовпів ісламу, «шаріат» – релігійний закон, «сура» - розділ Корану, «Аллах» - Всевишній, Бог (у мусульман), «імам» - голова мусульманської громади, духовний керівник, людина, яка керує молитвою в мечеті.

Мусульманство в османів, як і в кожній країні, яка сповідує цю віру, становить основу світобачення. Характерною особливістю цієї релігії є те, що вона втручається в усі аспекти людського існування: сімейне, особисте, суспільне життя, політика, правові відносини, суд, культурний устрій. Османська Імперія була державою, яка поширювала іслам по всьому світу, відстоювала і захищала іслам від впливу сект [201: 10];

2) влада «садразам» - титул великого візира [322: 508]; «дефтердар» - збирач податків, чиновник, що відає фінансами [322: 17]; «диван» - вищий орган виконавчої, законодавчої влади в ряді ісламських держав, «тогра» - печать, в якій зашифровані ім'я султана та його титул [322: 53]; «кехаї» - сільські старости [322: 88]; «кадій» - мусульманський суддя [322: 48]; «дурбаші» - кати [322: 95]; «бей ефенді» - вельмишановний [322: 23]; «райя»

- феодально залежне сільське населення в Османській імперії [322: 62]; «сунна» - усні мусульманські перекази, що мають силу законів [322: 222]; «невбет» - щоденне биття в барабани на знак торжества незалежності [322: 81], «алаф-фураж» податок для султанських коней і тварин, «імдад-і-дихадіє» поміч для священної війни, «імдад-і-сеферіє» – поміч для потреб походу, «бедел-і-нюзюдль» – податок на постій, «казиаскер» - посада верховного судді по військових та релігійних справах, «бейлербей» - «бей над беями», найвищий ранг провінційного уряду, «тімар» – у Османській імперії земельне володіння, за рахунок доходу якого, його володар-сипахи повинен був виходити в похід [322: 208]. Релігія і влада існували майже нероздільними, бо управляли правами та свободами османів. Голова держави (султан, падишах) уважався спадкоємцем пророка, вище духовенство складало штат його радників, суд перебував повністю в руках духовних осіб. І кримінальне, і цивільне право ґрунтувалися на шаріаті [201: 67];

3) війна («фехт-наме» – посилення про перемогу [322: 95]; «чауш» - нижчий чин в армії [10: 49]; «сераскер» - головнокомандуючий [322: 62]; «девшірме» – «податок крові», який Османи збирали в підкорених християнських країнах, маленьких хлопчиків забирали в Стамбул, де віддавали в школи аджемів, які готували майбутніх яничарів [322: 84]; «сіпехсалар» - зброєносець [322: 93]; «булок» - великий військовий загін, військове з'єднання [322: 269]; «гулями» - сторожа [322: 96], «ятаган» є не тільки зброєю, а й коштовністю, характерною для Османської імперії. В ісламі є поняття Джихад, або священна війна для більшості людей має чітку асоціацію з озброєною боротьбою. Світ поділяється на дві частини – дар-ал-іслам (тобто область, де поширений іслам і де правлять мусульмани) і дар-ал-харб (область війни, де живуть іновірці), перша частина завжди повинна знаходитися у стані війни з другою частиною. Але існує декілька видів священної війни. Джихад серця – війна зі своїми недоліками і вадами; джихад мови полягає в побажанні благого і забороні негативного, джихад руки – покарання злочин, джихад меча – боротьба з невірними [201: 98];

4) наука і мистецтво («улем» - мусульманський вчений [322: 15]; «суфій» - вчений, послідовник однієї з мусульманських сект [10: 49]; «бейт» - двовірш [322: 49]; «Тасаввурат» – «Метафізика» Аристотеля в мусульманській обробці [322: 50]; «диван» - збірка віршів [322: 60]; «нукери» - послідовники, учні [322: 113]; «тахір» - історія, літопис, нарис [322: 170]; «тезкіре» - антологія [322: 487]; «ашик» - поет [322: 492]; «іштакаран» - історик, літописець [322: 494], «медресе» — мусульманський учбовий заклад, що виконує роль середньої школи і мусульманської духовної семінарії. Ісламські богослови вважають, що Коран заохочує розвиток науки і наукового знання, закликає людей замислитися про природні явища і вивчати їх. Мусульмани вважають наукову діяльність актом релігійного порядку, обов'язком мусульманської громади [106: 50]. В ісламі наука і навколишній світ нерозривно пов'язані. Цей зв'язок означає священний обов'язок осягнення наукових знань для мусульман, бо сам Коран розглядає навколишній світ і природу як знамення Аллаха [163: 51];

5) гарем («баб-ус-сааде» - брама блаженства у султанському палаці, так названо також султанський гарем [322: 48]; «чарчаф» - жіноче запинало для обличчя [322: 23]). Згідно із законами шаріату гарем – це «заборонене, священне місце». У мусульманстві вважається, що жінка створена задля чоловічої втіхи, тому її права пригнічуються, а обов'язки дещо відрізняються від чоловічих [163: 90];

6) їжа («бастурма» – шашлик з яловичини [322:18]; «чорба» - юшка [322:176], «кебаб» - загальне найменування популярних у країнах Близького Сходу страв зі смаженого м'яса, «шурпа» - густий темний м'ясний суп з обсмажених продуктів, національна страва багатьох народів Середньої Азії, Близького Сходу). Етика харчування також є релігійно обмеженою. Мусульмани не вживають свинину, кров, мертвечину, алкоголь. Усе м'ясо повинно бути від трав'яїдних тварин зарізаних в ім'я Аллаха. Дозволена їжа називається халяль [201: 210];

7) торгівля («уртак» - купець [322: 280]; «акча» - грошова одиниця [322:289]; «аспра» - сто акча [322: 289]; «дукат» - сто асар [322: 289]; «лут» -

міра ваги [322:32]; «чамліт» - коштовна тканина [322: 256]; «багатія» - тканина бавовняна [322: 256]; «мухаїр» - шовкова тканина [322: 256]). Значне місце у Корані належить торгівлі. На основі того, що «Аллах дозволив торгівлю», торговельний прибуток визначається як нормальне явище, виправдовується ризик у торгівлі і дотримання договірних зобов'язань. Водночас Коран виступає проти надмірного збагачення, пристрасі до наживи, марнотратства [106: 540];

8) смерть («табур» - велика труна, в якій переносять небіжчиків [322: 98]; «Мункар і Некір» - ангели смерті у мусульман [322: 238]; «мак тул» - убитий [322: 341]). Іслам проповідує віру в загробне життя. У релігії пророка Мухаммеда це поняття вважається настільки важливим, що посланці Аллаха в усі часи вважали навіть найменший відступ від віри в життя за труною відступництвом від Аллаха [322: 745].

Перл Бак, досліджуючи китайську картину світу, використала «ключові» концепти для даної культури. Китайці іменують свою країну Піднебесною. Їх картина світу є китаєцентричною, бо Піднебесна — термін філософії, під яким розуміється весь світ, тобто все, що є «під Небом». Якщо розглянути саме слово «Піднебесна», то у китайській мові воно складається з двох ієрогліфів – «Тянь» і «Ся». Перший у перекладі означає «день», «небо», а другий – перекладається як «низ» [14: 12]. Ось і виходить щось схоже на «Піднебесна». Китайці з давніх пір поклоняються небу і свято вірять, що тільки їхню країну воно оберігає. А інші люди неба не мають. У широкому розумінні цього слова мається на увазі безмежний (світ), а у вузькому розумінні – певний географічний обмежений простір (держава імператора). У Китаї «Піднебесна» є простором, у якому панує універсальна система китайських цінностей і порядку, котру очолює голова китайської правлячої династії – імператор. Схема Піднебесної має такий вигляд: у центрі – Імператор, за ним – придворні і регіональні чиновники. Після них – окультурені варвари («країни-данники»), за якими слідує «дикі варвари» сторін світу: східні, західні, південні, і північні [254: 12].

Досліджуючи китайську картину світу крізь призму англійської мови, помічаємо певні труднощі, бо в англійській мові не існує точного перекладу терміна «Піднебесна», а еквівалентом є тільки China. Існують деякі варіанти перекладу, але вони використовуються вкрай рідко, такі як “The Heavently Empire” або “The Celestial Empire”. Перл Бак, описуючи життя і діяльність китайської імператриці Цисі в аналізованому творі, неодноразово використовувала еквівалент China: “While some upheld and approved what she had decreed, others besough ther to heart he mands he could only sit down again and hear one after the other, this one declaring that a war would be the end of the dynasty, for China would certainly be defeated, in which case the Chinese would seize the throne” [323: 345]. Але все ж таки схема «Піднебесної» не порушується, бо Вище божество – Небо, а центральною фігурою є Імператор, і якщо він править в Піднебесній, то сам автоматично стає «Синоном неба». Тому авторка згадуючи у творі Імператора використовувала такі номінації: “Son of Heaven”, “Lord of Heaven”: “The Son of Heaven, then ruling, was angry and ordered the Englishman to go home”[323: 53]; “Ah,” she cried, “you are ill and no one told me, my Lord of Heaven!”[323: 45].

На китаєцентричність картини світу Піднебесної вказує ще й те, що палацовий комплекс, в якому панував «Син неба», до цих пір вважається одним із найбільших у світі і називається «Забороненим містом», доступ у який мали лише обрані особи, наближені до імператора, усі ж інші миттєво були страчені: «And the Chief Eunuch understood this, and he led her by the well known narrow ways to the imperial center of the Forbidden City» [323: 68].

Перл Бак використовує безеквівалентні одиниці в усіх основних та важливих на той час концептах буття китайського суспільства:

1) релігія: «Heaven» - вище божество, «Budha», «Goddess of Mercy», «Goddess of Mulberries», «Goddess of Silkworms», «River God», «God of Long Life», «Black Gods of Pestilence» - боги, які входять до китайської теологічної системи;

2) влада: «Son of Heaven» – імператор, «Haevently King» – імператор, «Lord of Ten Thousand Years» - імператор, «Dragon» – імператор, «Dragon

Throne» «Phoenix» – імператриця, «Forbidden City» – місто імператора з обмеженим доступом звичайних людей;

3) наука, мистецтво: Wang Wei, Ku K'ai- chih – відомі китайські художники, Dream of Red Chamber, Plum Flower in a Golden Vase, White Snake – відомі твори китайської літератури [46: 32];

4) мир: Chih – з кит. Мир [46: 45];

5) смерть: Yellow Springs – відійти на жовті води означає померти [46: 78].

Отже, поняття картини світу будується на основі уявлень особистості щодо оточуючого світу, тобто, якщо світ – це людина і її оточення у взаємодії, то картина світу – результат переробки інформації про людину та її оточення. Цей термін має дві складові: мовна та концептуальна картини світу. Концептуальна картина світу це концепти, які утворюють концептосферу, а мовна картина світу – постає у вигляді значень мовних знаків, які складають семантичний простір мови. Концептуальна картина світу є більш ширшою, бо в ній взаємодіють загальнолюдське, національне і особистісне. У результаті дослідження китайської та турецької картини світу крізь призму англійської та української лінгвокультур з'ясовано, що центральним концептом обох країн є релігія, бо в турецькій картині світу всі сфери людського буття такі, як війна, наука, мистецтво, торгівля, влада, їжа, гарем, смерть підкорюються шаріату, у китайській картині світу про це говорить навіть сама назва країни «Піднебесна», тобто вище Божество – це Небо. Можна стверджувати, що китайській світ є егоцентричним, бо китайці вважають, що знаходяться під небом, тобто ближче до бога, тому благословенні, також вони виділяють себе з поміж інших держав у своїй структурі Піднебесної розділяючи весь світ на окультурених варварів та диких варварів. Егоцентричні мотиви спостерігаються й у турецькій картині світу, опираючись на принцип Джихаду, Світ поділяється на дві частини – дар-ал-іслам (тобто область, де поширений іслам і де правлять мусульмани) і дар-ал-харб (область війни, де живуть іновірці).

Під час семантичного аналізу лексики романів Перл Бак «Імператриця» та Павла Загребельного «Роксолана» помітними стають «ключові» поняття

даних культур, які важко перекладаються на інші мови, тобто еквівалент перекладу існує, але не може відтворити вкладеного в це поняття значення повністю, або взагалі еквівалентів перекладу не існує, бо зазначений концепт є специфічним тільки для цієї мови. Перл Бак, розкриваючи китайський менталітет, використала слова-реалії, які входять до китайської структури Піднебесної. Павло Загребельний ж застосував значну кількість безеквівалентної лексики для номінації звичаїв, обрядів, предметів повсякденного буття, які фігурують у турецькій картині світу. При дослідженні окремої національної картини світу крізь мову іншої національності, у нашому випадку це вивчення турецької картини світу крізь призму української мови, та китайської - крізь англійську мову, з'ясовано, що основним джерелом інформації про дану культуру є безеквівалентні лексичні одиниці.

3.3. Лінгвокогнітивний рівень організації мовної особистості

Одиниці лінгвокогнітивного рівня – концепти, поняття – утворюють «картину світу» мовної особистості та відображають ціннісні орієнтири. Лінгвокогнітивний рівень охоплює інтелектуальну сферу особистості [101: 54].

Мовознавець О.С. Кубрякова в короткому словнику когнітивних термінів подає концептуалізацію як «понятійну класифікацію, одного із найважливіших процесів пізнавальної діяльності людини, який полягає в осмисленні інформації, яка надходить до неї, і веде до утворення концептів, концептуальних структур та всієї концептуальної системи в мозку (психіці) людини» [140: 93].

За концептосферою національної мови можна робити висновки про культуру етносу, його моральні закони, етичні традиції, психологію, ставлення до інших націй, духовні спрямування, ставлення до матеріальних

цінностей, інакше кажучи, про сутнісні компоненти загальнонаціонального світосприйняття і орієнтири комунікативної поведінки.

Доцільною буде точку зору Н.В. Уфимцевої про те, що «національно-культурні характеристики певних концептів (так званих культурних таксонів) міцно укорінилися у свідомості представників конкретних етносів, пов'язаних для кожного з них з інтуїтивними уявленнями про дійсність як на рівні буттєвої, так і на рівні рефлексії свідомості» [145: 34].

Отже, загальнонаціональні концепти є одиницями концептосфери народу і є стандартизованими образами, обробленими національною свідомістю, які в ядерних ознаках співпадають як в індивідуальному, так і в груповому аспектах на рівні формування однакових асоціативних уявлень [193: 23].

Як показано вище, найбільш інформативними для характеристики національної концептуальної картини світу є поняття, які репрезентуються безеквівалентною лексикою. Нижченаведена таблиця містить частоти вживань безеквівалентних лексичних одиниць, які належать до різних сегментів національної концептосфери китайського і турецького ародів.

Таблиця 1.3

Китайська та турецька концептосфери

Концепт	Китайська лінгвокультура	Турецька лінгвокультура
Релігія	24,07	49,19
Влада	67,45	25,12
Наука, мистецтво	4,41	8,7
Війна	-	8,16
Торгівля	-	5,49
Їжа	-	1,2
Гарем	-	1,07
Мир	0,34	-
Смерть	4,07	1,07
Всього:	100	100

Представлені концепти якнайповніше передають стрижневі поняття національної концептосфери, обслуговуючи комунікативну поведінку представників китайського та турецького лінгвокультурного суспільства.

3.3.1. Репрезентація концепту «час» в китайській і турецькій картинах світу.

Питання часу цікавить людину вже упродовж багатьох віків. Феномен часу досліджували філософи, фізики, культурологи геологи і інші учені. Мовним часом займалися, в основному граматисти, досліджуючи при цьому часові форми дієслова, що утворюють категорію дієслівного часу – темпус. Порівняно недавно в лінгвістиці виник напрям, згідно з яким у мові при вивченні репрезентації часу виділяється автономна лексико-семантична категорія хронос, що взаємодіє з граматичною категорією темпус, але що не є її складовою [123: 45].

Хрононіми – це одиниці лексико-семантичної категорії часу «хронос». Хрононіми виконуючи функцію хронологізації подій, можуть означати певні точки на осі часу, приблизно вказувати на час здійснення події і орієнтувати подію відносно моменту мови або відносно будь-якої іншої події [179: 134-135].

Традиційний китайський календар становить собою цікаву систему відстеження і координації часових циклів у системі функціональних взаємодій людини з внутрішнім і зовнішнім світом. Традиційна ідеологія китайського світогляду була побудована на принципі прорахунку долі (визначеності) і прогнозу розвитку подій таким чином, щоб можна було вписувати в зумовлені параметри предметів і явищ хиткі реальності людського сприйняття з мінімумом дискомфорту. Саме цей постійно відчутний дискомфорт є основним чинником укорочення людського життя, тоді як головною цінністю, яка орієнтує людину в просторі буття, є довговічність і довголіття. Тому наука про час і техніку прогнозів є двома основними складовими в системі цінностей традиційного китайського світу [138: 112]

Традиційний китайський календар – це універсальна карта, з'єднує час, простір й ослаблює людину; цілісний опис, де всі предмети і явища навколишнього світу ув'язані в несуперечливу систему.

У світі існує три типи календарних систем: місячна, сонячна і сонячно-місячна. У китайському календарі поєднується як місячна, так і сонячна система відліку часу. Традиційним вважається місячний календар у Китаї проте широко увійшов в ужиток григоріанський календар. У Китаї місячний календар отримав назву «сільськогосподарського», а григоріанський календар називають «стандартним», «західним» чи «сонячним». Після запровадження григоріанського календаря його ще називали також новим, а місячний календар — відповідно — старим. Категорія часу для китайців, перш за все, була пов'язана з їх сільськогосподарською діяльністю. Згідно з місячним календарем проводили сільськогосподарські роботи, чим і зумовлені його довговічність та популярність до цих пір. Саме за допомогою місячного календаря і визначаються традиційні народні китайські свята [121: 196].

Хрононіми місячного календаря:

1) on the twenty- first day of the sixth moon month («On the twenty- first day of the sixth moon month she woke in the Winter Palace in the imperial city» [323: 5]);

2) on the last day of the eight moon month («On the last day of the eight moon month there appeared at noon a thunderstorm, which changed itself into a typhoon more fit for southern seas than for the dry northern plains upon which the city stood»[323: 45]);

3) in the third moon of the spring of the new year («In the third moon of the spring of the new year, on a day chosen by what heavenly decision she did not know, Yehonala gave birth to her son» [323: 56]);

4) on the third day before the end of her son's first moon month (« On the third day before the end of her son's first moon month Yehonala went to Sakota's palace [323: 60]);

5) the fifth day of the sixth moon («On the Emperor's last birthday, the fifth day of the sixth moon, now a month ago, he had received good wishes and gifts from the whole Court»[323: 138]);

6) on the twenty-ninth day of that ninth month of the moon year («On the twenty-ninth day of that ninth month of the moon year, she saw the walls of the capital rise up from the surrounding plains and the gates were open» [323: 159]);

7) by the middle of the fifth moon month («Nevertheless by the middle of the fifth moon month, the Heavenly King knew he was lost and he mixed a deadly poison with wine and drank it in three gulps» [323: 211]);

8) on eighth day of the eighth moon month («Thus on the eighth day of the eighth moon month, at the Festival of Autumn, she received him in the Audience Hall under guard appointed by Jung Lu and there before the assembled Council and the Imperial Boards, she accepted from him the nine obeisances that signified her rule over him [323: 327]);

9) on the twentieth day of the fifth moon («On the twentieth day of the fifth moon the Empress knew that waiting was useless» [323: 352]);

10) on the tenth day of the seventh month of the moon year («On the tenth day of the seventh month of the moon year, in answer to her daily prayers to her goddess, the Empress received word that Jung Lu had awaked from his stupor» [323: 354]);

11) in the fourth month of this moon year («In the fourth month of this moon year, he read, «and the fifth month of this solar year, the Chinese rebels, called T'ai P'ing, became exceedingly troublesome in the countryside surrounding the city of Shanghai » [323: 200]);

12) in the third month of this moon year («In the third month of this moon year, or as the foreigners have it, in the fourth month of the solar year, I led my army into the city of Shanghai, under the command of my superior, General Tseng Kuo-fan» [323: 200]).

Хрононіми сонячного календаря:

1) in the fourth month of this moon year («In the fourth month of this moon year, he read, «and the fifth month of this solar year, the Chinese rebels, called T'ai P'ing, became exceedingly troublesome in the countryside surrounding the city of Shanghai » [323: 199-200]);

2) on the ninth day of the tenth solar month («We, the Court physicians, did fear some such fate, for on the ninth day of the tenth solar month, but two short days ago, two foreigners, Americans, came to our city» [323: 273]);

3) on the tenth day of the ninth solar month («As for the Prince, he took her words as command, and he did so attack the Emperor face to face that he roused a

fury in his imperial nephew, and on the tenth day of the ninth solar month of the same year»[323: 271]).

Хрононіми змішаного календаря:

1) the fourth month of the solar year of 1852, the third month of the moon year («It was April in the city of Peking, the fourth month of the solar year of 1852, the third month of the moon year, the two hundred and eighth year of the Manchu, the great Ch'ing dynasty» [323: 1]);

2) in the fourth month of this moon year and the fifth month of this solar year («In the fourth month of this moon year and the fifth month of this solar year the Chinese rebels, called T'ai P'ing, became exceedingly troublesome in the countryside surrounding the city of Shanghai» [323: 199]);

3) in the sixth moon month and the seventh solar month, on the sixteenth day” «And Buddha heard her prayers so that in the summer of that same year, in the sixth moon month and the seventh solar month, on the sixteenth day» [323: 210];

4) on the twenty-fourth day of the eighth moon month, the tenth month of the sun year («On the twenty-fourth day of the eighth moon month which is the tenth month of the sun year, the roads were dried after the summer rains, and the earth was firm»[323: 364]);

5) in the last month of the old moon year and the first month of the new solar year («Upon a winter's morning in the last month of the old moon year and the first month of the new solar year, when her son was nine month old , Tzu Hsi woke and, waking, breathed a mighty sigh»[323: 83]);

6) in the third month of this moon year, in the fourth month of the solar year (« In the third month of this moon year, or as the foreigners have it, in the fourth month of the solar year, I led my army into the city of Shanghai, under the command of my superior, General Tseng Kuo-fan.» [323: 200]).

Хрононіми циклічного календаря

Поряд з календарними системами, що описують і упорядковують життя всередині астрономічного року і місяця, у Китаї існує і традиційна система літочислення, так званий циклічний календар. Символіка цього календаря пронизує всі сфери життя китайця і відображає його бачення світу і себе в

цьому світі. Він базується на уявленнях китайської натурфілософії про життя як безкінечну чергу змін, де в безперервному русі взаємодіють два начала – чоловіче Ян та жіноче Інь, Батька і Матері, Неба і Землі, дві сили природи, які спільно утворюють Життя [240].

Циклічний календар складається з так званих «стовбурів» і «гілок». Поєднання десяти «небесних гілок» і дванадцяти «земних стовбурів» і становлять базовий шістдесятирічний цикл. У циклі року одне одного змінюють 12 місяців, або 24 сезону, у циклі дня – 12 двогодин або 24 години. 12 «земних гілок», які носять назви шанованих тварин: пацюка, бика, тигра, кролика, дракона, змії, коня, вівці, мавпи, півня, собаки, свині, складають дванадцятилітній тваринний цикл, у якому кожен рік названий в честь окремої тварини, а роки йдуть один за одним в певній послідовності, в якій, згідно з віруваннями китайців, тварини з'являлися перед Буддою, щоб вшанувати його. Кожен рік має свого господаря та притаманні йому риси [53: 5].

Традиційні уявлення китайців про часові періоди доби і їх відповідність тваринному циклу
Східного Зодіаку.

Часовий період	Тваринний цикл
з 23 г. до 1 г.	година миші
з 1 г. до 3 г.	година корови
з 3 г. до 5 г.	година тигра
з 5 г. до 7 г.	година зайця
з 7 г. до 9 г.	година дракона
з 9 г. до 11 г.	година змії
з 11 г. до 13 г.	година коня
з 13 г. до 15 г.	година вівці
з 15 г. до 17 г.	година мавпи
з 17 г. до 19 г.	година курки
з 19 г. до 21 г.	година собаки
з 21 г. до 23 г.	година свині

“It was now the Hour of the Dog, after day and before night, and twilight filled the courts“ [323: 348]. “At the Hour of the Monkey on the fifth day, it being midafternoon, Duke Lan rushed into the library where the Empress perused the wise book...” [323: 355]. “Tonight, after midnight, at the Hour of the Tiger when the moon is down and the stars not yet bright, you must escape“ [323: 356].

Отже, річні та добові зміни часу у китайців пов’язані з тією чи іншою твариною. Зоологічна лексика допомагає надати хрононімам певного семантичного забарвлення та характерних рис властивих тварині, що номінує відрізок часу. Циклічність часу в китайській картині світу відтворюється за допомогою природних метаморфоз фауни.

Хрононіми змін флори:

- 1) with first flowering of the tree peonies (“With the first flowering of the tree peonies the Court prepared to enjoy the birthday feast of the Heir” [323: 113]);
- 2) the wisteria blooms (“In the first moon month the wisteria blooms” [323: 279]).

Уявлення про час у китайській картині світу можуть відповідати циклічним змінам флори. Для позначення певного відрізка часу, не потрібно використовувати числові показники хрононімів, достатньо рослинної лексики

щоб у свідомості особистості, яка належить до китайської лінгвокультури, виникли певні часові орієнтації.

Династійні хрононіми

«Піднебесна» - це егоцентричний закритий простір, тому й уявлення про історичний час досить обмежене. Уявлення про замкненість простору викликали аналогічні уявлення про замкненість, тобто циклічність часу.

Відлік часу пов'язаний зі зміною поколінь і зміною правлячих династій в Піднебесній, китайці роблять культ зі своїх предків та віддають шану правителям та мудрецам ранніх династій, які з точки зору конфуціанства, гідні наслідування [254: 34].

Крім циклічного сприйняття часу у китайців існував і лінійний відлік часу, який співвідносився з життям людини, тобто приблизно дорівнював тривалості одного 60-річного циклу, із зазначеного випливає, що час вимірювався не лише природними, а й людськими циклами. Лінійність у сприйнятті часу виражається й у так званому династійному і родовому часі, час розподіляється на династійні цикли, на ери правління, 12-річні і 60-річні цикли.

Уявлення про циклічність часу виражаються не через співвіднесення відрізка часу з якісними його характеристиками, а через звернення до вже створених хрононімів, які були закріплені за відрізками часу, що здійснювалися раніше. Такий принцип діє при іменуванні епох і періодів правління і свідчить про сформоване дискретне сприйняття історичного часу. Імпліцитно в такій номінації виявляється і розуміння якісної неоднорідності часу, оскільки для подальших відрізків історичного часу обираються назви попередніх. Однак на першому плані в даній номінаційній ситуації знаходиться уявлення про циклічність часу, який мислиться у вигляді потенційного об'єднання сьогодення з минулим. Періодичне відновлення цього зв'язку є однією з важливих державних функцій імператора. Це зумовлює повторення в різні епохи тих же назв періодів правління. Зазначений принцип відбиває ще одну особливість сприйняття часу давніми китайцями: вектор часу, звернений до них не в майбутнє, а в минуле.

Звертання до минулого, а значить, і до назв, які існували раніше, породжується конфуціанською ідеологією, згідно з якою давнина є майже недосяжним ідеалом, але при цьому «давність» і «сучасність» онтологічно не роз'єднані. Таким чином, використання назв попередніх епох, років правління сприймається як спосіб возз'єднання часів [264: 8-10].

“It was April in the city of Peking, the fourth month of the solar year of 1852, the third month of the moon year, the two hundred and eight year of the Manchu, the great Ch'ing dynasty” [323: 1]. “On the twenty-sixth day of the first moon of the twelfth year of the reign of T'ung Chin” [323: 242]. Тобто в мовній свідомості китайців активним суб'єктом дії є не час, а сам людський рід (китайці владні навіть над часом).

Хрононіми вічності

Особливе значення відіграє число 10 000 у системі китайського сприйняття часу. Згідно з давньокитайською системою обчислення, 10 000 розглядається як найбільший граничний елемент чи сукупність усіх елементів «дао» і означає «дуже багато», «безкінечність» [264: 11]. Вигуком «Десять тисяч років» піддані вітали свого імператора, тим самим бажали йому здоров'я на десять тисяч років: “Every man and every eunuch fell down upon his knees and shouted the sacred greeting, “Ten Thousand Years – Ten Thousand Years” [323: 76]. Уважалось, що скільки живе імператор, стільки існує і країна. Тому в китайській свідомості відрізок часу в розмірі десяти тисячі років уважався вічністю, тому й імператору вони бажали життя вічного.

Кількісне співвідношення хрононімічних уявлень про час у китайській картині світу

Хрононіми	%
Хрононіми місячного календаря	51%
Хрононіми сонячного календаря	20%
Хрононіми змішаного календаря	21%
Хрононіми циклічного календаря	5%
Династійні хрононіми	2,1%
Хрононіми вічності	0,5%
Хрононіми змін флори	0,4%
Всього	100%

Мусульманський календар (календар Хіджри) – місячний календар, що застосовується в ісламі для визначення дат релігійних свят, а також як офіційний календар у Саудівській Аравії, країнах Перської затоки та деяких інших мусульманських країнах. Літочислення ведеться від Хіджри (16 липня 622) – дати переселення пророка Мухаммеда та перших мусульман із Мекки до Медини. Тому в мусульманських країнах календар називають календарем Хіджри. Епоха до початку літочислення називається джахілія – епоха невідання.

Мусульманський календар побудовано винятково на зміні фаз Місяця. За традицією, першим днем нового місяця вважався перший день після молодика, коли незабаром після заходу сонця на небі можна було побачити серп місяця. Причому засвідчити появу місяця мали двоє поважних мусульман. Через це початок нового місяця, а також і релігійні свята могли не збігатися в різних ісламських країнах, оскільки через різницю в часі між заходом сонця на різних географічних широтах, умови видимості молодого місяця також можуть бути різними. Один рік складається з 12 місяців і налічує 354 або 355 днів. На відміну від низки інших місячних календарів

(наприклад вавилонського), додатковий тринадцятий місяць для узгодження місячного календаря із сонячним циклом не вводиться, оскільки вважається, що це заборонено Кораном. Таким чином початок року та дні мусульманських релігійних свят поступово зсуваються за сезонами і можуть припадати на різні пори року. Доба в мусульманському календарі розпочинається із заходом сонця (а не опівночі) [10: 4]. «Боже провидіння визначило, що Сулейман буде народжений у перший рік десятого віку за хіджрою (901 рік) і вступить на престол як десятий володар з династії Османів» [322: 61] «26 рамазана 927 року хіджри (або 29 серпня 1521 року) султанські муедзини вперше проспівали з белградських висот азан» [322: 92].

Для календаря Хіджри характерні такі назви місяців: Мухаррам, Сафар, Рабі І, Рабі ІІ, Джемада І, Джемада ІІ, Раджаб, Шаабан, Рамадан, Шаввал, Зу-л-каада, Зу-л-хіджа [203: 197-198].

Хрононіми місячного календаря (Хіджри):

1) 26 рамазана 927 року хіджри («26 рамазана 927 року хіджри (або 29 серпня 1521 року) султанські муедзини вперше проспівали з белградських висот азан [322: 92]);

2) вісімнадцятого джемада (травня) 1521 року («Діялося це в суботу вісімнадцятого джемада (травня) 1521 року» [322: 87]);

3) у тисячному році хіджри («Мусульмани ждали тисячного року хіджри» [322: 564]);

4) тридцять днів після першого джемаді («Султан визначив день суннету: в другому місяці джемаді, рівно через тридцять днів після першого джемаді – дня взяття Фатіхом Константинополя» [322: 311]);

5) зранку четвертого дня рамазана («На дивані вирішено було: зранку четвертого дня рамазана – перший приступ» [322: 92]);

6) двадцять сьомого рамадана («Дня двадцять сьомого рамадана почив у аллаху всесвітній султан Селім» [322: 92]);

7) рамазан («Почався рамазан, велике свято мусульманське, і військо ще з більшою ревністю кинулося на неприступну фортецю» [322: 92]).

Хрононіми сонячного календаря:

1) 1559 року («1559 року сини хондкара Сулеймана Селім та Баязид почали війну між собою біля Коньї» [322: 567]);

2) року п'ятсот двадцять першого («Року п'ятсот двадцять першого татари Белзьку, Любельську, Холминську землі звоювали, розбили поляків під Сокалем, вивели полон незлічений» [322: 377]);

3) року п'ятсот двадцять третього («Року п'ятсот двадцять третього турки й татари Львівську, Слуцьку, Белзьку, Подільську землі жорстоко сплюндрували, з великим полоном пішли назад» [322: 377]);

4) року п'ятсот двадцять шостого («Року п'ятсот двадцять шостого, за велінням султана Сулеймана, зайнятого війною та уграми, спустошили Волинь, Белзьку і Любельську землі» [322: 377]);

5) року п'ятсот двадцять восьмого («Але року п'ятсот двадцять восьмого знов ускочили татари на Поділля й забрали ясир» [322: 377-378]);

6) року п'ятсот тридцятого («Року п'ятсот тридцятого дійшли кримчаки аж до Вільно й спалили його» [322: 378]);

7) січень 1521 року («Ферхад-паша наприкінці січня 1521 року розбив Газалі під Дамаском» [322: 62]);

8) перед Різдом 1522 («Ще два місяці, вмираючи від куль оборонців твердині і від чуми, билосся Сулейманове військо за Родос, і пише перед різдом 1522 року останні оборонці виставили над руїнами білий прапор, і султан допустив до себе великого магістра Іль-Адана для переговорів про здачу кріпості» [322:1 50]);

9) 17 січня 1524 року («17 січня 1524 року в соборі святого Петра під час відправи, яку вів сам папа, відвалився від колони великий камінь і впав до ніг римського первосвященника» [322: 190]);

10) у травні 1524 року («У травні 1524 року Сулейман оголосив, що сестру свою Хатіджу, славну в усіх землях красою, розумом і благородством, видав за великого візира Ібрагіма-пашу» [322: 191]);

11) березневого ранку 1525 («Це почалося березневого ранку 1525 року, через десять місяців після бучного весілля Хатіджі й Ібрагіма» [322: 200]);

12) понеділок 23 квітня 1526 року (« Виступав із Стамбула в понеділок 23 квітня 1526 року в день Хизира, коли поля стають зеленими, коней виводять на пашу, а султанський двір переїжджає на літо в Карагач» [322: 259]);

13) взимку двадцять сьомого року («Взимку двадцять сьомого року знову кинулися на Україну» [322: 377])

14) 9 вересня («Кримському хану Сахіб-Гірею він звелів привести татар в Ясси, і 9 вересня султан і хан зустрілися там» [322: 373]);

15) двадцять четвертого січня («Двадцять четвертого січня султан урочисто відкрив святкування байраму» [322: 190]).

Хрононіми свят

У Туреччині Днями Хизира називають теплий літній сезон року (на противагу зимовим Дням Хасима), що починається 6 травня (Хидреллез) і що закінчується 7 листопада. Хизир – персонаж в ісламі, праведник, учитель пророка Муси (Мойсея) [186: 99]. «Виступав із Стамбула в понеділок 23 квітня 1526 року в день Хизира, коли поля стають зеленими, коней виводять на пашу, а султанський двір переїжджає на літо в Карагач» [322: 259]. «Перед цим гонці розскакалися по всій імперії, передаючи султанський указ спахіям, які володіли царськими тімарами, вирушати в похід на невірних, маючи згідно зі звичаєм потрібний обладунок, помічних людей, харчів і одягу на півроку від дня Хизира до дня Касима» [322: 259].

Уявлення про час у турецькій картині світу можуть співвідноситися з певними релігійними святами. Для позначення певного відрізка часу, не потрібно використовувати числові показники хрононімів, достатньо лексеми з номінацією свята щоб у свідомості особистості, яка належить до турецької лінгвокультури виникли певні часові орієнтації.

Хрононім десять

Хрононім десять вважається найдосконалішим у мусульманському світі: ним завершується цикл лічби, десять астрономічних циклів і десять геніїв розуму, які володіють ними [106:120]. Використання цього числівника має символічне значення для турецької культури: коран ділиться на десять книг, у кожній з яких по десять сур, Мухаммед мав десять учнів, Султана Сулеймана Пишного називають Сахіб Кіран, тобто Володар Віку, той, хто має і з найбільшим успіхом сповнити число десять, бо він народився в перший рік десятого віку й десятий володар із династії Османів [322: 61].

Таблиця 4.3

Кількісне співвідношення хрононімічних уявлень про час
у турецькій картині світу

Хрононіми	%
-----------	---

Хрононіми місячного календаря	45,4 %
Хрононіми сонячного календаря	52,3 %
Хрононіми свят	1,5 %
Хрононім десять	0,8 %
Всього	100 %

Отже, при репрезентації концепту «час» було виявлено, що базовою системою літочислення в досліджуваних картинах світу є хрононіми місячний календар (китайська картина світу – 51%, турецька – 45,4 %). Також в обох творах трапляються хрононіми сонячного календаря, у китайській картині світу це число сягає 20%, що історично обумовлено, бо в романі розглядається період кінця XIX – початку XX століття, коли у повсякденний ужиток було введено сонячний календар. Цей факт підтверджує наявність у реченнях хрононімів змішаного календаря (21%), хрононіми сонячного календаря уточнюються місячним, бо китайська свідомість ще не звикла до нової системи підрахунку часу. У турецькій картині світу це зумовлено впливом української мовної особистості автора твору (52,3 %), бо в XVI столітті в Османській імперії функціонував тільки місячний календар.

Виявлено такі відмінності в зазначених мовних картинах світу при концептуалізації часу: китайській мовній картині світу властиві хрононіми циклічного календаря, хрононіми змін флори, династійні хрононіми, хрононіми вічності, турецькій – хрононіми свят, хрононім – десять.

У китайській картині світу циклічність часу (хрононіми циклічного календаря – 5 %) відтворюється за допомогою природних метаморфоз фауни та флори (хрононіми змін флори – 0,4%). У мовній свідомості китайців активним суб'єктом дії є не час, а сам людський рід, використання династійних хрононімів (2,1%) попередніх років правління сприймається як спосіб возз'єднання епох. Відрізок часу в розмірі десяти тисячі років уважався вічністю (хрононіми вічності – 0,5%).

У свідомості турецької мовної особистості виникають певні часові орієнтації при вживанні хрононімів свят (1,5%), що свідчить про співвідношення часових уявлень з певними релігійними святами, які притаманні турецькій картині світу. Хрононім «десять» (0,8%) вважається найдосконалішим в мусульманському світі.

3.3.2. Репрезентація символізму рослинної лексики в китайській і турецькій картинах світу.

Фітоніми становлять своєрідну тематичну групу спеціальної лексики, яка стала в останні десятиліття об'єктом пильної уваги лінгвістів, що свідчить про те, що коло питань, пов'язаних із назвами рослин, може й повинне значно розширитися [189: 31].

Рослинні символи виникли з найдавніших міфологічних уявлень про світобудову й виражають загальнолюдські та національні концепти. Етнореалії світу флори в поетичній мовній картині світу виступають як символи природних реалій з високим етнокультурним потенціалом [190: 14].

Китайська традиційна культура є однією з найбільш образних і символічних у світі. Китай переважно розташовується в помірному кліматичному поясі, також захоплюючи невелику частину помірньо-холодного поясу, субтропиків і тропіків. Складний рельєф країни і різноманітність природно-кліматичних умов зумовлює виняткове багатство флори. Рослинний світ Китаю яскравий і по-своєму неповторюваний. Китай подарував світу гарденії, камелії, піони.

Китай називають «Країною квітів» [11]. Різноманіття видів і сортів стало невичерпним джерелом натхнення для творців у різних галузях. У Китаї квітова символіка є невід'ємною частиною найрізноманітніших сторін життя людини. У літературі, живописі, декоративно-прикладному мистецтві і навіть в архітектурі – квітова символіка активно використовується всюди. Образи квітів – невід'ємна частина поезії і прози Китаю, також трапляються в легендах і повір'ях. Улюблені образи китайської художньої літератури – припорошена снігом квітуча слива, персикові дерева, з яких падають пелюстки, жовта хризантема і багато інших. Квітам присвячені цілі серії

картин. Вони складають орнамент тканин, килимів, служать прикрасою виробів з фарфору. Варто наголосити, що китайське слово «хуа» - «квітка» - також перекладається і як «колір» і «живопис» [11].

У китайській культурі кожна квітка має своє особливе значення. У китайському стереотипному мисленні одні квіти втілюють жіноче начало «їнь», як, наприклад, хризантема, а інші – чоловіче начало «янь», як піон.

Квітка сливи (мейхуа) – це незламність, стійкість, гордість [11]. «Is it strange that plum blossoms and chrysanthemums are upon the same page?» [323: 25].

Бамбук – у всі часи шанована рослина, поширена в мистецтві, поезії і літературі китайської нації і має значення довгожителства, міцності і витривалості. Бамбук залишається зеленим упродовж усього року [46: 4]. Китайці вважають, що він має містичну силу, і, повісивши його вдома, ви будете надійно захищені від впливу злих духів. «The Empress then bade them summon a eunuch who was to fetch a long bamboo...[323: 316]. «Observe the bamboo leaves so delicately drawn against the dark rocks » [323: 24].

У Китаї дерево кипариса символізувало нескінченність існування людської душі [260: 144]. «When rain fell she paced back and forth to gaze over the misted waters and the dripping cypress trees » [323: 279]. «The Empress seated herself upon a carved chair set between her two favorite ancient cypress trees, which the imperial gardeners kept closely trimmed into the lean shapes of wise old men, and this because the Empress wished to be reminded always of the true ways of the ancestors, shaped to staid beauty and simple dignity» [323: 317].

Сосна – символ довгого життя безсмертя [11]. «In the silence they walked toward the lake and crossed the marble bridge..., the terraced gardens and the clustering pine trees» [323: 323].

Хризантема символізує довголіття, витримку, символ піднесеної самотності [11]. «The sun poured down into the palace courtyards and shone upon the thousands of chrysanthemums in the late bloom» [323: 303].

Персик – плід безсмертя і довголіття. «Upon this tray stood the image of a hugh peach, gold on one side, red on the other. A peach? It was the symbol of long life» [323:118].

Гліцинія – символ жіночої краси, зцілення і захисту [46:16]. Ця рослина асоціюється з красою і породжує місячну енергію їнь. «In the fourth moon month the wisteria blooms» [323:279].

Лілії в китайській традиції символізують чистоту і невинність [46:17]. «Before her lay the golden moonlit landscape, she smelled the fragrance of night-blooming lilies...»[323:100].

Білосніжна гарденія – символ жіночої грації та витонченості [46:3]. «This morning when her woman opened the door for Tzu His to pass, Lady Mei stood there already, somewhat pale from rising so early, but fresh as a white gardenia flower» [323:73].

Лотос – символ творчості, гармонії, чистоти [11]. «A summer warmth had returned that day and now a southern wind wafted the fragrance of the late lotus flowers from the lake where they closed slowly for the night» [323: 317].

Піон – квітка імператорів, символізує благополуччя та процвітання, високо цінується в Китаї і справедливо називається «королем квітів». Він також відомий як квітка багатства і пошестей, що символізує елемент «ян», весну, любов і прихильність [11]. «In the largest of her main courtyards she had commanded a hill to be raised and then terraced with peony beds» [323: 242].

Квітка орхідеї в китайській культурі служить утіленням гармонії. Із нею асоціюються вишуканість, краса, жіноча чарівливість. Квіти символізують і духовну досконалість, моральну красу людини [11]. «She looked over all her robes, choosing this one and then that, until she selected at last a satin of a delicate orchid purple, lined with great fur» [323: 86].

Квітка гранату символізує численне потомство, а також честь, славу і успіх [11]. «She wore a new robe of imperial-yellow satin embroidered in small flowers of pomegranate red, and on her head a headdress of black satin beaded with pearls» [323: 60].

Жасмин у Китаї асоціюється з гармонією і процвітанням [11]. «... her robes of crimson satin sewn with gilt dragons falling to her feet and her headdress set with fresh white jasmine flowers so that about her clung their matchless scent, and saw him as an enemy» [323: 287].

Хурма знаменує радість і благополуччя [11]. «She moved as far from the door as she could, and she sat down a porcelain garden seat, under a clump of date trees at the far end of the courtyard» [323: 33].

У Китаї яблуко є символом світу, а його квітки – символом краси [46: 133]. «Along the lake she buildt a marble-pillared corridor, a mile long, and here, too, she walked, to gaze upon a peony mountain, crabapple trees...» [323: 297].

Олеандр – символ уваги, застереження [46: 4]. «Along the lake she buildt a marble-pillared corridor, a mile long, and here, too, she walked, to gaze upon a peony mountain, crabapple trees and oleanders...» [323: 297].

Окрім усієї різноманітності значень, певні квіти асоціюються з тією чи іншою порою року. Квітка весни – піон, літа – лотос, осені – хризантема, зими – мейхуа.

Обсяг експериментального матеріалу підбраного у романі «Імператриця» становить 88 одиниць фітонімів.

Таблиця 5.3

Частота вживання рослинної лексики

Фітоніми	%
1.Bamboo	12,78
2.Peach	9,3
3.Orchid	8,14
4.Pomegranate	8,14
5.Chrysanthemum	8,14
6. Pine tree	6,98
7.Plum	6,98
8.Wisteria	4,65
9.Date tree	4,65
10.Cypress tree	4,65
11.Lotus	3,49
12.Cedar tree	3,49
13.Lily	3,49
14.Jasmine	2,33
15.Peony	2,33
16.Crabapple tree	2,33
17.Oleandr	2,33
18.Gardenia	2,33
19. Camphor tree	2,33
20.Willow tree	1,14

Таблиця 6.3

Кількісне співвідношення рослинної лексики з концептами-символами

Фітоніми	Концепт-символ	%
1. Bamboo	витривалість, довголіття	12,78
2. Peach	безсмертя, довголіття	9,3
3. Orchid	гармонія	8,14
4. Pomegranate	численне потомство	8,14
5. Chrysanthemum	довголіття, витривалість	8,14
6. Pine tree	довголіття, безсмертя	6,98
7. Plum	стійкість, витривалість	6,98
8. Wisteria	захист	4,65
9. Date tree	благополуччя	4,65
10. Cypress tree	довголіття душі	4,65
11. Lotus	творчість, гармонія	3,49
12. Cedar tree	витривалість	3,49
13. Lily	чистота	3,49
14. Jasmine	гармонія	2,33
15. Peony	благополуччя	2,33
16. Crabapple tree	краса	2,33
17. Oleandr	обережність	2,33
18. Gardenia	грація	2,33
19. Camphor tree	старість, втрати	2,33
20. Willow tree	краса	1,14

Отже, згідно з кількісним розподілом рослинної лексики, можна виділити важливість таких концептів у китайській лінгвокультурі: витривалість, стійкість, довголіття – 52,32%, творчість, гармонія – 13,96, численне потомство – 8.14%, благополуччя – 6,98%, краса, грація – 5,8 %, захист – 4,65%, чистота – 3,49%, обережність – 2,33%, старість, втрати – 2,33%.

Під час семантичного аналізу фітонімів у романі Павла Загребельного «Роксолана» було виділено цілий ряд рослинних символів, які є вагомими для сприйняття турецької картини світу. Тюльпан — королівська квітка. Навіть був особливий османський тюльпан — червона квітка з загостреними пелюстками, який можна було побачити лише у Стамбулі [259]. А період найвищого розквіту Османської імперії називали «епохою тюльпанів» — настільки популярні були ці квіти. Орнаменти з їх зображенням прикрашали

одяг, зброю, стіни мечетей, килими, посуд. До речі, у Туреччині існує легенда, що на дні тюльпана заховане щастя. Саме тому турки так бережуть цю квітку. Також вони вважають, що в тюльпан, як і в красиву жінку, побачивши один раз, закохуєшся назавжди: «Привіт тому, хто здіймає ранковий вітерець; молитва до того, хто дарує солодкість устам закоханих; хвала тому, хто сповнює жаром голос улюблених; поважання тому, хто палить, мов слова пристрасті; безмежна вірність тому, хто осяяний пречистою світлістю, як лиця й глави вознесених; тому, хто є гіацинтом в образі тюльпана, напахчений ароматом вірності» [322: 258].

Гіацинт – символ відродження, радості, ніжності [259]. «Бо й квіти провінція теж зобов'язана була постачати для султанських і візирських палаців: п'ятдесят тисяч голубих гіацинтів з Мараги, півмільйона гіацинтів з Азаха, чотириста кантар троянд червоних і триста кантар особливих з Едірне» [322: 288].

Помаранчеве дерево – символ щасливого життя і довголіття [259]. «Нещасні молоді жінки цілими днями блукали в садах, схованих від усього світу, і рухи їхні, мов у божевільних, були якісь несправжні, навмисні й непотрібні: то юрмилися вони слухняно довкола розквітлого помаранчевого дерева, то ставав хтось навколішки посеред густої чужої трави й сором'язливо прихилився до неї щокою, то ранила котрась руку об колючки троянд, і крапельки крові зрошували біле ніжне тіло» [322: 152].

Кипарис у Туреччині є уособлення всесвіту і його вічних істин [259]. «Вітер із сліпою жорстокістю шарпає високі свічки зелених кипарисів, і вони загрозово розгойдуються — от-от зламуються й упадуть» [322: 211].

Фігове дерево (інжир) – символ шлюбу, плодovitості, достатку [201: 342]. Інколи можна зустріти номінації «тутове дерево» або «райське дерево». «Коли розстеляли на траві служебки скатерки з холодною бараниною, печеною птицею, солодощами, знов лунали удавано злякані зойки і затулялися одаліски то широкими фіговими листками, то зірваними трояндами, так що навіть печена птиця, здавалося, сміється від того лицемірства» [322: 229]. «Довкола города — тутові плантації, сади, в городі

безліч медресе, а в них тисячі софта» [322: 462].

Юдине дерево вважалося символом весняного Стамбулу. У дні цвітіння дерева проводилися свята [201: 234]. «Чорна тужлива зелень кипарисів, пекуча кропива в глибоких ровах, темна заслона моря в проломах і пощербинах старих мурів, яскраво-рожеві квіти юдиного дерева, спокійна громада Семибаштового замку, де їх ждали зовсім не там, куди вони мали намір зазирнути, ждали вгорі, а не в підземеллях, затінок під арками з винограду й гліциній, обтяжених фіолетовими гронами квітів,— не вірилося, що тут поряд, лиш ступнути кілька разів,— і вже людські падоли, недоля, безнадія і вмирання» [322: 411].

Чинара - дерево з сімейства платанових або східний платан [259]. Це символ величі, дерево щастя, що приносить удачу і благополуччя. «Горе було в цих мурах і будівлях, у цих безконечних садах, у високих кипарисах, що мовчазливо вигойдувалися під вітром, мов темні мертвяки в неухильному загрозливому падінні; горе прозирало крізь плетиво химерних рослин, безглузких у своїх буйнощах, у своїй жадібності й склубоченості; горе розбрижане було краплями й згустками крові на трояндах, що червоніли, мов серця усіх невинно убитих, замучених, понищених; горе світилося з безсоромно голих стовбурів платанів» [322: 254]. «Переправився через Мармару до Муданьї, там піднявся в гори, проїхав над урвищами Улудагу, побіля виноградників і оливкових гаїв і задихнувся од видовища велетенської безмежної долини, в яку скочувалися з Улудагу прозорі потоки прохолодного повітря, обвіваючи високі зелені чинари, віковічні горіхові дерева і славетні персикові сади» [322: 565].

Олива – дерево життя в ісламській традиції, одне з двох заборонених дерев у раю [201: 123]. «Розбагнена дорога, старі оливи простягають до холодного неба покорчене чорне гілля, мов безсилі рабині» [322: 211].

Фінікова пальма – символ ісламу. Фініки дуже цінуються в ісламі: сам пророк Мухаммед любив ці фрукти. Це своєрідний символ блага та багатства нашого світу і милість Аллаха до людей [201: 235]. «Це гніздо голубів, яких каміння стріл змушує злякано злітати, або райська фінікова пальма, яка

підставляє себе його величності, намісникові нашого часу» [322: 46].

Гранат – символ плодовитості [259]. «І похмуро махнув рукою над рівниною, на якій лежала прекрасна Гянджа з її мечетями, медресе, ринками, славетними рядами ремісників, буйними чинарами, подібних до яких, мабуть, не було ніде у світі, з горіховими й гранатовими садами, тихими вуличками і дзюркотом прозорої води» [322: 495].

Горіхове дерево – символ прихованої мудрості, а також родючості і довгожителства [259]. «Безмежні виноградники довкола Гянджі й поля, що родили сам-сімсот, були витопані султанським військом в один день, вікові горіхові дерева порубано для вогнищ, на яких готувався плов для яничарів, річку Гянджа-чай перегороджено, щоб лишити оточений город без води» [322: 494].

Виноград – символ життя, родючості і достатку [259]. «В долинах між гір рясні сади й виноградники, гранатові й горіхові гаї, а міста завжди славилися ремісниками такими вмiлими, що з ними не могли зрівнятися навіть мудрі вірмени» [322: 492].

Персики – символ юності [259]. «Переправився через Мармару до Муданьї, там піднявся в гори, проїхав над урвищами Улудагу, побіля виноградників і оливкових гаїв і задихнувся од видовища велетенської безмежної долини, в яку скочувалися з Улудагу прозорі потоки прохолодного повітря, обвіваючи високі зелені чинари, віковічні горіхові дерева і славетні персикові сади» [322: 565].

Особливе місце в турецькій культурі посідає троянда. Троянда - символ поклоніння, полум'яного кохання і відданості [201: 150]. «Брати, клекітливе перегукуючись, вправно розмотали бурку, витрусили на землю одягнену у вузький шовковий бешмет окату тоненьку черкешенку, таку ніжну, як пелюсток троянди, що зацвітає повесні, коли ще не в'ялить і не обпалює спека» [322: 66].

Жасмин – символ чистоти, вірності і любові [259]. «Нехай Вам, дню мого щастя, сповняться всі бажання й радощі душі, нехай сади Вашого благополуччя будуть переповнені прекрасними жасминовими квітами моєї любові, чарівної, як Ваше лице пресвітле, о мій володарю, мій султане, мій

падишаху!» [322: 267].

Сандалове дерево асоціюється з духовністю, захистом, зціленням [259]. «Принесено їй голову короля Лайоша, яку Сулейман звелів наповнити мускусом і ватою, оздобити чорним сандаловим деревом і золотом і відправити, як найбільший трофей, до Стамбула в султанську скарбницю...» [322: 270].

Самшит – символ багатства і успішності [259]. «Вона схожа на товстий сук самшитового дерева, що виставило себе на стрільбище» [322: 46].

Плющ – символом прихильності [259]. «... десь за ровами широка дорога, викладена білими плитами, мабуть, ще за грецьких імператорів, на схилах ровів — латки городів, тоді знов дикі зарості, плющ, юдине дерево з квітами неприродної барви, вигоріла на сонці трава, віслюки з червоними в'юками на спинах, круглоголові чоджуки» [322: 38].

Гліцинія - символ зцілення і захисту [259]. «Він читав їй газелі Ахмеда Паші, їси Неджаті, славетну «Мюреббу» їси Месіхі, і вона вмить схоплювала не тільки суть, але й високі тонкощі поезії, пам'ять у неї була чіпка, як гліцинія, Хуррем могла повторювати цілі газелі слідом за Сулейманом, а то несподівано через кілька днів, коли він уже й забув, що читав їй» [322: 136].

Лавр – символ постійності, вічності і безсмертя [259]. Конюшина – символ удачі [259]. «Сонце вже висіло над самим краєм очеретів, тиша огортала вмираючого, наче на тім світі, і з тієї тиші зненацька зродилися для Гасана запах і барви Туреччини, її стоголосся, гамір базарів, зойки муедзинів, стрункі чорнокосі дівчата, червона черепиця покрівель, сади такі зелені, що незмога передати словами, сонячна чіткість краєвидів, пахощі лавра і водянистий дух конюшини, табуни коней і зоря над ними, золоторогий місяць у високому небі і білий пил на дорогах, білий пил, наче висіялися на землю всі небесні зорі» [322: 563].

Мускатний горіх – це символ процвітання і приємних подорожей, імбир захищає від хвороб і злих духів, кориця символізує зцілення, очищення, захист, перець – символізує довголіття, гвоздика символізує любов, заручини, шлюб [201: 5]. «Мускус від шкір козячих, баранячих, волячих, солодкавий

дух килимів, п'янливі пахощі цинамону, ладану, перцю, гвоздики, імбиру, смоли, мускату, сандалового дерева, сірки, амбри» [322: 18].

Обсяг експериментального матеріалу підбраного у романі «Роксолана» становить 78 одиниць фітонімів.

Таблиця 7.3

Частота вживання рослинної лексики

Фітоніми	%
1. Помаранчеве дерево	8,64
2. Троянда	7,41
3. Кипарис	6,17
4. Виноград	6,17
5. Горіхове дерево	4,94
6. Олива	4,94
7. Гліцинія	4,94
8. Юдине дерево	4,94
9. Гранат	4,94
10. Фінік	3,7
11. Платан	3,7
12. Чинара	3,7
13. Гіацинт	3,7
14. Тюльпан	3,7
15. Жасмин	3,7
16. Фігове дерево	2,47
17. Пальмове дерево	2,47
18. Персик	2,47
19. Лавр	2,47
20. Сандалове дерево	2,47
21. Самшитове дерево	1,23
22. Тутове дерево	1,23
23. Плющ	1,23
24. Цинамон	1,23
25. Гвоздика	1,23
26. Імбир	1,23
27. Перець	1,23
28. Мускатний горіх	1,23
29. Сальвія	1,23
30. Конюшина	1,23

Кількісне співвідношення рослинної лексики з концептами-символами

Фітоніми	Концепт	%
1. Помаранчеве дерево	щастя	8,64
2. Троянда	поклоніння	7,41
3. Кипарис	вічні істини	6,17
4. Виноград	життя	6,17
5. Горіхове дерево	мудрість	4,94
6. Олива	життя	4,94
7. Гліцинія	захист	4,94
8. Юдине дерево	краса	4,94
9. Гранат	достатку плодовитості	4,94
10. Фінік	іслам	3,7
11. Платан	величі	3,7
12. Чинара	величі	3,7
13. Гіацинт	відродження	3,7
14. Тюльпан	щастя	3,7
15. Жасмін	вірність	3,7
16. Фігове дерево	достатку плодовитості	2,47
17. Пальмове дерево	життя	2,47
18. Персик	юність	2,47
19. Лавр	достатку плодовитості	2,47
20. Сандалове дерево	духовність	2,47
21. Самшитове дерево	багатство	1,23
22. Тутове дерево	достатку плодовитості	1,23
23. Плющ	прихильність	1,23
24. Цинамон	зцілення	1,23
25. Гвоздика	любов	1,23
26. Імбир	захист	1,23
27. Перець	довголіття	1,23
28. Мускатний горіх	процвітання	1,23
29. Сальвія	краса	1,23
30. Конюшина	удача	1,23

Отже, згідно з кількісним розподілом рослинної лексики, можна виділити важливість таких концептів: поклоніння, вірність – 14,81%, достаток, багатство, плодовитість, процвітання – 13,57 %, життя – 13,58%, вічні істини, мудрість, духовність – 13,58%, щастя – 12,34%, велич – 7,4%, захист – 6,17%, краса – 6,17%, відродження – 3,7%, юність – 2,47%, любов, прихильність – 2,46%, зцілення – 1,23%, довголіття – 1,23%, удача – 1,23%.

Висновки до розділу 3

Тексти романів Перл Бак «Імператриця» та Павла Загребельного «Роксолана» репрезентують китайську та турецьку картину світу через основні фактори (природа, культура, пізнання) і дають можливість глибоко пізнати менталітет цих народів.

Під час семантичного аналізу лексики романів Перл Бак «Імператриця» та Павла Загребельного «Роксолана» помітними стають «ключові» поняття даних культур, які важко перекладаються на інші мови, тобто еквівалент перекладу існує, але не може відтворити вкладеного в це поняття значення повністю, або взагалі еквівалентів перекладу не існує, бо зазначений концепт є специфічним тільки для цієї мови. Перл Бак, розкриваючи китайський менталітет, використала слова-реалії, які входять до китайської структури Піднебесної. Павло Загребельний ж застосував значну кількість безеквівалентної лексики для номінації звичаїв, обрядів, предметів повсякденного буття, які фігурують у турецькій картині світу. При дослідженні окремої національної картини світу крізь мову іншої національності, у нашому випадку це вивчення турецької картини світу крізь призму української мови, та китайської - крізь англійську мову, з'ясовано, що основним джерелом інформації про дану культуру є безеквівалентні лексичні одиниці.

Одиниці лінгвокогнітивного рівня утворюють картину світу мовної особистості та відображають ціннісні орієнтири. Одиницями лінгвокогнітивного рівня організації мовної особистості для представників китайської та турецької лінгвокультур, є релігія та влада, на долю яких припадає відповідно 91,5% і 74,3% вживань безеквівалентних лексичних одиниць. Крім того китайській мовній картині світу належать такі концепти: наука, мистецтво – 4,41 %, смерть – 4,07%, мир – 0,34 %; турецькій: наука, мистецтво – 8,7 %, війна - 8,16 %, торгівля – 5,49 %, їжа – 1,2 %, гарем – 1,07%, смерть – 1,07 %.

Отже, при репрезентації концепту «час» було виявлено, що базовою системою літочислення у досліджуваних картинах світу є хрононіми місячного календаря (китайська картина світу – 51%, турецька – 45,4 %). В обох творах трапляються хрононіми сонячного календаря, у китайській картині світу це число сягає 20%, що історично зумовлено, у турецькій картині світу це зумовлено впливом української мовної особистості автора твору (52,3 %). Виявлено такі відмінності в зазначених мовних картинах світу при концептуалізації часу: китайській мовній картині світу властиві хрононіми циклічного календаря (5 %), хрононіми змін флори (0,4%), династійні хрононіми (2,1 %), хрононіми вічності (0,5%); турецькій – хрононіми свят (1,5 %), хрононім десять (0,8%). Специфічними рисами для китайської картини є відтворення циклічності часу за допомогою природних метаморфоз фауни та флори, у мовній свідомості китайців суб'єктом дії може виступати не час, а сам людський рід. Уявлення про час у турецькій картині світу можуть співвідноситися з певними релігійними святами.

Аналіз фітонімів та виявлення їх символічного значення дозволило співвіднести символ квітки з поняттям важливим для концептосфери мовної картини світу досліджуваних лінгвокультур. Кількісний розподіл рослинної лексики, продемонстрував значущість таких концептів у китайській мовній картині світу: витривалість, стійкість, довголіття – 52,32%, творчість, гармонія – 13,96, численне потомство – 8,14%, благополуччя – 6,98%, краса, грація – 5,8 %, захист – 4,65%, чистота – 3,49%, обережність – 2,33%, старість, втрати – 2,33%; важливість наступних концептів у турецькій мовній картині світу можна передати в такій послідовності: поклоніння, вірність – 14,81%, достаток, багатство, плодovitість, процвітання – 13,57 %, життя – 13,58%, вічні істини, мудрість, духовність – 13,58%, щастя – 12,34%, велич – 7,4%, захист – 6,17%, краса – 6,17%, відродження – 3,7%, юність – 2,47%, любов, прихильність – 2,46%, зцілення – 1,23%, довголіття – 1,23%, удача – 1,23%.

Представлені концепти якнайповніше передають стрижневі поняття національної концептосфери, обслуговуючи комунікативну поведінку представників китайського та турецького лінгвокультурного суспільства.

ВИСНОВКИ

Відповідно до сучасної лінгвістичної парадигми, що висуває на перший план антропоцентричний принцип дослідження, у роботі мовна особистість розглядається як універсальна, багаторівнева система, яка дозволяє досліджувати людину з різних точок зору. Мовна особистість є міждисциплінарним об'єктом, який становить собою багатофакторний гетерогенний феномен, різні грані якого аналізуються з позицій суміжних із мовознавством гуманітарних дисциплін.

Відповідно до завдань, які поставлені у роботі, дослідження проблем мовної особистості персонажа художнього тексту враховує рівневий та аспектуальний типи аналізу. Аспектуальний (етнокультурологічний, психологічний, іміджево-класовий, професійний, віковий, гендерний, історичний, дискурсивний, ціннісний, ситуативний) напрям передбачає рух від вивчення особистості як носія соціальних, психологічних та інших характеристик до її мовного компоненту. Розгляд мовної особистості персонажа за допомогою засобів рівневого виду (вербально-семантичного, когнітивного, прагматичного) дає більш загальну інформацію про особистість та можливість до глибокого аналізу мовної особистості.

Об'єктивною основою для реконструкції вербально-семантичного рівня організації мовної особистості персонажа є аналіз індивідуального лексикону персонажа, що становить собою сукупність лексичних одиниць, які використовуються фіктивним мовцем у процесі «зображуваної» комунікації. Індивідуальний лексикон слугує засобом вербальної презентації в тексті ментального лексикону внутрішньотекстової мовної особистості або індивідуальної системи концептів, образів, уявлень.

Лексична структура образу – це своєрідна модель, утворена трьома нерівнозначними шарами: перший найбільш загальний і тому менш значимий шар складається з немаркованих тематичних груп слів; другий шар включає «колоритотворчу лексику», яка представлена словами, функціонально

пов'язаними з вираженням загальної оцінки героя – позитивної чи негативної; третій найбільш значимий шар складається з «домінуючої лексики», яка обумовлює індивідуальність образу та виражає принципово важливі для семантики образу смисли.

Для обох героїнь найзначнішими є такі поняття, як: влада, знання, надія, діти, свобода, велич, живопис (спів). Варто зазначити, що влада складає значну частину входжень у лексиконі Роксолани (363 одиниці) і меншу частку у лексиконі Цисі (18 одиниць). Крім того до пріоритетів Роксолани належать віра, рідна земля, щастя, порятунок; для Цисі – світ, тріумф, почуття обов'язку, народ.

Із точки зору синтаксичних характеристик мови двох персонажів, що зіставляються, аналіз матеріалу дослідження виявив переважне застосування прямих імперативних форм у комунікативних актах героїнь, які мають вищу ситуативно-статусну позицію в певній соціальній групі, у суспільстві.

Цілісний мовознавчий аналіз мовної особистості персонажа неможливий без аналізу мовної особистості автора. Структура авторського «я» аналізувалася в роботі за такими складовими: автор біографічний, художній автор, автор як форма вираження. Для розкриття мовної особистості автора показовою є його світоглядна позиція. Письменники через негативно забарвлену лексику демонструють ціннісно-оцінювальні орієнтири, відповідно до яких, ведучу роль для П.Загребельного посідає власний український менталітет, а для П. Бак – нерідний, китайський.

При дослідженні особистості персонажа важливу роль відіграють власні назви. Надаючи нове ім'я головній героїні на кожному новому етапі її життя, автор наділяє цю номінацію статусом ключового слова, що служить стимулом текстових асоціацій і дає змогу простежити особистісну еволюцію героя впродовж усього твору та визначити його місце в національній персоносфері.

Статусно-рольове семантичне поле номінацій, якими автор семантично наповнює образ персонажа, диференціюється за такими групами: номінації за соціальним станом – 56,3 % (Роксолана), 62,6 % (Цисі); номінації за

лінгвокультурологічною належністю – 17,8 % (Роксолана), 21,7 % (Цисі); номінації за родинними зв'язками – 25,9 % (Роксолана), 15,7% (Цисі).

У тісному зв'язку з категорією «мовна особистість» знаходиться поняття «мовна картини світу», яка будується на основі уявлень особистості щодо оточуючого світу. Картина світу – результат переробки інформації про людину та її оточення. Ця категорія має дві складові: мовна та концептуальна картини світу. Мовна картина світу постає у вигляді значень мовних знаків, які складають семантичний простір мови. Концептуальна картина світу складається з концептів, які утворюють концептосферу, в якій взаємодіють загальнолюдське, національне і особистісне.

Існують три фундаментальні фактори, які впливають на варіативність лінгвокультурологічних характеристик мовної особистості: природа, культура, пізнання, які репрезентують китайську та турецьку картини світу, впливають на процеси концептуалізації та її мовного вираження. Природні умови існування людини є тим домінуючим чинником, який формує асоціативні уявлення у свідомості та мові індивіда, детермінуючи мовну картину світу та провокує зміну картини в залежності від умов пристосування. Культура – це набуті знання, досвід у процесі соціально-історичного розвитку нації, духовної діяльності, це естетичні та моральні цінності, норми, які проявляються в різних мовних і концептуальних уявленнях. Способи усвідомлення та пізнання світу не однакові для різних людей і різних народів. Одну і ту ж річ дві особистості, а тим паче два різні народи, можуть сприймати по-різному. Причиною цього можуть бути відмінності пізнавальної діяльності, особливості мовних уявлень та мовної свідомості, як окремої особистості, так і різних народів.

Розбіжності культурологічних систем двох персонажів зумовлені асиметрією мовних та концептуальних картин світу, яка виявляється передусім у наявності мовних одиниць, що передають етносоціокультурну самобутність мовного колективу, що викликано умовами його життя та особливостями історичного розвитку. Одним із найбільш вагомих, істотних

формотворчих засобів утілення найважливіших авторських інтенцій, а саме – деталізованого зображення розумових та психічних дій у свідомості людини, адекватного відображення мовної особистості персонажів романів Перл Бак «Імператриця» та Павла Загребельного «Роксолана» стають «ключові» поняття відповідних культур, назви яких важко перекладаються іншими мовами. Перл Бак, розкриваючи китайський менталітет, використала слова-реалії, які репрезентують специфічні структури мовної картини Піднебесної. Павло Загребельний застосував значну кількість безеквівалентних лексичних одиниць для номінації звичаїв, обрядів, предметів повсякденного буття, які фігурують у турецькій картині світу. Саме дослідження безеквівалентних слів в їх взаємозв'язку і в міжкультурній перспективі дає можливість говорити про відтворення концептуальних фрагментів китайської та турецької картин світу.

Результати цього дослідження дозволяють проаналізувати диференціацію турецької та китайської лінгвокультур та специфічних для них концептів. Спільними домінуючими концептами для персонажів, які є представниками китайської та турецької лінгвокультур, є релігія та влада, на долю яких припадає відповідно 91,5% і 74,3% вживань безеквівалентних лексичних одиниць. Крім того китайській лінгвокультурі належать такі концепти: наука, мистецтво – 4,41 %, смерть – 4,07 %, мир – 0,34 %; турецькій лінгвокультурі: наука, мистецтво – 8,7 %, війна – 8,16 %, торгівля – 5,49 %, їжа – 1,2 %, гарем – 1,07 %, смерть – 1,07 %. Зазначені концепти передають домінуючі поняття національної концептосфери, обслуговуючи комунікативну поведінку представників китайського та турецького лінгвокультурного суспільства.

Коло проблем, пов'язаних із важливими питаннями лінгвокультурологічної характеристики мовної особистості персонажа художнього твору, має наукову перспективу у руслі комплексного вивчення та типологізації мовної особистості персонажів художніх творів у різних лінгвокультурах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Н. А. Традиционная культура Китая и межкультурное взаимодействие: социально-философский аспект / Н. А. Абрамова. – Чита : ЧитГТУ, 1998. – 303 с.
2. Авксентьева А. С. К вопросу о понятии «языковая личность» / А. С. Авксентьева // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. – Серія : Лінгвістичні науки. – Одеса : ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2013. – № 16. – С. 3-10.
3. Авксентьева А. С. Китайська та турецька картини світу крізь призму української та англійської лінгвокультур на матеріалі романів Перл Бак «Імператриця» та Павла Загребельного «Роксолана» / А. С. Авксентьева // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. – Серія : Лінгвістичні науки. – Одеса : ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2014. – № 18. – С. 6-14.
4. Авксентьева А. С. Мовна особистість автора художнього твору/ А. С. Авксентьева // Новітня філологія. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. - Вип. 48. – С. 125-134.
5. Авксентьева А.С. Номинация как средство выражения языковой личности персонажа [Електронний ресурс] / А. С. Авксентьева // APRIORI. Серія : Гуманитарные науки: электронный научный журнал. – 2014. – №4. – Режим доступу до журн. : <http://apriori-journal.ru/journal-gumanitarnie-nauki/arc-number/?number=12&years=2014>.
6. Авксентьева А. С. Репрезентація концепту «час» в китайській і турецькій картинах світу / А. С. Авксентьева // Українська культура ХХ-ХХІ століття : екзистенційний, компаративний та гендерний аспекти : зб. наук. праць. – Одеса, 2014. – Вип 6. – С. 3-9.
7. Авксентьева А. С. Статусно-рольові номінації персонажа / А. С. Авксентьева // Новітня філологія. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. - Вип. 49. – С. 165- 172.
8. Авксентьева А. С. Фактори формування мовної картини світу у романах Перл Бак «Імператриця» та Павла Загребельного «Роксолана» / А. С. Авксентьева // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. – Серія : Філологічні науки (мовознавство). –

- Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – Вип. 127. – С. 193-197.
9. Алжеева М.М. Модель времени в китайском языке / М.М. Алжеева // Вестник Челябинского государственного университета. – Серия: Политические науки. Востоковедение. – Челябинск, 2013. – Вып. 14. – С. 131–133.
10. Али-заде А. А. Исламский энциклопедический словарь / А. А. Али-заде. – М.: Ансар, 2007. – 400 с.
11. Аллегоричность китайской живописи [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://chainka.com/simvolizm.html>
12. Алпатов В. М. Категории вежливости в современном японском языке / В. М. Алпатов. - М.: Наука, 1973. – 175 с.
13. Амзаракова И. Языковой мир немецкого ребенка младшего школьного возраста: дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / И. Амзаракова. – М., 2005. – 495 с.
14. Аошуан Т. Китайская картина мира: язык, культура, ментальность / Т. Аошуан. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 240с.
15. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания /Ю. Д. Апресян //Апресян Ю. Д. Избранные труды: в 2 т. – М.: Язык русской культуры, 1995. – Т.2. – С.348-389.
16. Арутюнова Н. Д. Номинация, референция, значение / Н. Д. Арутюнова // Языковая номинация (общие вопросы) / Под ред. Б.А. Серебренникова. – М.: Наука, 1977. - С. 188-206.
17. Багаутдинова, Г.А. Человек во фразеологии: антропоцентрический и аксиологический аспекты: автореф. дис. на соискание науч. степени доктора филол. наук / Г.А. Багаутдинова. – Казань, 2006. – 46 с.
18. Байбулатова Е. Н. Лексическая структура текста и проблема языковой личности (на материале романа Ф.М. Достоевского «Идиот»): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук / Е. Н. Байбулатова. – СПб., 1998. – 20 с.
19. Бакушева Е.М. Социолингвистика и анализ речевого поведения мужчины и женщины в современном обществе / Е.М. Бакушева. - Рязань, 1992. – 234 с.
20. Балли Ш. Язык и жизнь = Le langage et la vie / Ш. Балли. - М.: Едиториал УРСС, 2003. – 232 с.

21. Баранова Л. П. Когнитивные особенности пунктуации в британском и американском вариантах современного английского языка / Л. П. Баранова // Когнитивные аспекты языковой категоризации: сборник научных трудов. – Рязань: Изд-во РГПУ, 2000. – С. 158-161.
22. Барсукова Е.В. Языковая личность как категория исторической культурологии (на материале «Архива князя Воронцова»): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. культурологии. / Е.В. Барсукова. – М., 2007. – 22 с.
23. Барт Р. S/Z. / Р. Барт. Пер. с фр. – 2-е изд., испр. / Под ред. Г. К. Косикова. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 232 с.
24. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – С. 375.
25. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики / М. М. Бахтин. – М.: Искусство, 1975 – 504 с.
26. Беликов В. И., Крысин Л. П. Социолінгвістика: учеб. для вузов / В. И. Беликов, Л.П. Крысин. – М.: Рос. гос. гуманит. ун-т., 2001. – 439с.
27. Бережан Л. В. До питання про пряме і непряме спонування / Л. В. Бережан // Науковий вісник Чернівецького університету. – Серія: Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 1999. – Вип. 52-53. – С. 175-179.
28. Беседина Е. Аргументативный дискурс когнитивно сложных и когнитивно простых личностей: дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец.10.02.19. / Е. Беседина. – Калуга, 2011. – 154с.
29. Беспмятнова Г. Н. Языковая личность телевизионного ведущего: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук / Г. Н. Беспмятнова. — Воронеж, 1994. – 19 с.
30. Бехта І. А. Дискурс наратора в англomовній прозі / І. А. Бехта – К.: Грамота, 2004. – 304 с.
31. Бирюлин Л. А. Поддержка как функция императивного высказывания / Л. А. Бирюлин // Структура языка и его эволюция: лингвистические исследования. – М., 1989. – С. 38-43.
32. Боас Ф. Методы этнологии /Ф. Боас // Антология исследований культуры. - СПб.: Университетская книга, 1997. – Т.1. – С.519-527.
33. Богин Г. И. Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов / Г. И. Богин. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1984. – 254 с.

34. Богин Г. И. Современная лингводидактика / Г. И. Богин. – Калинин: Калининский гос. университет, 1980. – 61с.
35. Богомолов А. Ю. Языковая личность персонажа в аспекте психопоетики (на материале романа Л. Н. Толстого «Анна Каренина»): дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01. / А. Ю. Богомолов – Череповец, 2005. – 207 с.
36. Бондарко А. В. Теория морфологических категорий / А. В. Бондарко. – Л.: Наука, 1976. – 256 с.
37. Брутян Г. А. Языковая картина мира и ее роль в познании/ Г. А. Брутян // Методологические проблемы анализа языка. – Ереван: ЕГУ, 1976. – С. 57-63.
38. Бугай Т. П. Экспликация семантических свойств имен персонажей в художественном тексте: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук. / Т. П. Бугай. – Минск, 1998. – 20 с.
39. Буланов А. М. Философско-этические искания в русской литературе второй половины XIX века («ум» и «сердце» в творчестве Ф.М. Достоевского и Л.Н. Толстого) / А. М. Буланов. – Волгоград, 1991. – 321 с.
40. Бурмакина Н. А. Лингвокогнитивный и прагматический уровни языковой личности А. П. Степанова: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 / Н. А. Бурмакина. – Тюмень, 2007. – 22 с.
41. Ваганова Н. В., Трусова А. Ю. Сущность языковой личности автора в отражении мужских образов (на основе произведения Джерома К. Джерома «Трое в лодке, не считая, собаки») / Н. В.Ваганова, А. Ю. Трусова// Вестник Челябинского государственного университета: Филология. Искусствоведение. – Челябинск, 2011. – Вып.51. – С.26-29.
42. Вайсгербер Й. Л. Родной язык и формирование духа: Пер. с нем. 2-е изд., испр. и доп. / Й. Вайсгербер.– М.: Едиториал, 2004. – 232 с.
43. Ван дер Аувера Й., Гусев В. Ю., Добрушина Н. Р. Семантическая карта императива-гортатива / Й. Ван дер Аувера, В. Ю. Гусев, Н. Р. Добрушина // Типологические обоснования в грамматике: К 70-летию проф. В.С. Храковского. – М.: Знак, 2004. – С.36-60.

44. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
45. Вільчинська Т. П. Образ автора художнього тексту в парадигмі сучасних лінгвістичних досліджень/ Т. П. Вільчинська// Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – Сімферополь, 2013. – Том 26. – № 1 – С. 190-194
46. Вильямс К. А. Энциклопедия китайских символов (Восточный символизм) / К. А. Вильямс. – М.: В.П. Царев, 2000. – 436 с.
47. Виноградов В. В. О теории художественной речи / В. В. Виноградов. – М.: Высшая школа, 1971. – 240 с.
48. Виноградов В. В. О языке художественной прозы: избр. тр. / В. В. Виноградов. – М.: Наука, 1980. – 360 с.
49. Виноградова Т. Ю., Салмана Л. М. Специфика моделирования картины мира в разных национальных культурах / Т. Ю. Виноградова, Л. М. Салмана // XII Международный симпозиум по психолингвистике и теории коммуникации (Москва, 2 – 4 июня 1997г.). – М., 1997. – С. 35 – 36.
50. Винокур Г. О. Словарь языка Пушкина / Г. О. Винокур // Винокур Г.О. О языке художественной литературы. – М.: Высшая школа, 1991. – С. 297–317.
51. Власенко В. В. Мовна особистість Лесі Українки в епістолярному дискурсі / В. В. Власенко // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – Серія: Філологія. Соціальні комунікації Сімферополь, 2012. – Том 25. – Частина 2. – С.349-354.
52. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001 - № 1. – С. 64-72.
53. Воробьев А. Н. Традиционный китайский календарь: практическое пособие по определению циклических знаков / А. Н. Воробьев. – М.: Изд-во РУДН, 2002. – 23 с.
54. Воробьев В. В. Лингвокультурология (теория и методы): монография / В. В. Воробьев. – М.: Изд-во РУДН, 1997. – 331 с.
55. Воробьев В. В. Языковая личность и национальная идея / В. В. Воробьев // Народное образование. – 1998. – №5. – С. 25– 30.

56. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский // Выготский Л. С. Собр. соч.: в 6 т. – М., 1982. – Т. 2. – С. 210-215.
57. Гайдеггер М. Буття в околі речей / М. Гайдеггер // Возняк Т. Тексти та переклади. – Х.: Фоліо, 1998. – С. 332–345.
58. Гайнуллина Н. И. Языковая личность Петра Великого как факт диахронии / Н. И. Гайнуллина // Русский язык: исторические судьбы и современность. – М., 2001. – С. 3-13.
59. Гаркавец О. М. Тюркізм / О. М. Гаркавец // Українська мова: енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – С. 641.
60. Гачев Г. Д. Национальные образы мира: общие вопросы / Г. Д. Гачев. – М.: Сов. писатель, 1988. – 445 с.
61. Герц Г. Три картины мира / Г. Герц // Новые веги в философии. – СПб., 1914. – №11. – С. 50-53.
62. Гинзбург Л. Я. О литературном герое / Л. Я. Гинзбург. – Л.: Советский писатель, 1979. – 223 с.
63. Гинзбург Л. Я. О психологической прозе. – 3-е изд. / Л. Я. Гинзбург. – М.: Intrada, 1999. – 416 с.
64. Гиршман Л. М. Целостность литературного произведения / Л. М. Гиршман // Гиршман Л. М. Анализ художественного произведения. – Алма-Ата, 1979. – 209 с.
65. Глазанова Е. В. Типы связей в ментальном лексиконе и экспериментальные методы их исследования: дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 / Е. В. Глазанова. – СПб, 2001. – 237 с.
66. Голев Н. Д. Лингвоперсонология, антропотекст, типы языковой личности (лингвоперсонемы) / Н. Д. Голев // Университетская филология – образованию: человек в мире коммуникаций: материалы международной научно-практической конференции / Под ред. А.А. Чувакина. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2005. – С.84-86.
67. Голованова Е. И. Профессиональная языковая личность: специфика познавательных процессов в сфере теории и практики / Е. И. Голованова // Non multum, sed multa: немного о многом. У когнитивных истоков современной терминологии : сб. науч. тр. в честь В. Ф. Новодрановой. – М. : Авторская академия, 2010. – С. 261–270.

68. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу / І. О. Голубовська. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
69. Гольдин В. Е. Обращение: теоретические проблемы / В. Е. Гольдин. – М.: Либроком, 2009. – 136 с.
70. Гольдин В. Е. Речь и этикет / В. Е. Гольдин. – М.: Высшая школа, 1983. – 109с.
71. Гольдин В. Е. Речевая культура / В. Е. Гольдин // Русский язык. Энциклопедия. – М., 1997. – С. 542.
72. Гончарова Е. А. Пути лингвостатистического выражения категорий автор – персонаж в художественном тексте / Е. А. Гончарова. – Томск, 1984. – 143 с.
73. Гопанчук В. С. Сімейне право України/ В. С. Гопанчук. - Київ.: Істина, 2002. – 139 с.
74. Горбань Л. В. Языковая личность современного российского военного моряка / Л. В. Горбань // Десятые Ефремовские чтения: Концепция современного мировоззрения (к 100-летию со дня рождения И.А. Ефремова): материалы 10-й юбилейной международной научной конференции «Ефремовские чтения» (21 апреля 2007 г.). – СПб.: ЛЕМА, 2007. – С. 140 – 144.
75. Горелов И. Н., Седов К. Ф. Основы психолингвистики / И. Н. Горелов, К. Ф. Седов. – М.: Лабиринт, 1998. – 256 с.
76. Гринишин М. П. Номінація адресата мовлення як один із засобів позначення соціального статусу людини (на матеріалі художньої прози Івана Франка) / М. П. Гринишин // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка. – Львів, 2010. – Т. 2. – С. 228–236.
77. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с.
78. Гумбольдт В. О сравнительном изучении языков в применительно к различным эпохам их развития / В. Гумбольдт // Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. — М., 1984. — С. 107-323.
79. Гуц Е. Ненормативная лексика в речи современного городского подростка: в свете концепции [языковой личности](#): дис. на соискание науч. степени. канд. филол. наук: спец. 10.02.01 / Е. Гуц. – Омск, 1995. – 304 с.

80. Дедюкова М. В. Языковая личность в публицистическом дискурсе (на материале немецких журнальных текстов): дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 / М. В. Дедюкова. – М., 2010. – 197с.
81. Денисова С. П. Картина світу та суміжні поняття в зіставних дослідженнях / С. П. Денисова // Проблеми зіставної семантики. – К., 2005. – Вип. 7. – С. 9 – 15.
82. Дмитриева О. А. Лингвокультурные типажи России и Франции XX в.: монография / О. А. Дмитриева. – Волгоград: Перемена, 2007. – С.207.
83. Добровольский Д. О. Национально-культурная специфика во фразеологии / Д. О. Добровольский // Вопросы языкознания. – 1997. – № 6. – С. 37-49.
84. Дружинина В. В. Лингвориторические параметры идиостиля как выражение менталитета языковой личности ученого (А.Ф. Лосев): дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 / В. В. Дружинина. — Сочи, 2004. – 215 с.
85. Ерасов Б. С. Социальная культурология: учебник для студентов высших учебных заведений / Б. С. Ерасов. – Издание третье, доп. и перераб. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 591 с.
86. Еремеев В. Е. Символы и числа книги перемен / В. Е. Еремеев. – М. : Ладомир, 2005. – 310 с.
87. Еремеева О. А. О понятии «языковая личность» / О. А. Еремеева // Лингвистика: взаимодействие концепций и парадигм. – Харьков, 1991.– Вып. 1. Ч. 2.– С. 434 - 440.
88. Ерофеева Т. И., Марамзина О.В. Тип темперамента человека и его речь / Т. И. Ерофеева, О.В. Марамзина // Живое слово в русской речи Прикамья : межвуз. сб. науч. тр. – Пермь, 1992. – С. 55-61.
89. Ерошенко А. Р. Концепт «человек» в антропологической лингвистике: особенности интерпретации / А. Р. Ерошенко // Антропоцентрическая филологии. – Ставрополь, 2003. – Ч. 2. – С. 18–20.
90. Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен. – М.: Издательство иностранной литературы, 1958. – 400с.
91. Жаботинська С. А. Концептуальний аналіз: типи фреймів / С. А. Жаботинська // Вісник Черкаського університету. – Сер. Філологічні науки. – 1999. – Вип. 11. – С. 12 – 25.

92. Жинкин Н. И. Язык. Речь. Творчество / Н. И. Жинкин. - М.: Лабиринт, 1998. – 366 с.
93. Жукова А. Ю. Гендерные стереотипы в рекламе: образ женщины/ А. Ю. Жукова // Филология и культура: сборник статей / под ред. Л. М. Дмитриевой, А. И. Куляпина. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2004. – С. 32-36.
94. Жура В. В. Эмоциональный дейксис в вербальном поведении английской языковой личности: на материале англоязычной художественной литературы: дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 / В. В. Жура. – Волгоград, 2000. – 200с.
95. Загребельний П. А. Післяслово / П. А. Загребельний // Загребельний П. А. Роксолана: Роман – К.: Дніпро, 1983. – С. 575-582.
96. Залевская А. А. Вопросы организации лексикона в лингвистических и психолингвистических исследованиях / А. А. Залевская. – Калинин: Калинин. гос. ун-т, 1978. – 88 с.
97. Залевская А. А. Слово в лексиконе человека: психолингвистическое исследование / А. А. Залевская. – Воронеж, 1990. – 206 с.
98. Зализняк А. А. Языковая картина мира / А. А. Зализняк [Электронный ресурс] – Режим доступа: / http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki.
99. Земская Ю.Н. Основы теории текста: учеб. пособие. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2003. – 181 с.
100. Зусман В. Г. Концепт в системе гуманитарного знания / В. Г. Зусман // Вопросы литературы. – 2003. – № 2. – С. 3 – 29.
101. Игнатова И. Б. Структура языковой личности в лингводидактическом аспекте / И. Б. Игнатова // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі: міжпредметні зв'язки. – 2008. – Вип. 13. – С. 54-59.
102. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2013. – 576 с.
103. Імперія Цин [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%>
104. История хризантемы [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.maskarad-ua.narod.ru/pub/l-ua-108-ua.html>.
105. Исаева Л. И. Жизнь среди символов / Л. И. Исаева. – М.: Изд-во «Диалог культур», 2009. – С. 146-249.

106. Исфохани М. Чудеса и удивительные аспекты корана / М. Исфохани – СПб.: Издательство «Петербургское востоковедение», 2012. – 272 с.
107. Ишкова Т. Н. Концепт [языковой личности](#) в английском языке в сопоставлении с русским языком: на примере анализа вариантов переводов пьесы Б. Шоу «Пигмалион»: дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.20 / Т. Н. Ишкова. - Омск, 2002. – 154с.
108. Кадилина О. А. Сильная/слабая [языковая личность](#): коммуникативно-прагматические характеристики: дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 / О. А. Кадилина. - Краснодар, 2011. – 193с.
109. Канчер М. А. [Языковая личность](#) телеведущего в рамках русского риторического этоса: на материале игровых программ: дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 / М. А. Канчер. - Екатеринбург, 2002. – 174 с.
110. Каракуц-Бородина Л. А. Языковая личность Владимира Набокова как автора художественного текста: лексический аспект. На материале русскоязычной прозы: автореферат дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / Л. А. Каракуц-Бородина. – Уфа, 2000. – 21 с.
111. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
112. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М.: Ин-т языкознания РАН; Волгогр. гос. пед. ин-т, 1992. – 330 с.
113. Караулов Ю. Н. Активная грамматика и ассоциативно-вербальная сеть / Ю. Н. Караулов. – М.: Институт русского языка РАН, 1999. – 180 с.
114. Караулов Ю. Н. Ассоциативная грамматика русского языка / Ю. Н. Караулов. – М.: Русский язык, 1993. – 330 с.
115. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 264 с.
116. Карпухина Н. М. Языковая личность современного экономиста / Н. М. Карпухина // Знание. Понимание. Умение. – М., 2007. – № 4. – С. 70–74.
117. Касевич В. Б. Буддизм. Картина мира. Язык / В. Б. Касевич. – СПб.: ЛЕМА, 1996. – 288 с.
118. Кашина Н. В. Человек в творчестве Ф. М. Достоевского / Н. В. Кашина. – М.: Худож. лит. 1986. – 318 с.

119. Кирилина А. В. Проблемы гендерного подхода в изучении межкультурной коммуникации / А. В. Кирилина // Гендер как интрига познания: Альманах. Пилотный выпуск. – М., 2002. – С.17 – 24.
120. Китайгородская М. В., Розанова Н. Н. Русский речевой портрет. Фонохрестоматия / М. В. Китайгородская, Н. Н. Розанова. – М.: Наука, 1995. – 128 с.
121. Климишин И. А. Календарь и хронология / И. А. Климишин. – Изд. 3. – М.: Наука, 1990. – 478 с.
122. Клоков В. Т. Особенности лингвокультурологического состояния франкоязычной коммуникативной среды в странах тропической Африки: автореф. дис. на соискание науч. степени доктора филолог. наук / В. Т. Клоков. – Саратов, 1994. – 33 с.
123. Ковалевский Р. Л. К вопросу о лексическом означивании времени (на материале немецкого языка) / Р. Л. Ковалевский // Вестник ВолГУ. – Серия: Языкознание. – Волгоград, 2001. – Вып. 2. – С. 86-89.
124. Кон И. С. В поисках себя. Личность и её самосознание / И. С. Кон. — М.: Политиздат, 1984. – 336 с.
125. Кононенко В.І. Мова і народна культура / В.І. Кононенко // Мовознавство. – 2001. – №3. – С.62-69.
126. Константинов Ф. В. Человек и общество / Ф. В. Константинов // Человек и эпоха: сборник. – М: Наука, 2000. – С. 85- 90 .
127. Копыленко М. М. Об этикете обращения / М. М. Копыленко// Страноведение и преподавание русского языка иностранцам. – М., 1972. – С.34 -38.
128. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. – М.: ЧеРо, 2003. – 349 с.
129. Корман Б. О. Избранные труды: теория литературы / Б. О. Корман. – Ижевск: Изд-во Удм. ун-та, 2006. – 636 с.
130. Королева Т.М. Интонация модальности в звучащей речи / Т.М. Королева. – К. – Одесса: Вища шк., 1989. – 146 с.
131. Косенко О. С. Мовна картина світу/ О. С. Косенко [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Fkzh/2010_34.

132. Косинова Е. В. Морфологические средства выражения эмоциональности в речи актера – перевоплощенной языковой личности / Е. В. Косинова // Научный диалог: филология. – 2012. – №12. – С. 102-110.
133. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства: [підручник] / М. П. Кочерган. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 424 с.
134. Красильникова В. Г. Психолінгвістический анализ семантических трансформаций при переводе и литературном пересказе художественного текста: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / В. Г. Красильникова. – М., 1998. – 20 с.
135. Кричун Ю. А. Языковая личность политического деятеля: дискурсивные характеристики: дис.. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец.10.02.19 / Ю. А. Кричун. – Краснодар, 2011. – 172с.
136. Кронгауз М. А. Обращение как способ моделирования коммуникативного пространства / М. А. Кронгауз // Логический анализ языка: образ человека в культуре и языке. – М.: Индрик, 1999. – С. 124-134.
137. Крысин Л. П. Современный русский интеллигент: попытка речевого портрета / Л. П. Крысин // Русское слово, свое и чужое: исследования по современному русскому языку и социолінгвістике. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 510–525.
138. Крюков М. В. К проблеме циклических знаков в древнем Китае / М. В. Крюков // Древние системы письма. Этническая семиотика. – М., 1986. – С. 107 – 113.
139. Крючкова П. Г. Авторитарність в ідіостилі Мадлен Олбрайт / П. Г. Крючкова // Наукова спадщина професора Ю.О. Жлуктенка та сучасне мовознавство. – К.: Логос, 2000. – С.161-166.
140. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова – М.: Изд-во МГУ, 1997. – 245 с.
141. Кубрякова Е. С. Об одном фрагменте концептуального анализа слова «память» / Е. С. Кубрякова // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М.: Наука, 1991. – С. 85 – 91.
142. Кубрякова Е. С. Особенности речевой деятельности и проблемы внутреннего лексикона / Е. С. Кубрякова // Человеческий фактор в языке и речи. Язык и порождение речи. – М.: Наука, 1991. – С. 82-140.

143. Кубрякова Е. С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 34-47.
144. Кубрякова Е. С. От концептуальной структуры – к семантике языкового знака / Е. С. Кубрякова // От слова к тексту: Материалы докл. Междунар. науч. конф. (Минск, 13-14 нояб. 2000 г.): В 3 ч. – Минск, 2000. – Ч. 1. – С. 33-35.
145. Куроедова М. А. [Речевой портрет](#) публициста: на примере очерков В. М. Пескова: дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.01.10 / М. А. Куроедова. – СПб, 2001. – 235с.
146. Кучеренко І. К. Вокатив як виразник функціонуючого члена речення і так зване звертання / І. К. Кучеренко // Проблеми синтаксису: праці міжвуз. наук. конф. з питань синтаксису. – Львів, 1963. – С.54-58.
147. Лакан Ж. Функция и поле речи и языка в психоанализе / Ж. Лакан. – М.: Гнозис, 1995. – 101 с.
148. Ле Дык Тху Национальная [языковая личность](#) в сравнительно-сопоставительном лингвокультурологическом описании: на материале русской и вьетнамской культур: дис. на соискание науч. степени доктора филол. наук: спец. 10.02.01 / Тху Ле Дык. – М., 2003. – 425с.
149. Леонтович О. А. Россия и США: Введение в межкультурную коммуникацию / О. А. Леонтович.– Волгоград: Перемена, 2003. – 399 с.
150. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / А.А. Леонтьев. – М.: Смысл, СПб: Лань, 2003. – 287 с.
151. Леонтьев А. Н. Человек и культура / А.Н. Леонтьев // Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – М., 1981. С. 410 — 435.
152. Леонтьев В. В. «Похвала», «лесть» и «комплимент» в структуре английской [языковой личности](#): дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 / В. В. Леонтьев. – Волгоград, 1999. – 206 с.
153. Леорда С. В. Речевой портрет современного студента / С. В. Леорда // Вестник Саратовского госагроуниверситета им. Н. И. Вавилова. – 2006. – № 6. – С. 59–60.
154. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К.: Академія, 2007. – Т. 1. – 608 с.

155. Літературознавча енциклопедія : У 2 т. / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К.: Академія, 2007. – Т. 2. – 624 с.
156. Лихачев Д. С. Литературоведение и лингвостилистика / Д. С. Лихачев. – М.: Наука, 1987. – 286 с.
157. Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф. Труды по языкознанию / А. Ф. Лосев. – М.: МГУ, 1982. – 480 с.
158. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман. – М.: Искусство, 1970. – 387 с.
159. Лурия А. Р. Основные проблемы нейролингвистики / А. Р. Лурия. – М.: Наука, 1975. – 257 с.
160. Лютикова Г. В. Компьютерная цивилизация – технотронный сон наяву / Г. В. Лютикова // Культура в современном мире. – М., 1995. – С. 62-65.
161. Ма Т. Американская языковая личность в культурно-историческом пространстве США XX века (опыт прототипического подхода): дис. на соискание науч. степени доктора филол. наук: спец. 10.02.04 / Т. Ма. – М., 2012. – 420 с.
162. Макеев М. С. Спор о человеке в русской литературе 60-70 гг. Литературный персонаж как познавательная модель человека / М. С. Макеев. – М.: Просвещение, 1999. – 219 с.
163. Максуд Р. Религии мира. Ислам / Р. Максуд. – М.: Просвещение, 1999. – 304 с.
164. Манакин В. М. Сопоставительная лексикология / В. М. Манакин. – К.: Знання, 2004. – 254с.
165. Мартыненко Н. Г. Языковая личность ведущего радиоэфира / Н. Г. Мартыненко // Вестник Якутского гос. ун-та. Филология. Журналистика. – Якутск, 2003. – №2. – С. 135-139.
166. Масгутова М. Ф. Специфика реализации концептуального представления «дружба» в сознании языковой личности: дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 / М. Ф. Масгутова. – Челябинск, 2010. – 180 с.
167. Маслова В.А. Лингвокультурология : учеб. пособие [для студ. высш. учеб. заведений] / В.А. Маслова – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.

168. Маслова В. А. Связь мифа и языка / В. А. Маслова // Фразеология в контексте культуры / Отв. ред. В. Н. Телия. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 159-164.
169. Менькова, Н.Н. Языковая личность писателя как источник речевых характеристик персонажей (по материалам произведений Б. Акунина): дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 / Н.Н. Менькова. – М., 2004. – 175 с.
170. Мечковская Н. Б., Норман Б. Ю., Плотникова Б. А., Супрун А. Е. Общее языкознание. Структура языка. Типология языков и лингвистика универсалий / Под общей редакцией А.Е. Супруна. – Минск: Вышэйшая школа, 1983. – 456 с.
171. Морковкин В. В., Морковкина А. В. Русские агнонимы / В. В. Морковкин, А. В. Морковкина. – М.: Наука, 1996. – 415 с.
172. Москальская О. И. Вариантность и дифференциация в лексике литературного немецкого языка / О. И. Москальская // Норма и социальная дифференциация языка. – М.: Наука, 1969. – С. 57-63.
173. Мунье Э. Персонализм / Э. Мунье. – М.: Искусство, 1992. – 143 с.
174. Недосугова Н. Б. Понятие «японская языковая личность» в лингвокультурологическом аспекте / Н. Б. Недосугова // Вестник РУДН. –2002. – №3. – С. 84-89.
175. Некрасова И. В. Судьба и творчество Варлама Шаламова: монография / И. В. Некрасова. – Самара: Изд-во СГПУ, 2003. – 204 с.
176. Нерознак В. П. К Лингвистическая персонология: к определению статуса дисциплины / В. П. Нерознак// Язык. Поэтика. Перевод. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – С.112-116.
177. Никитина С. Е. Генетический метод анализа сознания в психолингвистике / С. Е. Никитина // Речевая деятельность. Языковое сознание. Общающиеся личности: матер. XV Междунар. симп. по психолингвистике и теории коммуникации. – М.; Калуга, 2006. – С. 199–201.
178. Николаева М., Тарасова Ю. Фэн-шуй. Растения в вашем доме / М. Николаева, Ю.Тарасова. – СПб.: Питер, 2004. – 160 с.
179. Носкова В. В. Хрононимия нового времени / В. В. Носкова // Языковые значения, формы и категории. – Владимир, 2005. – С.134-137

180. Одинцов В. В. Стилистика текста / В. В. Одинцов. – М.: Едиториал УРСС, 2010. – 264 с.
181. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К.: Академвидав, 2008. – 134 с.
182. Осипова А. А. Концепт «смерть» в русской языковой картине мира и его вербализация в творчестве В.П. Астафьева 1980-1990-х гг.: дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 / А. А. Осипова. – Магнитогорск, 2005. – 250 с.
183. Парсамова В. Я. Языковая личность учёного в эпистолярных текстах (на материале писем Ю.М. Лотмана): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук / В. Я. Парсамова. – Саратов, 2004. – 23с.
184. Пауфошима Р. Ф. О произносительной манере А.А. Реформатского / Р. Ф. Пауфошима // Язык и личность. – М., 1989. – С. 152-154.
185. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив / А. В. Петровский. – М.: Политиздат, 1982. – 255с.
186. Пиотровский М. Б. Хадир / М. Б. Пиотровский // Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2 т. / Гл. ред. С. А. Токарев. – М.: СЭ, 1998 – Т.2. – С.576.
187. Платонов К. К. Личность как социально-психологический феномен / К. К. Платонов // Социальная психология. – М., 1975. – С.6-12.
188. Платонов К. К. Структура и развитие личности / К. К. Платонов. – М.: Наука, 1986. – 255 с.
189. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М.: Наука, 1978. – 324 с.
190. Подолян І. Е. Національна специфіка семантики фітонімів в українській, англійській та німецькій мовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Романські мови» / І. Е. Подолян. – К., 2000. – 20 с.
191. Пожарицька О. О. Реалізація авторських концептів позитивності та негативності у синтаксисі художнього твору (на матеріалі американського вестерну) / О. О. Пожарицька // Международная научно-практическая конференция студентов, аспирантов и молодых ученых «День науки» (18–19 февраля 2010 г.): сб. научн. трудов. – Днепропетровск, 2010. – С. 64–69.
192. Помян К. Порядок часу / К. Помян. – К.: Укр. центр духовної культури, 2008. – 462 с.

193. Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике. – Изд.3. – Воронеж, 2001. – 289 с.
194. Попова О. В. Языковая личность Ивана Грозного (на материале деловых посланий): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук / О. В. Попова. – Омск, 2004. – 19 с.
195. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – Т. I-II. – М.: Учпедгиз, 1958. – 536 с.
196. Потебня А. А. Из записок по теории словесности / А. А. Потебня. – Харьков, 1905. – 543 с.
197. Потебня А. А. Слово и миф / А. А. Потебня. – М.: Правда, 1989. – 622 с.
198. Праздники в Китае [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://iclub-china.com/rus/a04/b0100/c0000/d00000>.
199. Прохоров Ю. Е. Коммуникативное пространство языковой личности в национально-культурном аспекте / Ю. Е. Прохоров // Язык, сознание, коммуникация. – М., 1999. – Вып.8. – С. 52-61.
200. Прохоров Ю. Е. Лингвострановедение. Культуроведение. Страноведение: Теория и практика обучения русскому языку как иностранному / Ю. Е. Прохоров. – М.: Просвещение, 1998. – 108 с.
201. Прохорова В. Коран: перевод смыслов и комментарии. Иман Валерии Прохоровой / В. Прохорова. – М.: Рипол Классик, 2011. – 800с.
202. Пушкин А. А. Способ организации дискурса и типология языковых личностей / А. А. Пушкин // Язык, дискурс и личность. – Тверь, 1990. – С. 50- 60.
203. Резван Е. А. Рамадан / Е. А. Резван // Ислам: энциклопедический словарь / Отв. ред. С. М. Прозоров. – М.: Наука, 1991. – 315 с.
204. Роббер, М. А., Тильман Ф. Психология индивида и группы. – М.:Прогресс, 1988. – 256 с.
205. Роксолана [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.
206. Ромах Н. И., Толмачева У.К. Цветочная символика в изобразительном искусстве и литературе Китая [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.analiculturolog.ru/journal/archive/item/738-flower-symbolism-in-art-and-literature-of-china.html>

207. Рыжова Л. П. Коммуникативные функции обращения / Л. П. Рыжова // Семантика и прагматика синтаксических единств. – Калинин, 1981. – С. 32-34 с.
208. Рябина Н. А. Интернациональные возможности фразеологизма в лингвокультурологическом аспекте / Н.А. Рябина // Проблемы интерпретации в лингвистике и литературоведении: материалы Третьих филологических чтений. – Новосибирск: Изд-во НГПУ, 2002. – С.134-138.
209. Санников В. З. Русский язык в зеркале языковой игры / В. З. Санников. – М.: Языки славянской культуры, 1999. – 544 с.
210. Седов К. Ф. Типы языковых личностей и стратегии речевого поведения (о риторике бытового конфликта) / К. Ф. Седов // Вопросы стилистики. Язык и человек. – Саратов.: Изд-во Саратов. ун-та, 1996. – С. 8 – 14.
211. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О. О. Селіванова. – К.: Фітосоціоцентр, 1999. – 148с.
212. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля, 2006. – 716 с.
213. Семенов А. Т. Функционирование онимической лексики в художественном тексте и лексикографическое описание ономастикона романа Ф. М. Достоевского «Братья Карамазовы»: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук / А. Т. Семенов – М., 1996. – 16с.
214. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М.: Изд. группа «Прогресс», «Универс», 1993. – 656 с.
215. Сердюченко В. Достоевский и Чернышевский. Единство крайностей / В. Л. Сердюченко. – Львів: Світ, 1999. – 208 с.
216. Серебренников Б. А., Кубрякова Е. С., Постовалова В. И. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова. – М.: Наука, 1988. – 216 с.
217. Сереброва С. Б. Роль прецедентных феноменов в структуре и функционировании языка масс-медиа в Украине / С. Б. Сереброва // Вісник СумДУ. – Суми, 2007. – № 2. – С. 45–48.
218. Символика растений [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://education.imextrade.ru/review/kaleidoscope-of-culture/plants-symbolism/>.

219. Сиротинина О. Б. Хорошая речь: сдвиги в представлении об эталоне / О. Б. Сиротинина // Активные языковые процессы конца XX века. – М., 2000. – С. 151-152.
220. Скаб М. Граматика апеляції в українській мові / М. Скаб. – Чернівці: Місто, 2002. – 272 с.
221. Скобелев В. П. Поэтика рассказа/ В. П. Скобелев. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1982. – 155 с.
222. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей: словник-довідник / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К.: Наукова думка, 1996. – 336 с.
223. Словарь практического психолога / Сост. С.Ю. Головин. – Минск: Харвест, 1998. – 800 с.
224. Смирнова А.О. Психомотивная составляющая языковой личности персонажа художественного текста/ А. О.Смирнова [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/psihomotivnaya-sostavlyayuschaya-yazykovoy-lichnosti-personazha-hudozhestvennogo-proizvedeniya>
225. Смыкова Е. А. Языковые средства означивания времени в директивных речевых актах (на материале современного английского языка): дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 / Е. А. Смыкова. – Волгоград : ВолГУ, 2005. – 172 с.
226. Снитко Т. Н. Предельные понятия в западной и восточной лингвокультурах / Т. Н. Снитко. – Пятигорск, 1999. – 158 с.
227. Соколов А. Н. Внутренняя речь и мышление / А. Н. Соколов. – М.: Наука, 1967. – 257 с.
228. Соколовская Ж. П. Проблемы системного описания лексической семантики / Ж. П. Соколовская. – К. : Наук. думка, 1990. – 184 с.
229. Ставицька Л. О. «Чоловік (мужчина)» у концептосфері української фразеології / Л. О. Ставицька // Мовознавство. – 2006. – № 2-3. – С. 118-129.
230. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. – 2-е изд., испр. и доп / Ю. С. Степанов. – М.: Академ-проект, 2001. - 990 с.
231. Стернин И. А. О понятии коммуникативного поведения / И. А. Стернин // Kommunikativfunktionale Sprachbetrachtung. – Halle, 1989. – S. 279-282.

232. Стецій В. Ф. Мовна особистість Уласа Самчука. Світоглядна орієнтація і мовотворчість: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук / В. Ф. Стецій. – Донецьк, 2003. – 20 с.
233. Сугоняева Л. П. Роль прецедентных текстов в формировании языковой личности / Л. П. Сугоняева [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.mstu.edu.ru/publish/conf/11ntk/section3/section3_2.html.
234. Сукаленко Н. И. Отражение обыденного сознания в образной языковой картине мира / Н. И. Сукаленко. – К.: Наукова думка, 1992. – 164 с.
235. Супрун А. Е. Лекции по теории речевой деятельности / А. Е. Супрун. – Минск : БГУ, 1996. – 125 с.
236. Сухих С. А. Личность в коммуникативном процессе / С. А. Сухих. – Краснодар : Изд-во юж. ин-та менеджмента, 2004. – 155 с.
237. Табурова С. К. Эмоциональный уровень мужской и женской языковой личности и средства его выражения: дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук / С. К. Табурова. – М., 1999. – 193 с.
238. Тарасенко Т. П. Языковая личность старшеклассника в аспекте ее речевых реализаций (на материале данных ассоциативного эксперимента и социолекта школьников Краснодара): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук / Т. П. Тарасенко. – Краснодар, 2007. – 26 с.
239. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация / С.Г. Тер-Минасова. – М.: Слово, 2000. – 264 с.
240. Традиционный китайский календарь как основа фэн-шуй / Сост. А. Н. Воробьев. – М.: Издательство «Либрис», 1999. – 296 с.
241. Трессидер Д. Словарь символов / Д. Трессидер. – М.: Изд-во торг. дома «Гранд», 2001. – 443 с.
242. Трубецкой Н. С. О втором периоде творчества Достоевского / Н. С. Трубецкой // Трубецкой Н. С. История. Культура. Язык. – М.: Прогресс-Универс, 1995. – С. 666-688.
243. Тынянов Ю. Н. Литературная эволюция: избранные труды / Ю. Н. Тынянов. – М.: Аграф, 2002. – 496 с.
244. Уорф Б. Отношение норм поведения и мышления к языку / Б. Уорф // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Иностранная литература, 1960. – Вып.1. – С. 145-178.

245. Ушакова Т.Н. Природные основания речезыковой способности / Т. Н. Ушакова // Языковое сознание: формирование и функционирование / Отв. ред. Н.В.Уфимцева.– М., 1998.– С. 4-23.
246. Фатеев А. Фрагмент [речевого портрета](#) Владимира Набокова: на материале экспрессивного синтаксиса: дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 /А. Фатеев. – Таганрог, 2006. – 148с.
247. Фащенко В. В. Глибінь і розмаїття дивосвіту (творчість П.Загребельного / В.В. Фащенко // Фащенко В. В. У глибинах людського буття. Літературознавчі студії. – Одеса, 2005. – С. 580-605.
248. Флоренский П. Малое собрание сочинений / П. Флоренский. – Кострома: Купина, 1993. – Вып. 1. – 316 с.
249. Фокина К. Аксиологическая модель [языковой личности](#) в дружеском эпистолярном дискурсе: дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 / К. Фокина. – Саратов, 2010. – 202с.
250. Формановская Н. И. Речевой этикет и культура общения. / Н. И. Формановская. – М: Высшая школа, 1989. – 159 с.
251. Фрейд З. Введение в психоанализ: лекции / З. Фрейд. – М.: Наука, 1991. – 546 с.
252. Фрейд З. Основные психологические теории в психоанализе / З. Фрейд. – СПб.: Алетейя, 1998. – 251 с.
253. Фромм Э. Психоанализ и этика / Сост. С. Я. Левит. – Москва: Аст, 1998. – 568 с.
254. Фэн Ю-Лань. Краткая история китайской философии / Перевод с английского Р. В. Котенко. – Спб.: Евразия, 1998. – 374 с.
255. Хазагеров Г. Г. Персоносфера русской культуры: два свойства персоносферы / Г. Г. Хазагеров // Новый мир. – 2002. – №1. – С. 133-145.
256. Хисамова Г. Г. Персонаж художественного текста как языковая личность / Г. Г. Хисамова // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского: Лингвистика. – Нижний Новгород, 2010. – № 4 (2). – С. 774–777.
257. Холодова Г. М. Концепция личности в романе Ф. М. Достоевского «Братья Карамазовы»: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук / Г. М. Холодова. – М., 1975. – 20с.

258. Худяков А. А. Концепт и значение / А. А. Худяков // Языковая личность: культурные концепты. – Волгоград; Архангельск, 1996. – С. 97-103.
259. Цветы в Турции: вековые традиции [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.helloturkey.ru/kultura-i-religija/kultura-turcii/cvety-v-turcii-vekovye-tradicii>
260. Цветы Китая [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://baimao.ru/index.php?view=news&nid=21>.
261. Черкасова И. С. Этнокультурные ценности в газетных объявлениях о знакомстве (на материале русского и немецкого языков) / И. С. Черкасова // Аксиологическая лингвистика: проблемы коммуникативного поведения: сборник научных трудов / Под ред. В.И. Карасика, Н.А. Красавского. – Волгоград: Перемена, 2003. – С. 177-184.
262. Чернищенко І. А. Фактори формування національних мовних картин світу / І. А. Чернищенко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир, 2007. – Вип.32. – С.158-162.
263. Чернухина И. Я. Элементы организации художественного прозаического текста / И. Я. Чернухина. – Воронеж, 1984. – 116 с.
264. Чжоу Ш. Б. Номінація відрізків часу в різноструктурних онімічних просторах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02. 15 «Загальне мовознавство» / Ш. Б. Чжоу. – Донецьк, 2004. – 20 с.
265. Чудинов В. А. Проблема языкового субъекта / В. А. Чудинов [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://chudinov.ru/problema-yazykovogosubekta/>.
266. Чурилина Л. Н. Персонаж как особая тема текста и ее лексический эквивалент / Л. Н. Чурилина// Традиции в контексте русской культуры: межвузовский сборник научных работ. – Череповец, ЧТУ, 2000. – Вып. VII – С. 110-117.
267. Чурилина Л. Н. «Языковая личность» в художественном тексте: монография / Л. Н. Чурилина. – М.: Флинта, 2011. – 239 с.
268. Шайкевич А. Я. Оковы слова (или поиски дискретности в семантике) / А. Я. Шайкевич // Словарь. Грамматика. Текст. – М., 1996. – С. 159 – 170.
269. Шамякина Т. И. Китайский народный календарь и славянский мифологический бестиарий. Параллели / Т. И. Шамякина. – Минск: Издательский центр БГУ, 2009. – 145с.

270. Шаповалова Н. Г. Модель конфликтной [языковой личности](#) участника массмедийного дискурса: на материале радио, телевидения и Интернета: дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 / Н. Г. Шаповалова. – Саратов, 2008. – 200с.
271. Шатуновский И. Б. Семантика предложения и нерелевантные слова (значение, коммуникативная перспектива, прагматика) / И. Б. Шатуновский. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 404с.
272. Шахнарович А. М. Языковая личность и языковая способность / А. М. Шахнарович // Язык – система. Язык – текст. Язык – способность: сборник статей. – М.: Институт русского языка РАН, 1995. – С. 213-223.
273. Шаховский В. И. Нацио- и социокультурные аспекты языковой личности / В. И. Шаховский // Общество, язык и личность: материалы Всерос. науч. конф. (Пенза, 23-26 окт. 1996 г.). – М., 1996. – Вып. 1. – С. 29-30.
274. Шилина С. А. [Языковая личность](#) Ивана IV: на материале документов XVI - XVII веков: дис на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 / С. А. Шилина. – Брянск, 2003. – 232 с.
275. Шкляр Л. Є., Шпиталь А. Г. Під знаком Нобеля. Лауреати нобелівської премії з літератури 1901-2006 / Л. Є. Шкляр, А. Г. Шпиталь. – К.: Грамота, 2006. – 504 с.
276. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки мифологии мировой истории / Пер. с нем. К. А. Свасьяна. – М.: Мысль, 1993. – 667 с.
277. Шойсоронова Е. [Языковая личность](#): этнический аспект: на материале бурятской [языковой личности](#): дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец.10.02.19 / Е. Шойсоронова. – Улан-Удэ, 2006. – 190 с.
278. Юнг К. Г. Психология бессознательного / К. Г. Юнг. – М.: Канон, 1994. – 320 с.
279. Юнг К. Г. Структура психики и процесс индивидуации / К. Г. Юнг. – М.: Наука, 1991. – 269 с.
280. Юрьева А. В. Лингвориторический идеал как фактор становления профессиональной [языковой личности](#) будущего учителя: дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.08 /А. В. Юрьева. – Сочи, 2002. – 234с.

281. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика // Структурализм : «за» и «против»: сборник статей / Под ред. Е. Я. Басина и М. Я. Полякова. – М. : Прогресс, 1975. – С. 193–230.
282. Adler A. Individual psychology / A. Adler. – Worcester, Mass.: Clark University Press, 1930. – 321 p.
283. Alan K. Linguistic Meaning / K. Alan. – London: New York: Routledge & Kegan Paul, 1986. – Vol. 1. – 452 p.
284. Anderson J. B. Language, memory and thought / J. B. Anderson. – N.Y: L. Erlbaum, 1976. – 232 p.
285. Bartminski J. Aspects of Ethnolinguistics / J. Bartminski. – Lublin, 2009. – 267 p.
286. Brown G. Speakers, Listeners and Communication. Explorations in discourse analysis / G. Brown. – N.Y.: Cambridge University Press, 1995. – 251 p.
287. Clyne M. Intercultural communication at work. Cultural values in discourse / M. Clyne. – N.Y.: Cambridge University Press, 1994. – 250 p.
288. Crouse D. Alan. Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics / D. Alan Cruse. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 424 p.
289. Deese J. The structure of associations in language and thought / J. Deese. – Baltimore: The Hopkins Press, 1965. – 341 p.
290. Dictionary of Buddhist Terms and Concepts. – Tokyo: Nichiren Shoshu International Centre, 1990. – 579 p.
291. Dressier W.U. Introduction to Text Linguistics / W.U. Dressier. – London: Longman, 1981 – 270 p.
292. Ember Carol R. Cross-cultural Research Methods / Carol R. Ember. – Lanham, Md.: AltaMira, 2001. – 164 p.
293. Eysenck H.J. Personality, Genetics and Behavior / H.J. Eysenck. – New York: Praeger, 1982. – 123 p.
294. Eysenck H.J. The Scientific Study of Personality/ H.J. Eysenck. – London, 1952. – 273 p.
295. Fillenbaum S., A. Structures in the subjective lexicon / S. Fillenbaum. – New York, 1971. – 178 p.
296. Fillmore C.J. Frame semantics / C.J. Fillmore // Linguistics in the morning calm: Selected papers from the SICOL. – Seoul, 1982 – P. 111—137.
297. Hale John K. Milton's Languages: The Impact of Multilingualism on Style/ John K. Hale // Modern Philology. – 2001. – Vol. 99. № 1. – P. 115-118.

298. Hall E. T., Hall. M. R. Understanding Cultural Differences: Germans, French, and Americans / E. T. Hall, M. R. Hall. – Yarmouth ME: Intercultural Press. Inc., 1990. – 198 p.
299. Hardy C. Networks of meaning: A bridge between mind and matter / C. Hardy. – Wesport, Connecticut, London, 1998. – 174 p.
300. Hojer H. Linguistic and cultural changes / H. Hojer // Language. 24. Bait. – 1948. – P. 344-349.
301. Katz J.J. The Philosophy of Language/ J.J.Katz. – N.Y.: 1: Harpes Row, 1966. – 143 p.
302. Kelly G. A theory of personality. The psychology of personal construct/ G. Kelly. – N.Y., 1963. – 132 p.
303. Kelz H.P. Interkulturelle Kommunikation und Wirtschaftsdeutsch-Didaktik / H.P. Kelz // Das Wort: Germanisches Jahrbuch 2000/2001. – Moskau: Deutscher Akademischer Austauschdienst, – 2001. – P. 247-262.
304. Kluckhohn F. R. Variations in value orientations / F. R. Kluckhohn. – Evanston, IL: Row, Peterson, 2001. – 123 p.
305. Kovecses Z. The language of love: The semantics of possion in conversational English / Z. Kovecses. – London: Associated University Press. 1988. – 243 p.
306. Kovecses Z. Emotion Concepts / Z. Kovecses. – New York, Springer, 1990. – 243 p.
307. Lahbabi M.A. De l'être à la personnéé. Essai de personnalisme réaliste / M.A. Lahbabi. – Paris, 1954. – 352 p.
308. Nasr S.H. Science and civilization in islam / S.H. Nasr // Harvard University press. – Cambridge, Massachusetts, 1968. – P. 21 - 24.
309. Nelson D.L. Remembering pictures and words: Appearance, significance, and name / D.L. Nelson // Levels of processing in human memory. – Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1979. - P. 45-76.
310. Pennebaker J.W., King L. A. Linguistic Styles: Language Use as an Individual Difference / J.W. Pennebaker, L. A. King // Journal of Personality and Social Psychology. – 1999. – Vol. 77. – № 6. – P.1296 -1312.
311. Perlin Jacek. Afektonimy w polskim, francuskim, hiszpańskim i niderlandzkim. Analiza morfologiczna i semantyczna / Uczucia w języku i tekście / Jacek Perlin // Język a kultura.– Wrocław, 2000. – Tom 14. – S. 165–173.

312. Schwarz M. Accessing semantic information in memory: The mental lexicon as semi-module / M. Schwarz // Dirven R. & Vanparrys J. (Eds.) Current approaches to the lexicon. – Frankfurt am Main, 1995. – P. 63-71.
313. Scollon R., Scollon S. Intercultural Communication: A Discourse Approach. Second Edition Text. / R.Scollon, S. Scollon.- Oxford: Blackwell Publishers Ltd., 2001. – 251 p.
314. Slatcher R.B., Chung C.K., Pennebaker J.W., Stone L. D. Winning words: Individual differences in linguistic style among U.S. presidential and vice presidential candidates / R.B.Slatcher, C.K. Chung, J.W. Pennebaker, L. D Stone. // Journal of Research in Personality. – 2007. – Vol. 41. – P. 63-75.
315. Storti C. Cross-Cultural Dialogues: 74 Brief Encounters with Cultural Difference / C. Storti. – Yarmouth, ME: Intercultural Press, 1994. – 251 p.
316. Tomasello M. The cultural origins of human cognition / M. Tomasello. – London: Harvard University Press, 1999. – 248 p.
317. Weaver G.R. Understanding and Coping with Cross-Cultural Adjustment Stress / G.R. Weaver // Education for the Intercultural Experience / ed. by R.M. Paige. U.S.A.: Intercultural Press, 1993. – P. 137-167.
318. Wescott R.W. Language and civilization: contributions of linguistics of the comparison of cultures / R.W. Wescott // Comparative civilizations rev. Carlisle (PA), 1995. – N33. – P. 21-32.
319. Wierzbicka A. semantics, culture, and cognition / A. Wierzbicka. – N.Y., Oxford: Oxford University Press, 1992. - 487 p.
320. Wierzbicka A. English: Meaning and Culture / A. Wierzbicka N.Y. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 287 p.
321. Wierzbicka A. Understanding cultures through their key words. English, Russian, Polish, German, and Japanese / A. Wierzbicka. – N.Y., Oxford: Oxford University Press, 1997. – 317 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

322. Загребельний П. А. Роксолана: роман/ П. Загребельний. – К.: Дніпро, 1983. – 583 с.
323. Buck, Pearl S. Imperial woman: The story of the Last Empress of China /Pearl S.Buck. – New York: Moyer bell, 2009. - 378 p.

